

ISSN 1818-5754 (Print)
ISSN 2415-3672 (Online)

Науковий журнал
Західноукраїнський національний університет

СВІТ ФІНАНСІВ

www.sf.wunu.edu.ua

У НОМЕРІ:

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І БАНКІВСЬКІ
ПОСЛУГИ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ВИПУСК 4(77)
2023 рік

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Світ фінансів

Випуск 4 (77)

2023 рік

DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2023.04>

Науковий журнал включено Міжнародним
Центром періодичних видань
(*ISSN International Centre, м. Париж*)
до міжнародного реєстру періодичних засобів
масової інформації із числовим кодом
міжнародної ідентифікації:
ISSN 1818-5754 (Print) / ISSN 2415-3672 (Online).

Журнал внесено до Переліку наукових
фахових видань України категорії «Б»
згідно з наказом Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 р. № 1643.

Науковий журнал індексується в міжнародних
каталогах та наукометричних базах:
**Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar,
Library of Congress (Washington DC 20540
United States) Online Catalog,
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського**

Засновник і видавець: Західноукраїнський національний університет

Журнал перереєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації

КВ № 24739–14679ГП від 23 березня 2021 р.

Головний редактор

КРИСОВАТИЙ Андрій Ігорович

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України, Західноукраїнський національ-
ний університет

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України, Західноукраїнський національ-
ний університет

ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна

доктор економічних наук, професор, заслужений
працівник освіти України, Західноукраїнський національ-
ний університет

КРАВЧУК Наталія Ярославівна

доктор економічних наук, доцент, Західноукраїнський
національний університет

Редакційна колегія

АДАМИК Богдан Петрович

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробіт-
ник Астонського університету, Велика Британія

АЛЕКСЕЄНКО Людмила Михайлівна

доктор економічних наук, професор, Західноукраїн-
ський національний університет

ВОЗЬНИЙ Казимир Зіновійович

кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський
національний університет

ДЕМ'ЯНИШИН Василь Григорович

доктор економічних наук, професор, заслужений
працівник освіти України, Західноукраїнський національ-
ний університет

ДЕМБІЦЬКА Ольга

доктор ад'юнкт, Гданський університет (Польща)

ДЗЮБЛЮК Олександр Валерійович

доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський
національний університет

КІЗИМА Тетяна Олексіївна	доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет
КНЕЙСЛЕР Ольга Володимирівна	доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет
КОЗЮК Віктор Валерійович	доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет
ЛИСЯК Любов Валентинівна	доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів, Дніпро
ЛУЦИШИН Олег Орестович	кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет
ЛИСА Наталія Степанівна	кандидат філологічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
МАРТИНЮК Олеся Миронівна	кандидат фізико-математичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет
ОВСЯК Станіслав	доктор габілітований, професор економіки і фінансів, Краківський університет економіки (Польща)
ОНИЩУК-ОСТРОМБЕК Анета	доктор габілітований, професор, Гданський університет (Польща)
ТУЛАЙ Оксана Іванівна	доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет
СИДОРОВИЧ Олена Юріївна	доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет
СТАЦУК Олена Володимирівна	доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням Вченої ради ЗУНУ (Протокол № 4 від "6" грудня 2023 р.)

Відповідальна за випуск Ольга Кириленко
Літературний редактор Наталія Гавришко
Комп'ютерна верстка Надії Демчук
Дизайн обкладинки Марії Юрків

Поштова адреса редакції: 46009, м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11а (кабінет 304а)
Тел. (0352) 47-50-50*10-015
E-mail: svitfin@wunu.edu.ua
<http://www.sf.wunu.edu.ua>

Передплатний індекс – 99827

Журнал віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі "Університетська думка" 46004, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2, тел. (0352) 47-58-72.
E-mail: edition@wunu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Засновник і видавець: Західноукраїнський національний університет
46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволені лише зі згоди авторів та редакції. Редакція не завжди поділяє думку авторів. Відповідальність за точність наведених даних і цитат покладається на авторів.

© Західноукраїнський національний університет, 2022

Підписано до друку 18.12.2023 р. Формат 70x100/16.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,01. Обл. вид. арк. 12,45.
Зам. № P006-04-23. Тираж 100 прим.

Scientific journal

Founded in 2004

Published: 4 times a year.

World of Finance

Issue 4 (77)
2023 year

DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2023.04>

The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 1643 from December 28, 2019 added the journal to the List of scientific professional periodicals of Ukraine category "B"

ISSN International Centre (Paris)
included the scientific journal World of Finance to the international register of periodical mass media, giving it an international standard serial number: ISSN 1818-5754 (Print) / ISSN 2415-3672 (Online).

Scientific journal indexed in international catalogs and science-based databases
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Library of Congress (Washington DC 20540 United States) Online Catalog, National library of Ukraine Vernadsky

---

Founder and publisher: West Ukrainian National University
Conducted state re-registration of the scientific journal World of Finance (certificate of state registration of mass media KV No 24739-14679 PR, March 23, 2021).

Editor-in-chief

Andriy KRYSOVATYY

Dr. Sc. (Economics), Prof., Emeritus of Science and Technology of Ukraine, West Ukrainian National University

Deputy editorial-in-chief

Oksana DESYATNYUK

Dr. Sc. (Economics), Prof., Honoured Worker of Education of Ukraine, West Ukrainian National University

Olga KYRYLENKO

Dr. Sc. (Economics), Prof., Emeritus of Science and Technology of Ukraine, West Ukrainian National University

Nataliya KRAVCHUK

Dr. Sc. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University

Editorial board

Bogdan ADAMYK

Ph. D. (Economics) Assoc.Prof., research fellow, Aston University, United Kingdom

Lyudmila ALEKSEYENKO

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University

Kazymyr VOZNYI

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University

Vasyl DEMIANYSHYN

Dr. Sc. (Economics), Prof., Honoured Worker of Education of Ukraine, West Ukrainian National University

Olga DEBICKA

Ph. D., Assoc. Prof., Gdansk University (Poland)

Oleksandr DZYUBLYUK

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University

Olga KNEYSLER

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University

---

Viktor KOZIUK	Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University
Lyubov LISYAK	Dr. Sc. (Economics), Prof., University of Customs and Finance
Oleh LUTSYSHYN	Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University
Nataliya LYSA	Ph. D. (Philological), Assoc. Prof., Ivan Franko Lviv National University
Olesya MARTYNIUK	Ph. D. (Physics and Mathematics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University
Stanislav OWSIAK	Dr. hab., Full Prof. (Economics), Craciv University of Economics (Poland)
Aneta ONISHCHUK-JASTRABEK	Dr. hab. Full Prof., Gdansk University (Poland)
Oksana TULAI	Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University
Olena SYDOROVYCH	Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University
Olena STASHCHUK	Dr. Sc. (Economics), Prof., Lesya Ukrainka Volyn National University

---

The magazine is recommended for printing and distribution through the Internet by the decision of the Scientific Council of WUNU (Protocol N 4, 6.12.2023)

Responsible for the issue Olha Kyrylenko
Literary editor Nataliia Havrishko
Computer layers Nadiia Demchuk
Cover design Mariia Yurkiv

Office: 46009, Ternopil,
Lvivska str., 11a
Tel. (0352) 47-50-50*10-015
E-mail: svitfin@tneu.edu.ua
<http://www.sf.wunu.edu.ua>

Subscription index in the Catalogue of Publications of Ukraine – 99827

Founder and publisher: West Ukrainian National University
46009, Ternopil, Lvivska str., 11

All rights reserved. Reprints and translations are permitted only with the consent of the authors and the editor. The editorial board does not always share the opinion of the authors. The authors are responsible for the accuracy of the data and citations provided.

© West Ukrainian National University, 2022

The magazine was published at the publishing and printing center “Universytetska dumka” 46004, Ternopil, Berezhanska str., 2, tel. (0352) 47-58-72.
E-mail: edition@wunu.edu.ua

Certificate of state registration of print media series ДК № 7284 issued 18.03.2021

Signed for printing 18.12.2023 y.
Format 70x100/16.
Order № P006-04-23.
Circulation 150 copies.

Світ фінансів

Випуск 4 (77)
2023 рік

Лише керівники – а не природа, закони економіки або уряди – роблять ресурси продуктивними.

Пітер ДРУКЕР

ЗМІСТ

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

Богдан МАЛИНЯК

Корупційні ризики у бюджетних видатках: комплексні підходи до запобігання та мінімізації 8

Костянтин ШВАБІЙ, Олександр ЧИРВА

Ідентифікація поведінкової реакції на зміни оподаткування трудових доходів населення в Україні 22

Олександр ЛАБЕНКО

Бюджетно-податковий механізм регулювання природокористування 41

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Тетяна КІЗИМА, Зоряна ЛОБОДИНА, Андрій КІЗИМА

Інвестування заощаджень домогосподарств у контексті впливу на функціонування публічних фінансів в умовах війни 52

Ольга КИРИЛЕНКО, Анатолій СИДОРЧУК

Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану 68

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ

Олександр БАРАНОВСЬКИЙ

Політика довгострокового рефінансування комерційних банків 84

Едвард ШІРІНЯН

Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг України 95

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Роман ЗВАРИЧ, Богдан ХАРКОВСЬКИЙ

Вплив зовнішньоекономічної діяльності України на енергетичний ринок ЄС 109

Назар МАРЧИШИН

Емпіричні дослідження у поведінковій економіці 121

Віктор ЗАЯЦЬ, Володимир ТИТОР

Європейська транзитна система: організаційно-правові аспекти визначення забезпечених гарантіями зобов'язань 129

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Ольга КИРИЛЕНКО

Сучасні реалії функціонування фінансової системи України (рецензія на монографію) 142

CONTENTS

World of Finance

Edition 4 (77)
2023 year

Only managers – not nature, the laws of economics, or governments – make resources productive.

Peter DRUCKER

CONTENTS

BUDGET AND TAX MECHANISM

Bohdan MALYNIAK

Corruption risks in budget expenditures: integrated approaches to prevention and minimization 8

Kostiantyn SHVABII, Oleksandr CHYRVA

Identifying behavioral response to tax change of labor income in Ukraine 22

Oleksandr LABENKO

Mechanism of tax regulation of environmental management 41

HOUSEHOLD FINANCES

Tetiana KIZYMA, Zoryana LOBODINA, Andrii KIZYMA

Investment of household savings in context of the influence on functioning of public finances in the conditions of the war 52

Olga KYRYLENKO, Anatoliy SYDORCHUK

Ensuring the financial stability of households under martial law 68

BANKING ACTIVITIES AND BANKING SERVICES

Oleksandr BARANOVSKIY

Policy on long-term refinancing of commercial banks 84

Edvard SHIRINIAN

Competitive position of the bank in the banking services market of Ukraine 95

ACTUAL ISSUES OF THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

Roman ZVARYCH, Bohdan KHARKOVSKIY

Impact of Ukraine's foreign economic activity on the EU energy market 109

Nazar MARCHYSHYN

Empirical research in behavioral economics 121

Victor ZAIATS, Volodymyr TYTOR

European transit system: organizational and legal aspects of determining obligations secured by guarantees 129

SCIENTIFIC LIFE

Oiha KYRYLENKO

Modern realities of functioning financial system of Ukraine 142

Богдан МАЛИНЯК

доктор економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКАХ: КОМПЛЕКСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАПОБІГАННЯ ТА МІНІМІЗАЦІЇ

Вступ. Упродовж тривалого часу корупція залишається ключовим негативним явищем, яке характерне для бюджетних видатків. Необхідність вжиття системних заходів для недопущення цього явища зумовлена насамперед необхідністю підвищення довіри населення до владних суб'єктів у період воєнного стану та підтримання на високому рівні відносин із міжнародними партнерами України.

Мета – розробити комплекс заходів, спрямованих на запобігання та мінімізацію корупційних ризиків у сфері формування та здійснення бюджетних видатків в Україні.

Результати. Систематизовано основні вектори дії корупції у сфері використання бюджетних коштів у таких царинах, як: національна економіка, суспільно-політичне середовище, пропозиція суспільних благ, публічні закупівлі та бюджетний менеджмент. Аргументовано доцільність застосування для протидії корупційним ризикам на етапі формування видатків бюджету таких інструментів, як: впровадження декларування доброчесності ініціаторів видатків бюджету, забезпечення прозорості бюджетного планування й інклюзивність бюджетного процесу, що досягається завдяки участі у ньому організацій громадянського суспільства, вдосконалення процедур розгляду та затвердження бюджету, що передбачають можливість проведення аналізу бюджетних видатків неурядовими аналітичними центрами, науковими установами й ін., розширення сфери застосування формалізованих методів розподілу міжбюджетних трансфертів, покращення алгоритмів виявлення й оцінювання корупційних ризиків під час формування видатків бюджету. Наголошено, що основні зусилля щодо протидії корупційним ризикам на етапі виконання бюджету потрібно докладати в напрямку удосконалення ризик-орієнтованого державного фінансового контролю, поліпшення антимонопольного реагування на зловживання у сфері витрачання бюджетних коштів, підвищення прозорості й публічності використання бюджетних коштів.

Висновки. Успішна протидія корупційним ризикам у сфері використання бюджетних коштів можлива лише за умови застосування комплексного підходу до запобігання та протидії корупції на всіх етапах формування та здійснення бюджетних видатків.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, бюджет, видатки бюджету, бюджетний менеджмент, публічні закупівлі.

Табл.: 2, рис.: 1, бібл.: 19.

Bohdan MALYNIAK

Dr.Sc. (Economics), Assoc. Prof., Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

CORRUPTION RISKS IN BUDGET EXPENDITURES: INTEGRATED APPROACHES TO PREVENTION AND MINIMIZATION

Introduction. Corruption has remained a key negative phenomenon for a long time, characteristic of budget expenditures. The need to take systemic measures to prevent this phenomenon is primarily due to the need to increase public confidence in the authorities during martial law and to maintain high level relations with Ukraine's international partners.

The purpose of the article is to develop a set of measures aimed at preventing and minimizing corruption risks in the formation and implementation of budget expenditures in Ukraine.

Results. The main vectors of corruption in the use of budgetary funds in such areas as the national economy, the socio-political environment, the supply of public goods, public procurement and budget management are systematized. The author argues that it is expedient to use the following tools to counteract corruption risks at the stage of budget expenditures formation: introduction of the integrity declaration of the initiators of budget expenditures, ensuring transparency of budget planning and inclusiveness of the budget process, which is achieved through the participation of civil society organizations, improvement of the procedures for reviewing and approving the budget, which provide for the possibility of analyzing budget expenditures by non-governmental think tanks, academic institutions and other organizations. It is emphasized that the main efforts to counteract corruption risks at the stage of budget execution should be made in the direction of improving risk-oriented state financial control, improving the antimonopoly response to abuses in the field of budget spending, and increasing the transparency and publicity of the use of budget funds.

Conclusions. Successful counteraction to corruption risks in the area of budgetary funds use is possible only if an integrated approach to preventing and combating corruption is applied at all stages of formation and implementation of budgetary expenditures.

Keywords: corruption, corruption risks, budget, budget expenditures, budget management, public procurement.

JEL Classification: H60, D73.

Постановка проблеми. Протистояння України російській агресії потребує мобілізації в бюджеті значних фінансових ресурсів та їх раціонального використання на найбільш пріоритетні напрями. Корупція спричинює системні проблеми для вирішення зазначених завдань, адже вона негативно впливає на державне управління, призводить до зниження якості суспільних

послуг, порушення справедливості розподілу фінансових ресурсів та негативних наслідків для соціально-економічного розвитку держави загалом. Руйнівний вплив зазначеного явища поширюється на суспільно політичні відносини, адже поширення корупції погіршує довіру не лише громадянськості країни, а й міжнародних партнерів. Попри активні заходи, спрямовані на подо-

лання корупції в Україні, це негативне явище продовжує створювати суттєві перепони в суспільних й економічних відносинах, а його масштаби зберігають загрозливу динаміку. Досвід антикорупційної політики засвідчує, що фрагментарні рішення, які обмежуються законодавчими змінами, що збільшують покарання суб'єктів управління бюджетними коштами за корупційні правопорушення, не спроможні суттєво вплинути та складне і комплексне явище, міцно вкорінене в традиції суспільних відносин. Заходи, спрямовані на мінімізацію корупції у сфері використання бюджетних коштів, мають передбачати комплексну трансформацію інституційного забезпечення управління бюджетом та охоплювати всі стадії планування і здійснення бюджетних видатків та бути науково обґрунтованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці велика увага приділена вивченню впливу корупції на бюджетні видатки. А. Д. Монте та Л. Пенначчіо встановили, що, незалежно від розміру бюджетних видатків, зростання призводить до збільшення розміру державного боргу [1]. Вчені дійшли висновку, що скорочення масштабів корупції вдвічі призводить до скорочення державного боргу на 2%, що свідчить про те, що корупція порушує умови для фіскальної консолідації та раціонального управління бюджетними ресурсами. Значну увагу вчені приділяють аналізу загального впливу корупції на економіку країни. Х. Куанг Нгуєн обґрунтовує негативний вплив корупції на економічне становище тим, що це явище має глибокий вплив на конкурентне середовище та інновації [2]. У своїх працях В. Танзі та Г. Р. Давуді доводять негативний вплив корупції на економічне зростання, зумовлений спрямуванням ресурсів на непродуктивну діяльність [3]. Водночас ці науковці стверджують, що корупція призводить до

збільшення обсягів державних інвестицій та зменшення їх продуктивності. Зокрема, Г. Д'Аґостіноа і Дж. П. Дунне обґрунтовують, що взаємозв'язок між корупцією й інвестиціями та між корупцією і військовими витратами має сильний негативний вплив на економічне зростання [4]. Група науковців під керівництвом С. Гупта, С. Оґада й Б. Акітобі аналізує втрати від корупції та розробляє рекомендації для пом'якшення цієї проблеми [5]. У своєму дослідженні вони визначають негативний вплив корупції на економічне зростання, причиною чого є викривлення державних функцій. Спостворюючи функції держави у низці сфер, корупція може призвести до зниження макроринсової стабільності, державних і приватних інвестицій, накопичення людського капіталу та падіння загальної факторної продуктивності.

З огляду на соціальний характер переважної частини бюджетних видатків, особливо цінність мають дослідження впливу корупції на соціальну сферу. Б. Тріманто та С. Бовано доходять висновку, що з рівнем корупції безпосередньо пов'язані якість людського капіталу та рівень безробіття, корупція загалом спричинює значний вплив на розвиток і прогрес нації та її народу [6]. Р. Банерджі розкриває її негативний вплив на соціальний капітал (він вимірюється як довіра) [7]. Науковець встановив, що існує негативний вплив корупції на довіру, а його ефект збільшується зі зменшенням норми соціальної доцільності попиту на хабарі. Ш. Саха та Кю Сен за результатами моделювання набору історичних панельних даних під назвою V-Dem для понад 130 країн впродовж 1800–2020 рр. доводять, що сильні інституції можуть контролювати корупцію у випадках політичного та громадянського насильства й економічного спаду, але ефект зникає в інших кризах, таких як зриви демократії, перевороти, збройні

конфлікти, громадянська війна та валютна криза, інфляція та боргова криза. Крім того, потужні інституції в розвинутих економіках значною мірою запобігають корупції під час політичного та громадянського насильства [8]. Отож, один із наслідків корупції полягає в тому, що вона негативно впливає на якість людського капіталу, рівень безробіття та соціальний капітал, знижуючи довіру і маючи різний ефект залежно від інституційної ситуації та кризових умов.

Низка наукових досліджень підтверджують негативний вплив корупції на структуру бюджетних видатків. Х. Седго, та Л. Д. Омба розкрили вплив корупції на співвідношення між капітальними та поточними витратами в групі з 48 африканських країн за період 2000–2016 рр. На основі статистичних даних встановили, що зростання корупції на одне стандартне відхилення пов'язане зі зменшенням частки капітальних витрат з 29% до 18% [9]. Негативний вплив корупції на структуру бюджетних витрат підтверджують також результати дослідження Ш. Ву, Б. Лі, К. Нії й Ч. Чен [10]. Водночас Ч. Лю і Дж. Л. Мікеселл аргументують, що корупція призводить до зростання частки витрат, які містять більші корупційні ризики [11]. Дослідження, які провели В. Танзі та Г. Давуді, свідчать, що під впливом хабарництва й пошуку корупційної ренти здійснюється спотворення вибору державних інвестиційних проектів [12]. З. Хассамі досліджує теоретичні аспекти та практику політичної корупції, державних закупівель і склад бюджету в країнах ОЕСР [13]. Він вказує на зміну структури видатків під впливом корупції. У науковій літературі описано явище, коли корупція призводить до зниження пріоритетності видатків на освіту та охорону здоров'я і зростання частки видатків, які генерують більшу корупційну ренту [14]. Крім цього, викривлення пріоритетів відбувається також у межах

певних напрямів. У своїх наукових працях вчені доводять, що корупція впливає на деформацію структури бюджетних видатків, внаслідок чого відбувається її віддалення від суспільних пріоритетів. Така залежність пояснюється тим, що чим більше суб'єкти управління бюджетом вражені корупцією, тим більший пріоритет мають видатки, які генерують більшу корупційну ренту. Відтак, менше ресурсів спрямовується на видатки, які є менш важливими для управлінців, хоча вони можуть мати більшу цінність для всієї спільноти людей.

Традиційно предметом наукових досліджень є проблема поширення корупції у сфері публічних закупівель. Корупційні діяння є джерелом одержання корупційної ренти, водночас погіршується конкурентоспроможність національної економіки, формуються олігархічні утворення, спостерігаються інші негативні наслідки. А. Монте й Е. Параґні на теоретичному та практичному рівнях обґрунтовують негативний вплив корупції у сфері публічних закупівель на довгострокові перспективи економічного зростання. На їхню думку, це зумовлено тим, що частина бюджетних ресурсів витрачається даремно, а відповідно скорочується частка бюджетних видатків, яку доцільно спрямувати на надання суспільних благ [15]. У своїй праці Р. Буржет аргументує, що запровадження правил, які врегульовують публічні закупівлі, дасть змогу зменшити корупцію у цій сфері й поліпшити відносини з контролюючими органами [16]. Отож, очевидний негативний наслідок корупції у сфері публічних закупівель виявляється у зниженні обсягу суспільних благ, що пропонуються населенню, за рахунок бюджетних коштів.

Ще одним предметом дослідження науковців є бюджетний менеджмент. А. С. Райкумар та В. Сваруп звертають увагу на корупцію у дослідженні зв'язків між державними витратами, управлінням і результата-

ми [17]. Науковці зазначають, що зниження рівня корупції та зростання якості бюрократії сприяють збільшенню ефективності витрат на охорону здоров'я щодо зниження дитячої смертності. У науковій праці досліджують вплив корупції на ефективність видатків бюджету в контексті загальної проблеми управління бюджетом. Низький рівень управління негативно впливає на якість медичної статистики, що призводить до спотворення одержаних результатів.

Існують також наукові підтвердження негативного впливу корупції на збільшення ухилення від сплати податків. Р. Бенерджі, А. Болі та Р. Ґаліандерс встановили таку залежність та довели, що забезпечення суспільного блага зростає в усіх методах стримування, порівняно з базовим сценарієм, причому метод "великого вибуху", за якого як ухилення від сплати податків, так і корупція можуть бути виявлені та покарані, є найефективнішим [18]. Отже, важливий негативний наслідок впливу корупції у процесі використання коштів бюджету виявляється у погіршенні якості та доступності суспільних послуг. Причина цього полягає в тому, що корупція справляє негативний вплив на інтенсивність і результативність контролю за використанням коштів. Посилення корупції в системі управління призводить до послаблення відповідальності за легальні результати діяльності, але при цьому зростає відповідальність за одержання корупційної ренти. Як наслідок, у суб'єктів, наділених повноваженнями щодо розпорядження бюджетними ресурсами, послаблюються стимули до надання якісних суспільних благ.

Підсумовуючи, зазначимо, що у фінансовій літературі доведено вплив корупційних зловживань на управління бюджетними видатками. Зловживання суб'єктами влади призводять до зміни кількісних і якісних характеристик видатків бюджету. Коруп-

ційні дії осіб, уповноважених ухвалювати рішення у бюджетній сфері, спричиняють одержання ними додаткових неправомірних вигід. Відповідно, первинними наслідками корупції є концентрація вигід від бюджетних видатків на вулчому колі осіб, порівняно з тією ситуацією, коли корупції немає. Вторинні наслідки корупції полягають у негативному впливі на національну економіку, погіршенні її конкурентоспроможності та зростанні трансакційних витрат. У сукупності це призводить до зменшення суспільних оцінок ефективності бюджетних видатків [19]. Попри значну розробленість проблематики корупції у сфері бюджетних видатків, наукові дослідження переважно носять акцентований характер, фокусуючись на основних аспектах дослідження. У таких умовах залишається невисвітленою тема системного вирішення завдання запобігання корупційним ризикам у процесі витрачання бюджетних коштів.

Метою статті є розроблення комплексних підходів до запобігання та мінімізації корупційних ризиків у бюджетних видатках на кожному етапі їх формування і здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потужний чинник, який визначальною мірою впливає на видатки бюджету – це корупція в органах влади. Вона спостерігається в усіх країнах, досягаючи різних масштабів, поширюючись на ті чи інші сфери й охоплюючи різні соціальні групи. Переважно джерелом корупції є владні суб'єкти, наділені повноваженнями щодо акумулювання та використання ресурсів бюджету. При цьому вона викривлює процеси управління, формує хибні цілі й посилює мотиватори щодо їхнього досягнення і спотворює пріоритети в діяльності таких суб'єктів. Ці наслідки також безпосередньо стосуються видатків бюджету. Отже, поширення корупції в управлінні видатками бюджету призводить до того, що пріоритети видатків зміщуються від тих, які

мають позитивні наслідки для суспільства, загалом до тих, які генерують особисті вигоди суб'єктів владних повноважень. Відповідно за заданої величини ресурсів обсяг суспільних благ зменшується, наслідком чого стає зниження ефективності витатків бюджету. Зауважимо, що зростання корупції призводить до зменшення задоволеності суспільства пропонованими йому послугами та збільшення витрат, пов'язаних з їхнім наданням.

З метою розроблення комплексу заходів системного впливу на мінімізацію корупції у витатках бюджету доцільно здійснити декомпозицію механізму впливу. Узагаль-

нюючи результати дослідження проблематики корупції та її впливу на бюджетні витатки, окреслимо основні сфери, в яких чітко проявляється вплив корупції на витратання бюджетних коштів: національна економіка, суспільно-політичне середовище, пропозиція суспільних благ, публічні закупівлі та бюджетний менеджмент. Для кожної з них можна визначити особливий механізм впливу та кінцеві наслідки (рис. 1).

Для національної економіки наслідки корупції поширюються через збільшення бюджетних витатків, що генерують корупційну ренту. В цьому разі збільшуються транзакційні витрати економіки, що при-

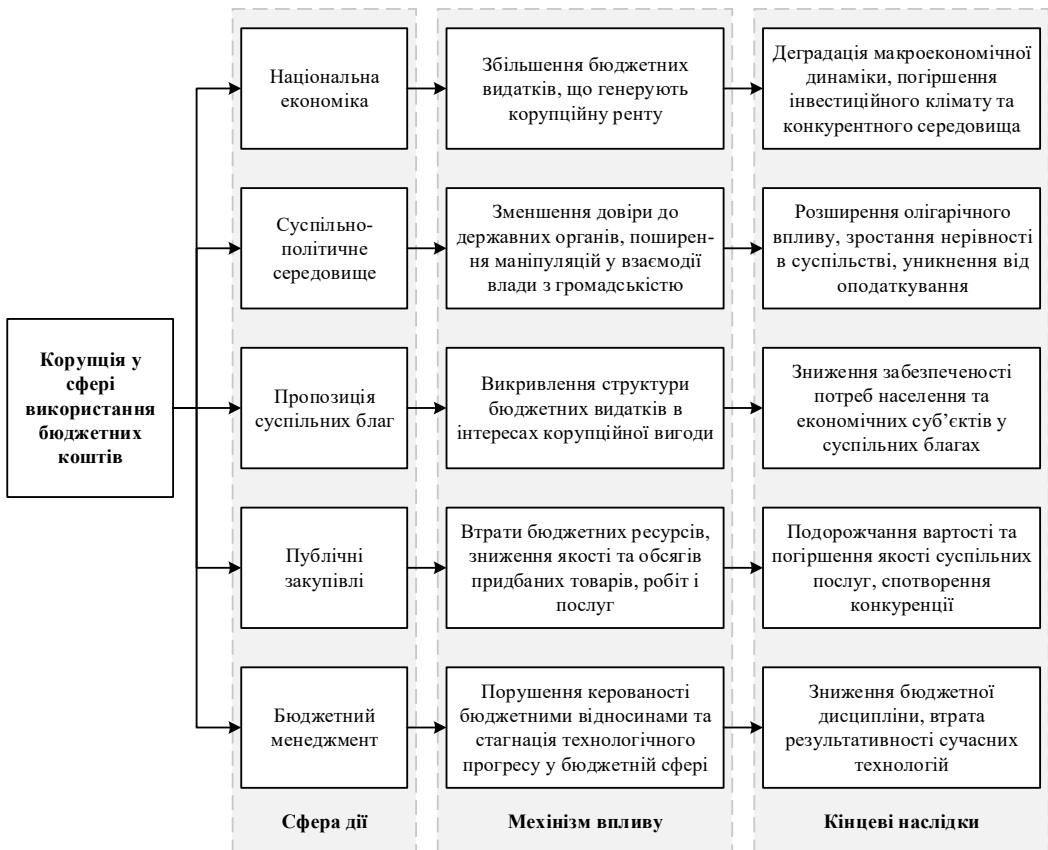

Рис. 1. Сфери дії корупції на бюджетні витатки, механізм її впливу та кінцеві наслідки*

*Складено автором.

зводить до деградації макроекономічного середовища. Алокація бюджетних ресурсів переважно в товари, роботи і послуги, що генерують корупційну ренту, руйнує конкурентне середовище в країні. Загалом наслідком поширення корупції у сфері бюджетних видатків для економічної системи є погіршення інвестиційного клімату, витік капіталу, зниження продуктивності праці й інші негативні наслідки.

Чітко проявляються наслідки корупції у бюджетних видатках у суспільно-політичному середовищі країни. Владні інституції, які мають можливість здійснювати корупційний вплив на розподіл і використання бюджетних коштів, отримують потенційні вигоди у політичній боротьбі. В таких умовах бюджетні видатки стають інструментом розширення олігархічного впливу на суспільні процеси в державі. В результаті дії зазначених механізмів наростає соціальна нерівність та відчуженість населення до владних інституцій. Одним із важливих проявів такого відсторонення є уникнення від оподаткування та звуження можливостей органів влади забезпечувати суспільні потреби за допомогою бюджету.

Дія корупційних впливів на бюджетні видатки безпосередньо відображається на формуванні пропозиції суспільних благ. Внаслідок поширення зазначеного явища, реальний пріоритет отримують не ті видатки, що спрямовуються на забезпечення населення затребуваними суспільними благами, а ті, що спроможні генерувати більшу корупційну вигоду. В результаті дії такого впливу збільшується незадоволений попит у суспільних послугах, що, зокрема, спричинює погіршення добробуту населення, звуження людського капіталу та втрати позицій конкурентоспроможності національної економіки.

Традиційно центральне місце у визначенні сфери впливу корупції посідає процес

публічних закупівель. Поширення корупції на сферу публічних закупівель призводить до втрати бюджетних ресурсів через надання переваги більш дорожчим пропозиціям, зниження якості й обсягів придбаних товарів, робіт і послуг внаслідок зловживань на етапі їх прийняття замовником. Суттєвим негативним наслідком є також порушення принципів конкретності закупівель. Корупція може призвести до того, що в закупівельних процедурах будуть брати участь лише ті постачальники, які готові до надання неправомірної вигоди. Крім цього, неправомірна вигода може призвести до пом'якшення вимог до якості придбаних товарів, робіт і послуг. Внаслідок цього відбувається підвищення реальної вартості суспільних послуг та погіршення їхньої якості.

Не менш важкі корупційні прояви у процесі формування та здійснення бюджетних видатків проявляються у бюджетному менеджменті. Негативний вплив при цьому відбувається через порушення керованості бюджетними відносинами та погіршення фінансового контролю за бюджетними видатками. Поширене явище корупції стає також на заваді реформування бюджетних процедур та запровадженню сучасних технологій бюджетного менеджменту. В підсумку це призводить до зниження бюджетної дисципліни, втрати результативності застосування сучасних технологій та зниження ефективності використання бюджетних коштів.

Заходи щодо мінімізації корупції не лише мають принципово важливе значення для забезпечення довіри з боку зарубіжних партнерів і підтримки дій влади суспільством у надзвичайно важливий період протидії збройній агресії росії проти України, а й здійснюють позитивний вплив на ефективність видатків бюджету. З огляду на це, пріоритетним завданням визначаємо реалізацію комплексу заходів щодо виявлення

корупційних ризиків у процесі формування та виконання видатків бюджету.

На нашу думку, корупційні ризики характерні для кожного етапу формування й виконання видатків бюджету, що зумовлює необхідність розроблення та застосування адекватного інструментарію мінімізації означеного явища. Вже на рівні стратегічного планування під час визначення фінансових ресурсів для реалізації проєктів стратегічних планів можливе лобювання заходів, що сприяють створенню конкурентних переваг для пов'язаних між собою осіб чи їхніх груп через планування надання відповідних суспільних благ за рахунок бюджетних коштів. Так, можуть плануватися заходи з будівництва інфраструктурних об'єктів, надання цільової підтримки деяким галузям економіки, запровадження певних привілеїв для визначених територій тощо. (табл. 1). Ще більш чітко корупційні ризики виявляються під час просування проєктів, реалізація яких формує передумови для залучення пов'язаних між собою осіб, особливо в умовах домінування монопольних утворень в окремих галузях національної економіки. Завищення ж реальної вартості заходів та проєктів спричинює визначення необґрунтовано великих обсягів бюджетних видатків на рівні середньострокового планування і включення їх до відповідних бюджетів.

Вважаємо, що основні інструменти, спрямовані на мінімізацію корупції під час ініціювання видатків, необхідно застосовувати для запобігання внесенню до документів стратегічного планування положень, які містять корупційні ризики. Для цього доцільно запровадити практику декларування добросовісності ініціаторів видатків бюджету. Водночас в Україні потрібно започаткувати практику оцінювання корупційних ризиків проєктів стратегічних планів і програмних документів. До того ж, як важливий інструмент профілактики поширення корупції у

процесі стратегічного бюджетного планування, визначаємо дотримання високих стандартів прозорості розроблення програмних документів із залученням до цього процесу організацій громадянського суспільства.

Корупційні ризики на етапі середньо- і короткострокового бюджетного планування схожі за природою з ризиками, які виявляються на етапі стратегічного планування. Проте вони характеризуються особливостями, серед яких поступове набуття видатками бюджету більш чітких обрисів й меншого простору для їхнього корегування перед закріпленням у відповідному нормативно-правовому акті, котрим затверджують бюджет. Окремо варто звернути увагу на чітко виражений на цьому етапі ризик розвитку політичної корупції. Звичайно, вона пов'язується з формуванням і розподілом цільових міжбюджетних трансфертів. Таким виявом політичної корупції є віддання пріоритетів певним місцевим бюджетам чи, навпаки, ігнорування потреб інших адміністративно-територіальних одиниць з політичних міркувань.

Як основний інструмент мінімізації корупції під час складання, розгляду та затвердження документів середньострокового бюджетного планування і власне самого бюджету розглядаємо вдосконалення інклюзивних підходів до управління видатками бюджету (табл. 1). Крім цього, вважаємо за доцільне запроваджувати й розширювати сфери застосування формалізованих підходів до розподілу субвенцій між місцевими бюджетами. Однак центральне місце серед інструментарію уникнення корупційних ризиків у процесі формування бюджету надаємо використанню методик виявлення таких ризиків і вжиття заходів для їхньої мінімізації. Необхідно, щоб такі методики мали універсальне призначення та їх могли застосовувати як органи державного

Основні корупційні ризики у процесі формування видатків бюджету та підходи до їх мінімізації*

Етап формування видатків бюджету	Основні корупційні ризики	Інструменти мінімізації корупційних ризиків
Ініціювання видатків	<ul style="list-style-type: none"> – лобювання заходів, що сприяють створенню конкурентних переваг для пов'язаних осіб; – просування проєктів, реалізація яких створює передумови для залучення пов'язаних осіб; – завищення реальної вартості заходів, проєктів як передумова отримання корупційної ренти 	<ul style="list-style-type: none"> – декларування доброчесності ініціаторів видатків бюджету; – оцінювання корупційних ризиків проєктів стратегії й програмних документів; – забезпечення прозорості розроблення стратегічних планів і програмних документів із залученням до цього організацій громадянського суспільства.
Складання, розгляд і затвердження перспективного плану бюджету	<ul style="list-style-type: none"> – включення до бюджетних пропозицій видатків, за рахунок яких передбачено надання суспільних благ переважно певним пов'язаним особам; – завищення обсягів потреби у видатках на певні напрями з метою створення умов для необґрунтованого збільшення очікуваної вартості придбання товарів, робіт і послуг; – включення до бюджетних пропозицій видатків, які у процесі виконання бюджету підлягатимуть подальшому перерозподілу між іншими суб'єктами без чіткого алгоритму та критеріїв; – включення до бюджету субвенцій, що генерують локально сконцентровані суспільні блага для виборців певних адміністративно-територіальних одиниць; – політично вмотивований розподіл субвенцій між місцевими бюджетами, внаслідок чого виборчі округи, представники яких виявляють лояльність до влади, отримують більше ресурсів, ніж ті, представники яких перебувають в опозиції до неї 	<ul style="list-style-type: none"> – зростання рівня фінансової грамотності населення; – збільшення бюджетної прозорості та розвиток практики застосування бюджету для громадян; – налагодження внутрішнього контролю за корупційними ризиками; – використання прозорих правил розподілу активів за результатами централізованих закупівель з державного бюджету; – вдосконалення процедур розгляду і затвердження бюджету, що передбачають можливість аналізу видатків неурядовими аналітичними центрами, науковими установами та ін.; – розширення сфери застосування формалізованих методів розподілу міжбюджетних трансфертів; – підвищення ролі співфінансування за рахунок місцевих бюджетів у реалізації проєктів, на які спрямовують субвенції державного бюджету; – покращення алгоритмів виявлення й оцінювання корупційних ризиків при формуванні видатків бюджету
Корегування перспективного плану бюджету, складання, розгляд, затвердження бюджету		

*Складено автором.

фінансового контролю й правоохоронні органами, так і організації громадянського суспільства, наукові установи та ін.

Корупційні ризики, які накопичилися у бюджетному процесі, на етапі виконання трансформуються вже у фактичні зловживання й правопорушення з бюджетними коштами або залишаються не реалізованими. Зважаючи на це, саме на етапі виконання видатків бюджету час обмежений для того, щоб своєчасно ідентифікувати корупційні ризики й усунути їх. В іншому разі вже доведеться вирішувати проблеми поширення корупції у правовій площині й вживати заходів для компенсації можливих втрат бюджетних ресурсів.

Велика кількість корупційних ризиків на етапі виконання видатків бюджету стосується сфери публічних закупівель. Вже під час розроблення плану закупівель, який за суттю є складовою частиною ключового етапу виконання бюджету – взяття бюджетних зобов'язань, може здійснюватися завищення потреб у певних товарах, роботах і послугах та зазначатися необґрунтовано завищений розрахунок їхньої вартості. Це закладає фундамент для проведення закупівель за попередньою змовою з постачальником товарів, робіт чи послуг. У межах такої змови відбувається завищення реальної вартості предмета закупівель, що створює ресурс для отримання неправомірної виго-

ди замовником. За таких умов видатки бюджету можуть спрямовуватися на придбання неперіоритетних товарів, робіт та послуг і додавання до їхньої реальної вартості ще корупційної ренти. Подібні корупційні ризики також спостерігаються під час розроблення тендерної документації й визначення кваліфікаційних вимог із дискримінаційними умовами з метою надання необґрунтованих конкурентних переваг наперед визначеному суб'єкту та використання неконкурентних процедур проведення публічних закупівель. На цьому етапі виконання видатків може здійснюватися необґрунтоване зволікання замовником із прийняттям поставлених товарів, виконаних належним чином робіт чи отриманих послуг. Його мета полягає у спонуканні постачальника товарів, робіт або послуг до надання неправомірної вигоди представнику замовника.

На етапі взяття бюджетних зобов'язань запобігти трансформації потенційних корупційних ризиків у цілком реальні загрози щодо зниження ефективності бюджетних витрат можна шляхом удосконалення процедури публічних закупівель в Україні. До універсальних інструментів мінімізації корупційних ризиків у сфері публічних закупівель, які доцільно застосовувати на різних етапах виконання видатків бюджету, належать здійснення налагодження антимоніторингу і нагляду у сфері публічних закупівель й активізація роботи асоціацій підприємців, спрямованої на запобігання створенню дискримінаційних умов для проведення публічних закупівель. Завдання щодо мінімізації корупційних ризиків на етапах формування та виконання видатків бюджету частково можна виконати шляхом здійснення ефективного внутрішнього контролю. Пропонуємо здійснювати роботу з підвищення рівня фінансової грамотності населення як передумову зміцнення громадського контролю у сфері публіч-

них закупівель, що дасть змогу вирішити ключову проблему – існування асиметрії в інформації про видатки бюджету (табл. 2).

Найбільші корупційні ризики під час оплати взятих зобов'язань стосуються можливих зловживань в процесі обліку отримання передбачених обсягів товарів, робіт і послуг, контролю їхньої якості та дотримання інших визначених умов закупівель. Внаслідок виникнення можливих порушень кошти бюджету спрямовують постачальникам за неодержані товари, роботи і послуги чи неналежної якості та ін. За таких умов населення не одержить очікуваних суспільних благ, а відбудеться перерозподіл фінансових ресурсів на користь осіб, пов'язаних з ухваленням відповідних управлінських рішень.

Сучасні інформаційні й телекомунікаційні технології формують значний потенціал для технічного моніторингу за постачанням товарів, робіт і послуг, придбаних за кошти бюджету з метою забезпечення його публічності. Передусім такі заходи необхідно проводити щодо видатків на будівництво, благоустрій, капітальний ремонт та ін., що характеризуються високими ризиками, пов'язаними з неповним виконанням робіт і послуг або їхнім виконанням не у повних обсягах чи неналежної якості. Однак як основний інструмент мінімізації означених вище ризиків визначаємо здійснення ефективного ризик-орієнтованого державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів.

Фінальний етап видатків бюджету – використання активів – містить багато ризиків дискримінаційного доступу. Це стосується існування можливості для зловживань під час отримання окремих суспільних послуг загалом чи в окремих надавачів. Варто наголосити, що такі дискримінаційні ризики можуть виникати у наданні бюджетної підтримки суб'єктам господарювання або домогоспо-

Основні корупційні ризики у процесі виконання видатків бюджету та інструменти їх мінімізації*

Етап виконання видатків бюджету	Основні корупційні ризики	Способи мінімізації
Взяття бюджетних зобов'язань	<ul style="list-style-type: none"> – необґрунтоване визначення потреб у певних товарах, роботах і послугах та завищений розрахунок їхньої вартості; – розроблення тендерної документації й визначення кваліфікаційних вимог з дискримінаційними умовами для надання необґрунтованих конкурентних переваг наперед визначеному суб'єкту; – застосування неконкурентних процедур здійснення публічних закупівель; – необґрунтоване зволікання замовником з прийняттям поставлених товарів, виконаних належним чином робіт чи отриманих послуг 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня фінансової грамотності населення; – сприяння розвитку громадського контролю у сфері публічних закупівель; – активізація роботи асоціацій підприємців, спрямованої на запобігання створенню дискримінаційних умов для здійснення публічних закупівель; – організація внутрішнього контролю з урахуванням мінімізації корупційних ризиків; – ведення антимонопольного моніторингу і нагляду у сфері публічних закупівель
Оплата коштів з бюджету	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення платежів без отримання передбачених обсягів товарів, робіт і послуг, з отриманням їх неналежної якості чи з порушенням інших визначених умов; – зволікання з відкриттям асигнувань для оплати бюджетних зобов'язань; – зволікання з оплатою взятих бюджетних зобов'язань, що підтверджується отриманими товарами, належним чином виконаними роботами та наданими послугами. 	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення ризик орієнтованого державного фінансового контролю; – застосування технічних засобів контролю за отриманням товарів, робіт і послуг; – забезпечення високого рівня бюджетної прозорості у сфері витрачання бюджетних коштів
Використання активів	<ul style="list-style-type: none"> – створення дискримінаційної доступності для отримання суспільних благ профінансованих за рахунок бюджетних коштів; – вибіркове надання передбаченої бюджетної підтримки органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарської діяльності, домогосподарствам 	<ul style="list-style-type: none"> – запровадження правил надання послуг, користування об'єктами інфраструктури й ін. на основі надання рівного доступу усім суб'єктам; – проведення антикорупційного аудиту порядків надання бюджетної підтримки різним суб'єктам
Встановлення досягнення запланованих цілей, завдань та результативних показників	<ul style="list-style-type: none"> – спотворене відображення у звітності досягнутих цілей, виконаних завдань та результативних показників 	<ul style="list-style-type: none"> – запровадження практики публічного звітування про результати використання бюджетних коштів органами влади

* Складено автором.

дарствам чи органам місцевого самоврядування. Усунути означені ризики можна шляхом запровадження правил інклюзивного надання суспільних благ, профінансованих за рахунок бюджетних коштів, чіткого закріплення гарантій їхнього отримання громадянами та ведення дієвого моніторингу цього

процесу. Водночас особливої актуальності набуває формування інституційного середовища для прозорого надання бюджетної підтримки суб'єктам підприємницької діяльності й органам місцевого самоврядування.

На етапі підбиття підсумків про досягнення запланованих цілей, завдань і

результативних показників потенційні корупційні ризики стосуються спотворення відомостей звітності про досягнуті цілі, виконані завдання та результативні показники. Наслідком цього стає виникнення асиметрії інформації про видатки бюджету, а отже – викривлення суспільних оцінок ефективності видатків бюджету. Надалі побудова пріоритетів видатків бюджету не відповідатиме реальним запитам суспільства. На нашу думку, логічним вирішенням проблеми цілеспрямованого зловживання з оприлюдненням об'єктивної інформації органів влади стане запровадження практики публічного звітування про результати використання бюджетних коштів.

Висновки. Запровадження комплексу заходів щодо запобігання та мінімізації корупційних ризиків у сфері використання бюджетних коштів дасть змогу системно протидіяти цьому негативному явищу. Запропоновано конкретні заходи, спрямовані на мінімізацію ризиків кожного з цих етапів, зокрема використання інклюзивних підходів до управління видатками, декларування добросовісності ініціаторів видатків та розроблення універсальної методики виявлення корупційних ризиків. Важливо наголосити, що своєчасна ідентифікація та усунення корупційних ризиків на етапі виконання видатків є критично важливим для інтеграції збереження бюджетних ресурсів та запобігання можливим правопорушенням. Застосування антикорупційних процедур на етапі формування та виконання бюджетних видатків передбачає симбіоз заходів як урядових структур, так і неурядових організацій. Обґрунтовані напрями застосування антикорупційних заходів у процесі використання бюджетних коштів потребують деталізації в подальших наукових дослідженнях, глибшого розкриття специфіки реалізації в умовах бюджетної децентралізації та необхідності

врахування актуальних умов практичного застосування обґрунтованих пропозицій.

Список використаних джерел

1. Monte A. D., Pennacchio L. *Corruption, government expenditure and public debt in OECD countries. Comparative Economic Studies volume. 2020. № 62. P. 739–771. <https://doi.org/10.1057/s41294-020-00118-z>.*
2. Nguyen H. Q. *Corruption, political connection, and firm investments. International Review of Financial Analysis. 2023. № 90. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102864>.*
3. Tanzi V., Davoodi H. R. *Corruption, growth and public finances. IMF Working Paper, WP/00/182. 2000. № 1. 26 p.*
4. D'Agostino G., Dunne J. P., Pieroni L. *Government spending, corruption and economic growth. World Development. 2016. Vol. 84. P. 190–205.*
5. Gupta S., Ogada C., Akitoby B., etc. *Corruption: costs and mitigating strategies. IMF Staff Discussion Notes. 2016. SDN/16/05. 43 p.*
6. Triatmanto B., Bawono S. *The interplay of corruption, human capital, and unemployment in Indonesia: Implications for economic development. Journal of Economic Criminology. 2023. № 2. <https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2023.100031>.*
7. Banerjee R. *Corruption, norm violation and decay in social capital. Journal of Public Economics. 2016. Vol. 137. P. 14–27.*
8. Saha Sh., Sen K. *Do economic and political crises lead to corruption? The role of institutions. Economic Modelling. 2023. № 124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106307>.*
9. Sedgo H., Omgba L. D. *Corruption and distortion of public expenditures: evidence from Africa. Int Tax Public Finance. 2023. № 30. P. 419–452. <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09718-6>.*
10. Wu Sh., Li B., Nie Q., Chen Ch. *Government expenditure, corruption and total factor productivity. Journal of Cleaner Production. 2017. Vol. 168. P. 279–289.*

11. Liu Ch., Mikesell J. L. *The impact of public officials' corruption on the size and allocation of U.S. State Spending. Public Administration Review.* 2014. Vol. 74. P. 346–359.
12. Tanzi V., Davoodi H. R. *Corruption, public investment and growth. in governance, corruption, and economic performance / ed. by George T. Abed and Sanjeev Gupta. Washington: International Monetary Fund.* 2002. P. 280–299.
13. Hessami Z. *Political corruption, public procurement and budget composition: Theory and evidence from OECD countries. European Journal of Political Economy.* 2014. Vol. 34. P. 372–389.
14. Mauro P. *Corruption and the composition of government expenditure. Journal of Public Economics.* 1998. Vol. 69 (2). P. 263–79.
15. Monte A., Papagni E. *Public expenditure, corruption, and economic growth: The case of Italy. European Journal of Political Economy.* 2001. Vol. 17(1). P. 1–16.
16. Burguet R. *Procurement design with corruption. American Economic Journal: Microeconomics.* 2017. Vol. 9 (2). 315–341.
17. Rajkumar A. S., Swaroop V. *Public spending and outcomes: does governance matter? Journal of Development Economics.* 2008. Vol. 86 (1). P. 96–111.
18. Banerjee R., Boly A., Gillanders R. *Anti-tax evasion, anti-corruption and public good provision: An experimental analysis of policy spillovers. Journal of Economic Behavior & Organization.* 2022. № 197. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.03.006>.
19. Malyniak B., Martyniuk O., Kyrylenko O. *Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. Economic Annals-XXI.* 2019. Vol. 178. Is. 7-8. P. 17–27 p.
2. Nguyen, H. Q. (2023). *Corruption, political connection, and firm investments. International Review of Financial Analysis*, 90. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102864>.
3. Tanzi, V., Davoodi, H. R. (2000). *Corruption, growth and public finances. IMF Working Paper, WP/00/182*, 1, 26.
4. D'Agostino, G., Dunne, J. P., Pieroni, L. (2016). *Government spending, corruption and economic growth. World Development*. 84, 190–205.
5. Gupta, S., Ogada, C., Akitoby, B., etc. (2016). *Corruption: costs and mitigating strategies. IMF Staff Discussion Notes. SDN/16/05*, 43 p.
6. Triatanto, B., Bawono, S. (2023). *The interplay of corruption, human capital, and unemployment in Indonesia: Implications for economic development. Journal of Economic Criminology*, 2. <https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2023.100031>.
7. Banerjee, R. (2016). *Corruption, norm violation and decay in social capital. Journal of Public Economics*. 137, 14–27.
8. Saha, Sh., Sen, K. (2023). *Do economic and political crises lead to corruption? The role of institutions. Economic Modelling*, 124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106307>.
9. Sedgo, H., Omgba, L. D. (2023). *Corruption and distortion of public expenditures: evidence from Africa. Int Tax Public Finance*, 30, 419–452. <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09718-6>.
10. Wu, Sh., Li, B., Nie, Q., Chen, Ch. (2017). *Government expenditure, corruption and total factor productivity. Journal of Cleaner Production*, 168, 279–289.
11. Liu, Ch., Mikesell, J. L. (2014). *The impact of public officials' corruption on the size and allocation of U.S. State Spending. Public Administration Review*, 74, 346–359.
12. Tanzi, V., Davoodi, H. R., George T. Abed and Sanjeev Gupta (Ed.). (2002). *Corruption, public investment and growth. in governance, corruption and economic performance, Washington: International Monetary Fund*, 280–299.
13. Hessami, Z. (2014). *Political corruption, public procurement and budget composition: The-*

References

1. Monte, A. D., Pennacchio, L. (2020). *Corruption, government expenditure and public debt in OECD Countries. Comparative Economic Studies volume*, 62, 739–771. <https://doi.org/10.1057/s41294-020-00118-z>.

ory and evidence from OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 34, 372–389.

14. Mauro P. (1998). *Corruption and the composition of government expenditure*. *Journal of Public Economics*, 69 (2), 263–79.

15. Monte, A., Papagni, E. (2001). *Public expenditure, corruption and economic growth: The case of Italy*. *European Journal of Political Economy*, 17(1), 1–16.

16. Burguet, R. (2017). *Procurement design with corruption*. *American Economic Journal: Microeconomics*, 9 (2), 315–341.

17. Rajkumar, A. S., Swaroop, V. (2008). *Public spending and outcomes: does governance mat-*

ter? *Journal of Development Economics*, 86 (1), 96–111.

18. Banerjee, R., Boly, A., Gillanders, R. (2022). *Anti-tax evasion, anti-corruption and public good provision: An experimental analysis of policy spillovers*. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 197. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.03.006>.

19. Malyniak, B., Martyniuk, O., Kyrylenko, O. (2019). *Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types*. *Economic Annals-XXI*, 178, 17–27 (Is. 7-8).

Костянтин ШВАБІЙ

доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет, Ірпінь, Україна,

kostyaschwabiy@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4837-391X

Олександр ЧИРВА

аспірант, Державний податковий університет, Ірпінь, Україна,

avchirva@ukr.net

ORCID ID: 0009-0005-5925-1212

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОВЕДІНКОВОЇ РЕАКЦІЇ НА ЗМІНИ ОПОДАТКУВАННЯ ТРУДОВИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. У Національній стратегії доходів до 2023 року зазначено, що одним із напрямів подальшого розвитку системи оподаткування є відновлення прогресивної шкали ставок податку на доходи фізичних осіб. Така пропозиція виглядає доречною і такою, що відповідає тенденціям розвитку ринку праці, системі формування доходів у національній економіці, запитам суспільства. Разом з тим, опортуністична реакція платників податків на впровадження додаткових (підвищених) ставок податку може призвести до подальшої тінізації трудових доходів та, відповідно, зростання податкових ризиків державного бюджету.

Мета – ідентифікувати ефект поведінкової реакції економічних агентів на зміни оподаткування трудових доходів населення в Україні.

Результати. Зміни оподаткування трудових доходів у 2015–2017 рр. характеризуються динамікою таких аналітичних показників, як середня ефективна ставка податку та податковий клин. Номінальне зростання фонду оплати праці у 2016 і 2017 рр. зумовлено такими змінами оподаткування: збільшенням бази оподаткування та підвищенням середньої ефективної ставки податку. У коротко- та середньостроковому періоді зменшення податкового навантаження не мало очікуваного позитивного ефекту, як це передбачено логікою моделі Лаффера. Простежується суттєве зростання частки заробітних плат на рівні середньої з 53,5% у 2012 р. до 63,8% у 2020 р. Частка трудових доходів в інтервали від найменшого до середнього заробітку станом на 2020 р. становила більше 80%. Наявність альтернативної системи оподаткування доходів з відчутно меншим рівнем податкового навантаження, ніж на загальній системі, створює додаткові ризики ефективного впровадження ПДФО з прогресивною шкалою ставок.

Висновки. Система формування та розподілу трудових доходів зазнала суттєвих змін. Крайні інтервали розподілу доходів (найменші та найвищі) були у відносному виражі, порівняно з іншими. Запровадження прогресивної шкали ставок оподаткування

виключно до трудових доходів в Україні не має достатнього фіскального потенціалу. У випадку субоптимального політичного рішення, за недостатньої інституційної спроможності контролюючих органів та наявності альтернативної системи оподаткування доходів, існує велика ймовірність суттєвого зростання податкових ризиків для державного та місцевих бюджетів.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб, ставка податку, база оподаткування, модель податку, трудові доходи, податкові зміни, поведінкова реакція, податкові надходження, поведінковий ефект, нерівність доходів.

Рис.: 6, табл.: 2, бібл.: 20.

Kostiantyn SHVABII

Dr. Sc. (Economics), Prof., State Tax University, Irpin, Ukraine,
kostyaschwabiy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4837-391X

Oleksandr CHYRVA

postgraduate student, State Tax University, Irpin, Ukraine,
avchirva@ukr.net
ORCID ID: 0009-0005-5925-1212

IDENTIFYING BEHAVIORAL RESPONSE TO TAX CHANGE OF LABOR INCOME IN UKRAINE

Introduction. The National Revenue Strategy states that one of the directions for the further development of the national taxation system is the restoration of the progressive rates' scale of personal income tax. Such a proposal looks appropriate and corresponds to the trends in the development of the labor market, the system of income generation in the national economy, and the demands of society. At the same time, the opportunistic reaction of taxpayers to the introduction of additional (increased) tax rates may lead to further evasion of labor income from taxation and, accordingly, an increase in tax risks of the state budget.

Purpose of the article is to identify the behavioral response effect of the economic agents to tax change of labor income in Ukraine.

Results. Changes in the taxation of labor income in 2015-2017 are characterized by the dynamics of such analytical indicators as the average effective tax rate and the tax wedge. The nominal growth of the wage fund in 2016 and 2017 is due to the following changes in taxation: an increase in the tax base and an increase in the average effective tax rate. In the short and medium term, reducing the tax burden did not have the expected positive effect, as predicted by the logic of Laffer's model. There is a significant increase in the share of wages at the average level, from 53.5% in 2012 to 63.8% in 2020. The share of labor income in the intervals from the lowest to the average earnings as of 2020 was more than 80%. The presence of an alternative system of income taxation with a significantly lower level of tax burden than the general system creates additional risks of effective implementation of personal income tax with a progressive scale of rates.

Conclusions. The system of formation and distribution of labor income has undergone significant changes. The extremes of the income distribution (lowest and highest) were in relative gain compared to others. The introduction of a progressive scale of taxation rates exclusively

for labor income in Ukraine does not have sufficient fiscal potential. In the case of a suboptimal political decision, with insufficient institutional capacity of control bodies and the presence of an alternative system of income taxation, there is a high probability of a significant increase in tax risks for state and local budgets.

Keywords: *personal income tax, fiscal efficiency of personal income tax; tax rate, tax base, tax model, labor income, tax changes, behavioral response, tax revenue, behavioral effect, income inequality.*

JEL Classification: H20.

Постановка проблеми. У Національній стратегії доходів (далі – НСД) – документі, що визначає податкову політику держави в Україні на середньострокову перспективу, одним із напрямів подальшого розвитку системи оподаткування визначено відновлення прогресивної шкали ставок податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) [1]. У більшості країн світу персональний прибутковий податок (personal income tax), аналогом якого в Україні є ПДФО, зі зростаючою шкалою ставок, економічно обґрунтованими елементами податку (стандартні та персональні вирахування з бази оподаткування, пільги, платники) є одним із ключових елементів системи оподаткування, що забезпечує справедливість (прогресивність) як податку, так і податкової системи. Тому така пропозиція виглядає доречною і такою, що відповідає тенденціям розвитку ринку праці, системі формування доходів у національній економіці, запитам суспільства.

Разом з тим, потрібно звернути увагу на те, що податки породжують не тільки механічний ефект (в результаті зміни ставок, бази оподаткування тощо), який впливає на доходи бюджетів, а також поведінковий, який виявляється в реакції економічних агентів на зміни оподаткування. Ця реакція може бути різною, не завжди позитивною для доходів бюджету. Так, сумнозвісний феномен заробітної плати “в конвертах” є

одним із наочних прикладів опортуністичної поведінки платників податків.

ПДФО є одним із ключових у вітчизняній системі оподаткування поряд з непрямими податками, оскільки забезпечує формування дохідної бази державного та місцевих бюджетів України на середньому рівні 5,6% ВВП протягом 2010–2021 рр. Стосовно загальної суми податкових надходжень, тобто включно з єдиним соціальним внеском (далі – ЄСВ), частка ПДФО зростала з 13,2% у 2010 р. до 19,4% у 2021 р. Цей показник з початком повномасштабної агресії в 2022 р. збільшився до 21,3%. Згідно із загальноприйнятою у світовій практиці методологією ОЕСР внески на соціальне страхування (social security contributions) включаються до величини сукупного податкового навантаження (податкового коефіцієнту).

Оскільки ПДФО є одним із базових елементів вітчизняної системи оподаткування, то проблема ідентифікації поведінкової реакції платників податків на зміни оподаткування трудових доходів населення, зокрема, у спосіб, запропонований у НСД, набуває важливого практичного значення. Адже опортуністична реакція платників податків на впровадження додаткових (підвищених) ставок податку може призвести до подальшої тінізації трудових доходів та, відповідно, зростання податкових ризиків бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі не

існує достатньої кількості теоретичних та емпіричних досліджень, які давали б нам уявлення про те, яким чином платники податків реагують на зміни оподаткування. Оцінка цього чинника має критичне значення для планування та прогнозування податкових надходжень. Зокрема, прогнозні розрахунки у вітчизняній науковій літературі або обґрунтування законодавчих ініціатив описують лише механічний ефект змін в оподаткуванні, який здійснюється, як правило, шляхом лінійної екстраполяції незалежних змінних економетричної моделі, що характеризують відповідні очікувані оцінки факторів бази оподаткування. Одним із наочних прикладів такого прогнозування є додаток до Закону України “Про Державний бюджет України”, що згідно з пп. б п.1 частини першої ст. 38 Бюджетного кодексу України подано у пакеті додаткової документації. У ньому представлено обґрунтування прогнозів доходів від сплати ПДФО на наступний рік, що є функцією лінійної економетричної моделі від середньооблікової чисельності штатних працівників, їхньої середньої заробітної плати та ставки податку. Такі розрахунки за лінійного перебігу соціально-економічних процесів та за відсутності фактора змін оподаткування дають доволі коректні прогнозні оцінки зазначеного параметра надходжень. Така практика оцінки податкових надходжень, що склалася в Україні, зумовлена низкою причин як суб’єктивного, так й об’єктивного характеру.

Водночас впровадження прогресивної шкали ставок ПДФО є вагомим чинником, що може порушити рівноважний лінійний перебіг соціально-економічних процесів. Реакція платників на зміну підходів в оподаткуванні у такі перехідні моменти набуває значно більшої ваги. Тому помилковим під час формування та реалізації податкової політики держави буде його ігнорування при оцінці ризиків доходів бюджету, пер-

спектив розвитку ринку праці й економіки загалом.

Ідентифікація поведінкового ефекту, на відміну від механічного, є нетривіальним завданням *per se*. Концептуально основний спосіб такої ідентифікації полягає в *post-factum* оцінці впливу сутнісних змін оподаткування на реакцію (рішення), поведінку (діяльність) економічних агентів та результати їхньої діяльності. Проблема полягає у тому, що повністю спостережними для дослідника можуть бути параметри, що характеризують лише першу ланку цього ланцюга, повністю або частково (у випадку частки тіньової діяльності) – четвертої ланки. Тому дослідники часто використовують зміни оподаткування (податкові реформи) для оцінки поведінкової реакції платників податків [2–5].

Загалом у реальному житті рішення та діяльність абсолютної більшості економічних агентів є не спостережними. Реакція платників податку на зміни оподаткування, зокрема при збільшенні маржинальної номінальної ставки прогресивної шкали податку проявляється так: 1) припинення економічної активності на ринку праці; 2) міграція до юрисдикції та/або альтернативної системи з меншим рівнем податкового навантаження; 3) зменшення інтенсивності та, відповідно, результативності праці; 4) проведення перемовин з роботодавцями про збільшення рівня оплати праці; 5) підміна формального статусу джерела доходу на користь тих, що мають більш ліберальний податковий режим; 6) форстолінг [6].

Перший спосіб реакції платників характерний для країн з розгалуженою системою соціальних виплат, коли на шальках терезів переважає сума доходу, що отримана економічним агентом у формі допомоги від держави, над чистим доходом від зайнятості. Зазвичай біля таких інтервалів доходу формуються пікові значення функції

щільності розподілу платників за шкалою доходів. В Україні, за відсутності щедрої системи таких допомог від держави, для багатьох економічних агентів поведінкова реакція полягає у виборі проміжного стану, коли працівник отримує мінімальну заробітну плату або близьку до неї суму офіційно, а решту – “в конверті”. Як буде показано далі, для нашого ринку праці також є характерним 2 та 5 способів оптимізації податкових зобов'язань.

Оскільки у багатьох країнах, де запроваджено персональний прибутковий податок з прогресивної шкалою, відбувається також прогресивний розподіл податкового навантаження. Наприклад, у США податкове навантаження розподіляється таким чином, що близько 80% податкових надходжень від сплати персонального прибуткового податку забезпечують 20% найзаможніших платників. У Шотландії у 2015 р. 80% надходжень забезпечувало 30% найзаможніших платників [6]. Тому з метою мінімізації загроз для фіскальної ефективності податку важливе значення мають оцінки еластичності приросту чистого доходу (без податку і зборів) для платників із високим рівнем заробітних плат за ставкою податку. Емпіричні дослідження надають оцінки такого коефіцієнта еластичності в доволі широкому діапазоні – від 0,1 до 1 [2]. Отримані оцінки еластичності для різних інтервалів доходу дають змогу оцінити реакцію платників та відповідно податкові ризики для бюджету. Методологічні та практичні підходи до оцінки еластичності добре відомі в науковій літературі [7–9].

Утім, враховуючи, що такої статистичної інформації про заробітки найманих працівників в Україні немає у відкритому доступі, ідентифікація реакції здійснювалася за даними вибіркового обстеження Державної служби статистики України (далі – ДССУ) про рівень заробітних плат у 2012, 2016 та

2020 рр. Такі дані слугують достатнім фактологічним матеріалом для ідентифікації поведінкового ефекту (реакції платників).

Метою дослідження є ідентифікація ефекту поведінкової реакції економічних агентів на зміни оподаткування трудових доходів населення в Україні шляхом аналізу змін системи формування та розподілу трудових доходів (виключно найманих працівників), визначення тенденцій змін цієї системи у вітчизняній економіці протягом 2010–2021 рр.

Методи. У цьому дослідженні основний метод ідентифікації реакції платників податків полягає у відстеженні змін розподілу заробітних плат до та після податкової реформи 2015–2017 рр. В Україні цей період часу, протягом якого відбувалися сутнісні зміни умов та правил оподаткування, охоплює три роки, а саме: з 2015 по 2017 рр. Таким чином, до 2015 р. ми маємо базовий варіант розподілу трудових доходів, представлений вибірковою обстеженням рівнів заробітних плат у 2012 р., а після 2017 р. – це обстеження 2020 р. Можливість порівняння розподілів за різні роки зумовлена тим, що у коротко- і навіть середньостроковому періоді (за умови відсутності істотних змін умов оподаткування) профіль розподілу доходів, як правило, залишається незмінним. Суттєві зрушення можливі, але за умови якісних змін структури економіки, стрибкоподібної інноваційної динаміки, зростання зовнішньої мобільності трудових мігрантів, значного притоку зовнішніх інвестицій тощо. Ці параметри протягом досліджуваного періоду залишалися в межах своїх стандартних значень.

Профіль розподілу трудових доходів, наприклад, на зменшення граничної нормативної ставки податку має змінюватися.

У разі зменшення граничної нормативної ставки податку відбувається збільшення доходу для платників відповідного інтервалу

шкали доходів (рис. 1). Слід зазначити, що дослідження зміни профілю піраміди доходів *per se* є апостеріорною характеристикою реакції платників податків на зміни оподаткування. Її, за інших обставин, складно ідентифікувати, особливо в умовах існування значного обсягу трудових доходів, які наймані працівники отримують неофіційно.

Інформаційною базою дослідження є офіційні статистичні дані Державної казначейської служби України за відповідний період щодо сплати ПДФО; макроекономічні показники Національного банку щодо показників індексу споживчих цін, розміру ВВП, рівня безробіття; мікродані анонімних обстежень ДССУ щодо заробітної плати працівників за статтю, віком, освітою та професійним групами за 2012, 2016 та 2020 рр. [11], а також показники середньої заробітної плати, кількості працівників та фонду оплати праці. Всі відносні та розрахункові показники є авторськими розрахунками, що зроблені на основі зазначених

офіційних статистичних даних та міжнародних методологічних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом досліджуваного періоду надходження від сплати ПДФО як частка у ВВП поступово зростали з 4,6% у 2010 р. до максимального значення протягом цього періоду 7% у 2020 р. У 2021 р. відбулося незначне зменшення зазначеного показника до 6,4%, а в 2022 р. – знову приріст до 8,1%. Водночас частка у ВВП ПДФО, яку сплачують із трудових доходів, варіювалася у значно меншому інтервалі: приріст цього показника відбувся з 4,3% у 2010 р. до 4,9% у 2021 р. Середнє за період значення частки ПДФО у ВВП із трудових доходів становить 4,4%.

Подібне розходження значень зростання сукупного ПДФО і тієї частки, що сплачується з трудових доходів, є наслідком впливу двох ключових чинників: зменшення кількості найманих працівників загалом по економіці та реакція платників податків

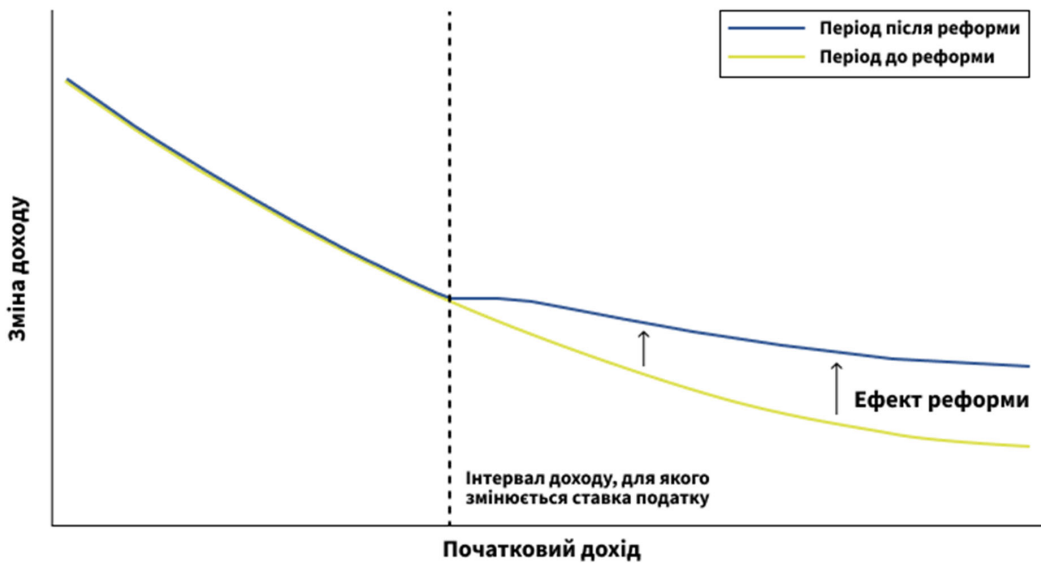

Рис. 1. Графічна ілюстрація методу ідентифікації поведінкової реакції платників податків*

* Побудовано на основі [10].

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

на зміни оподаткування. Теоретично можна припустити, що вагомий вплив повинна мати зміна структури доходів населення. Утім протягом зазначеного періоду, згідно з офіційними даними ДССУ, ми не спостерігаємо зменшення частки оплати праці в сукупних доходах, навпаки, відбувся приріст: у 2010 р. ця частка становила 46,7%, а в 2021 р. – 59,8%. Разом із тим, абсолютна чисельність зайнятого населення України зменшилася з 19,2 млн до 15,6 млн осіб.

Система оподаткування трудових доходів населення зазнала суттєвих змін. У табл. 1 наведені основні показники, що ха-

рактеризують зміни ставок і бази оподаткування ПДФО та ЄСВ.

Дані табл. 1 свідчать, що основні зміни в системі оподаткування трудових доходів населення відбулися протягом трьох років, а саме з 2015 по 2017 рр. Протягом цього періоду зменшено нормативну ставку ПДФО, нормативну ставку ЄСВ, підвищено мінімальну заробітну плату та граничний розмір бази нарахування ЄСВ.

Так, 28 грудня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування

Таблиця 1

Основні показники системи оподаткування трудових доходів населення в Україні в 2010–2021 рр.*

Елементи податку/збору	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ставки ПДФО, %	15	15	15	15	15	15	18	18	18	18	18	18
	–	17	17	17	17	20	–	–	–	–	–	–
Ставка військового збору, %	–	–	–	–	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Ставки ЄСВ, %	36,76-49,7	36,76-49,7	36,76-49,7	36,76-49,7	36,76-49,7	36,76-49,7	22	22	22	22	22	22
Прожитковий мінімум, грн/міс	875,0	953,0	1095,0	1176,0	1176,0	1330,0	1544,0	1700,0	1723,0	1921,0	2102,0	2189,0
Межа податкової соціальної пільги, грн/міс	1225,0	1334,2	1533,0	1646,4	1646,4	1862,0	2161,6	2380,0	2412,2	2689,4	2942,8	3064,6
Мінімальна з/пл станом на кінець періоду, грн/міс	922	1 004	1 134	1 218	1 218	1 378	1 600	3 200	3 723	4 173	4 723	6 000
Ліміт нарахування ЄСВ, грн/міс	13 125	14 295	18 598	19 499	21 250	23 426	38 600	42 100	55 845	62 595	70 845	90 000
Середня з/пл по економіці, грн/міс	2249,77	2647,46	3040,88	3282,06	3480,00	4195,00	5182,53	7103,79	8865,00	10497,00	11591,00	14847,00
Кількість штатних працівників, млн осіб	10,262	10,083	10,123	9,72	8,959	8,065	7,868	7,679	7,661	7,443	7,476	7,075

* Складено авторами. Кольором виділено період та ключові зміни елементів податку і внеску.

загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці". Відповідно до його положень, з 1 січня 2015 р. ставки ЄСВ застосовуються з коефіцієнтом 0,4 за умови, що роботодавець виконує певні умови. Це означає зниження ставки ЄСВ з 41% до 16,4%. Умовами зменшення розміру ЄСВ були такі вимоги: 1) база оподаткування ЄСВ у 2015 р. збільшилася у 2,5 або більше, порівняно з 2014 р.; 2) середня заробітна плата збільшилася у 2015 р., порівняно з попереднім роком, як мінімум на 30%; 3) середня сума ЄСВ на кожного працівника становить не менше 700 грн, а фактична середня заробітна плата на підприємстві – 4270 грн; 4) середня заробітна плата на підприємстві не менша, ніж три мінімальні заробітні плати (3654 грн) [12]. Відразу зазначимо, що ці умови були завищеними і вже у березні 2015 р. їх пом'якшили.

У продовження логіки заходів детінізації фонду оплати праці з 2016 р. фактично удвічі зменшується ставка ЄСВ – до 22%. Гранічна база нарахування внеску збільшується до 25 мінімальних заробітних плат, а з 2018 р. і донині вона становить 15 мінімальних заробітних плат. У 2016 р., замість двох ставок ПДФО, запроваджено одну ставку на рівні 18%, а з початку 2017 р. удвічі підвищено розмір мінімальної заробітної плати до рівня 3200 грн, що стало безпрецедентним заходом в практиці вітчизняного оподаткування трудових доходів.

Отже, фактично можемо констатувати, що у досліджуваний період відбулися значні зміни оподаткування трудових доходів, тому у нас є можливість простежити те, яким чином платники податків реагували на них.

Суттєві зміни оподаткування трудових доходів у 2015–2017 рр. характеризуються динамікою таких аналітичних показників, як середня ефективна ставка податку (average

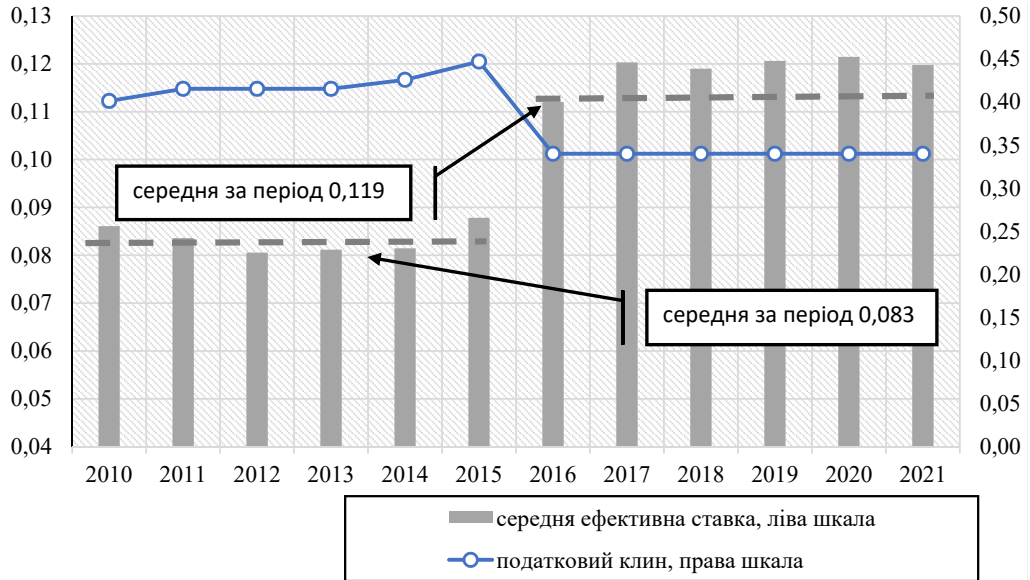
effective tax rate) [13] та податковий клин (tax wedge). Нагадаємо, що перший коефіцієнт є інтегральним показником дифузії ставки (ставок) та бази оподаткування, а другий характеризує різницю між ціною праці, яку сплачує роботодавець, та чистою заробітною платою, яку отримує найманий працівник [14]. На рис. 2 подана динаміка цих показників для досліджуваного періоду.

На рис. 2 можна візуалізувати два підперіоди: 2010–2015 рр. та 2016–2021 рр. У першому середнє значення ставки ПДФО становило 8,3%, а у другому значно більше – 11,9%. У 2016 р. було впроваджено одну ставку податку на рівні 18%, замість двох – 15 і 20% (див. табл. 1). Формальне зменшення податкового навантаження насправді стало його підвищенням. Цей факт характеризує також середнє протягом цих підперіодів значення показника надходжень ПДФО від трудових доходів до ВВП. Відбувся приріст з 4% до 4,9% ВВП, а також суттєве зменшення податкового клину з 44,7% до 34% протягом 2016–2021 рр., що стало результатом зменшення удвічі ставки ЄСВ.

У вітчизняній літературі склалася думка, що ці зміни спричинили певний рівень детінізації фонду оплати праці. Це не зовсім відповідає дійсності, оскільки фонд оплати праці найманих працівників у цінах 2010 р. у 2016 р. був майже на рівні 2015 р. і становив 414 млрд грн. Водночас у 2014 р. його відповідне значення становило 560 млрд грн. Зменшення фонду оплати праці в цей час зумовлено також скороченням чисельності штатних працівників. Загалом протягом 2010–2021 рр. загальна кількість штатних працівників скоротилася з 10,2 млн до 7,1 млн осіб, тобто більше ніж на 3 млн (див. табл. 1).

Номінальне зростання фонду оплати праці у 2016 і 2017 рр. зумовлено змінами оподаткування: збільшенням бази оподаткування та підвищенням се-

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

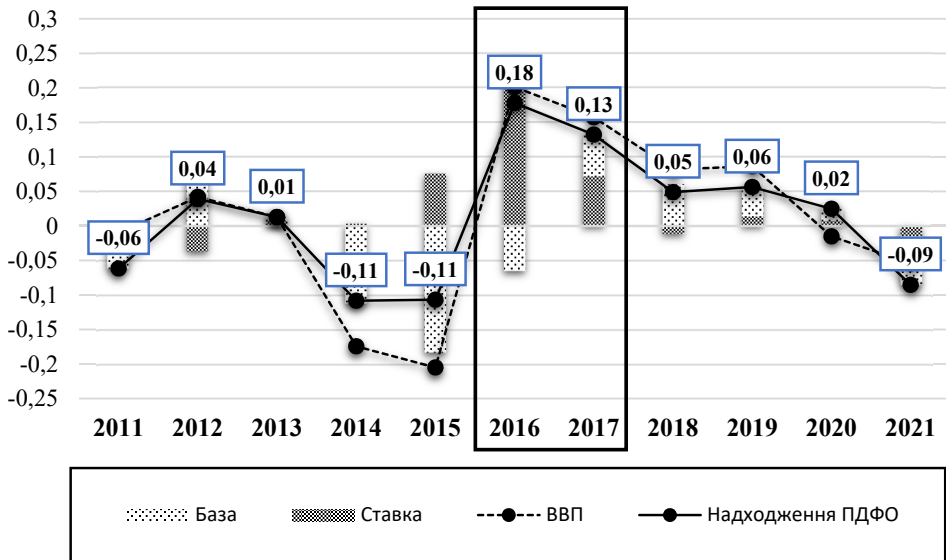

Рис. 2. Середня ефективна ставка ПДФО та податковий клин в Україні, 2010–2021 рр.*

* Побудовано авторами.

редньої ефективної ставки податку. На рис. 3 подана декомпозиція приросту надходжень від сплати ПДФО за серед-

ньою ефективною ставкою і базою оподаткування. Окремо наведена динаміка змін реального ВВП.

Рис. 3. Декомпозиція приросту податкових надходжень від сплати ПДФО за середньою ефективною ставкою і базою оподаткування в Україні, 2011–2021 рр.*

* Побудовано авторами.

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

Так, ми спостерігаємо, що у 2016 р. приріст податкових надходжень від сплати ПДФО (+18%) був зумовлений зростанням середньої ефективної ставки на 24% та одночасним зменшенням бази оподаткування на 6%. У 2017 р. приріст податкових надходжень був зумовлений сумарним позитивним впливом цих факторів – приріст ставки на 7% і бази оподаткування на 6%, що у сумі склало приріст надходжень на рівні 13%. Слід зазначити, що протягом 2017 та 2018 рр. приріст бази оподаткування був найбільшим, адже, як свідчать дані табл. 1, саме у цей період найвищими темпами відбувалося зростання мінімальної заробітної плати: у 2017 р. її підвищили удвічі, а у 2018 р. – ще на 16%, порівняно з 2017 р. Це найбільші темпи зростання мінімальної заробітної плати протягом такого короткого періоду часу. Водночас, як уже було зазначено, зменшення удвічі ставки ЄСВ не зумовило очікуваного ефекту детінізації бази оподаткування ПДФО. Зменшення ставки ЄСВ призвело до зростання дефіциту надходжень від сплати внеску і необхідності його покриття за рахунок дотацій Пенсійному фонду України з дер-

жавного бюджету. Зокрема, у 2016 р. сума цього трансферу зросла більш як на 50%.

Зважаючи на це, можемо констатувати, що у коротко- та середньостроковому періоді зменшення податкового навантаження не має очікуваного позитивного ефекту, як це передбачено логікою моделі Лаффера. Детінізації бази оподаткування та, відповідно, зростання податкових надходжень/внесків не спостерігається.

Певним свідченням того, як платники реагують на зміни оподаткування, є те, яким чином змінюється розподіл трудових доходів за їх величиною. У цьому аспекті ми маємо можливість простежити відповідні зміни за мікроданими вибіркового обстеження ДССУ щодо рівня заробітної плати, що здійснювались у 2012, 2016 та 2020 рр. (табл. 2).

Варто зазначити, що середні значення заробітної плати, згідно з вибілковими обстеженнями за відповідні роки, відрізняються від офіційного рівня заробітних плат по економіці, визначених ДССУ (табл. 1), не більш як на величину статистичної похибки. Відбулося переформатування розподілу податкового навантаження у найнижчому інтервалі доходів. Зокрема, межа податкової соціальної пільги у 2020 р., порівняно

Таблиця 2

Описова статистика рівня заробітних плат в Україні*

	2012	2016	2020
Середнє, грн	2 851,63	5 069,22	11 645,03
Стандартна помилка	11,17	22,37	45,35
Медіана	2 119,00	3 466,51	7 713,00
Мода	1 098,08	2 000,00	4 815,33
Стандартне відхилення	5 880,07	10 064,22	18 489,35
Дисперсія	34 575 275,75	101 288 474,03	341 856 112,97
Мінімум, грн	8,08	56,75	35,00
Максимум, грн	748 917,00	781 533,00	940 992,00
Кількість спостережень	277 175	202 464	166 233
Коефіцієнт "середня з/пл/мінімальна з/пл"	2,68	3,24	2,45

* Складено авторами.

з 2012 та 2016 рр., вперше стала меншою величини мінімальної заробітної плати. Це, своєю чергою, призвело до зростання фіскальної ефективності ПДФО. Чим менша різниця між мінімальною та середньою заробітною платою, тим вищим є обсяг податкових надходжень від сплати ПДФО з трудових доходів.

На рис. 4 подано розподіл заробітних плат за шкалою доходів згідно з даними вибіркового обстежень. Отже, на рівні однієї мінімальної заробітної плати частка заробітних плат залишилася майже незмінною (16,4% у 2012 р. та 16,6% у 2020 р.), зазнавши зменшення у 2016 р. З-поміж інших інтервалів доходу простежується суттєве зростання частки заробітних плат на рівні середньої з 53,5% у 2012 р. до 63,8% у 2020 р. Очевидно, що подібний приріст відбувся за рахунок скорочення питомої ваги заробітних плат на рівні 5 мінімальних. Ми спостерігаємо майже пропорційне скорочення більш як на 11 відс. пункти. Частка трудових доходів в інтервалі від найменшого до середнього

заробітку станом на 2020 р. становила більше 80%. Саме тому концентрація розподілу заробітних плат біля середньої і нижче по економіці засвідчує обмежений фіскальний потенціал запровадження прогресивної шкали ставок ПДФО.

Реакцію платників податків на зміни оподаткування характеризує зміна розподілу чистого трудового доходу (без ПДФО та військового збору) за децильними групами. Для цього, згідно з даними вибіркового обстежень, було проведено розрахунки часток бази оподаткування, середнього доходу, середньої ефективної ставки податку за децилями з урахуванням величини податкової соціальної пільги (ст. 169 ПКУ) (рис. 5).

Отож, в результаті змін оподаткування протягом 2015–2017 рр. система формування та розподілу трудових доходів зазнала суттєвих змін. Заміна прогресивної шкали ставок (15 та 20%) на єдину ставку (18%) призвела до підвищення середньої ефективної ставки ПДФО (рис. 2) та, відпо-

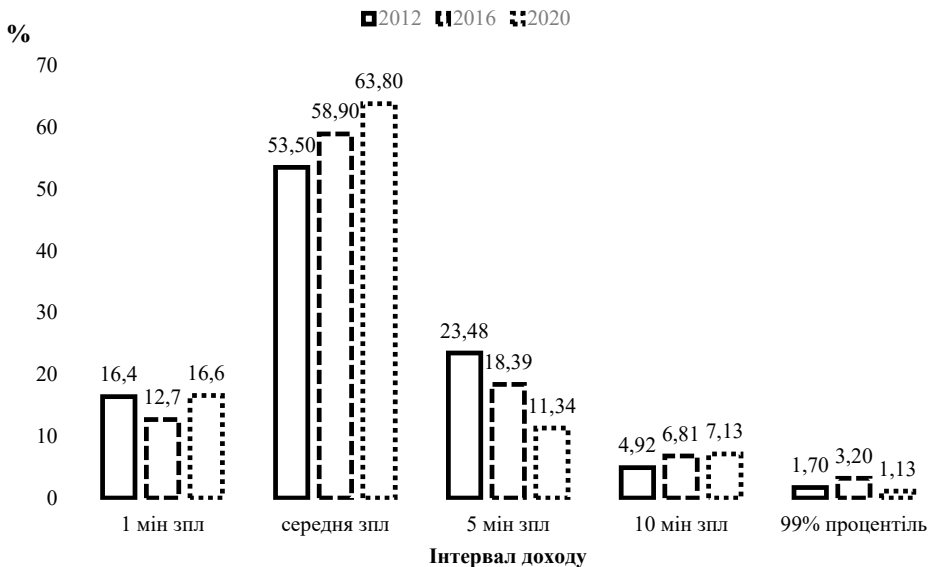

Рис. 4. Розподіл заробітних плат за шкалою доходів в Україні у 2012, 2016 та 2020 рр.*

* Побудовано авторами.

Δ доходу без
податку
0,15

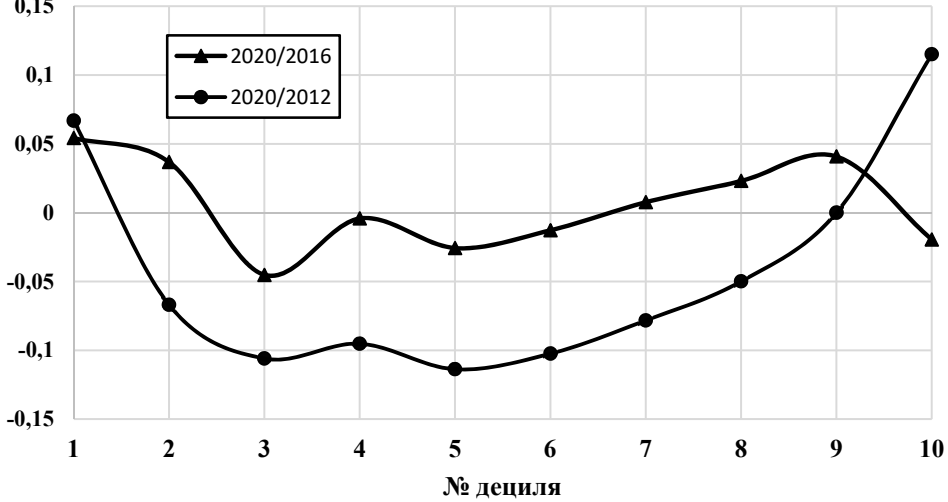

Рис. 5. Зміна чистого трудового доходу (без ПДФО та військового збору) за децильними групами в результаті податкових змін в Україні*

* Побудовано авторами.

відно, зростання сукупного рівня податкового навантаження для 2–8 децилів, якщо порівнювати дані 2012 та 2020 рр. Крайні інтервали розподілу доходів (найменші та найвищі) були у відносному виграші від зміни умов оподаткування, порівняно з іншими. Щодо найменших заробітних плат, то очевидно, що позитивний вплив на їх зростання мало підвищення удвічі мінімального рівня заробітної плати у 2017 р. Упродовж подальших років індексація мінімальної заробітної плати стала важливим чинником підтримки фіскальної ефективності ПДФО та зростання частки найменших заробітних плат у загальному фонді оплати праці. Що стосується найвищих заробітних плат (10 мінімальних та більше), то одним із головних чинників їх зростання є існування порогу граничного доходу, яким обмежується нарахування ЄСВ. У зв'язку з цією обставиною для трудових доходів вище 15 мінімальних заробітних плат величина податкового клину асимптотично зменшується з

0,34 до 0,195. У загальному підсумку зазначених змін оподаткування трудових доходів (рис. 5) реальний приріст чистого заробітку (без ПДФО та військового збору) у 2020 р., порівняно з 2012 р., відбувся лише для першого дециля (+6,7%) та десятого (+11,5%).

Однією з непрямих ознак поведінкової реакції платників податків на впровадження прогресивної шкали оподаткування трудових доходів є динаміка окремих показників розвитку спрощеної системи оподаткування. У НСД зазначають, що кількість фізичних осіб-підприємців третьої групи спрощеної системи оподаткування станом на початок другого півріччя 2023 р. становила 747,9 тис осіб. Приріст їх чисельності за останні шість років становив 230,8 тис. осіб. Водночас кількість підприємців на першій та другій групі залишається відносно сталою величиною.

З початком повномасштабної війни в Україні у 2022 р. на пільгову систему оподаткування за ставкою 2% перейшло 36,3%

від загальної кількості фізичних осіб-підприємців третьої групи, серед юридичних осіб цієї групи – 21,7%. Подібна мобільність є ознакою того, що для більшості підприємців саме фактор величини ставки податку має важливе значення. Немає підстав вважати, що у випадку введення прогресивної шкали ставок ПДФО рівень такої мобільності буде в менших масштабах. Тому наявність такої альтернативи загальній системі оподаткування збільшує ймовірність того, що наймані працівники з високим рівнем заробітної плати будуть обирати діяльність в статусі підприємця. Формально такий вибір не є протизаконним, його найбільше використовують в галузі ІТ-послуг. У 2022 р. майже половина фізичних осіб-підприємців третьої групи, а саме 47%, належали до цього виду діяльності; причому їх база оподаткування становила 66% доходів по третій групі спрощеної системи.

Очевидно, що наявність альтернативної системи оподаткування доходів з відчутно меншим рівнем податкового навантаження, ніж на загальній системі, створює додаткові ризики ефективного впровадження ПДФО з прогресивною шкалою ставок. Особливо у таких видах діяльності, де не існує чітких критеріїв розмежування доходів, отриманих у формі оплати найманої праці, з одного боку, та доходу від підприємницької діяльності, з іншого. Згідно з вибіркою мікроданих про заробітні плати за 2020 р., 57,3% найбільших заробітних плат (99% процентиль) сумарно припадало на три види економічної діяльності: торгівля (23,6%), консалтинг (17%) та ІТ-сфера (16,7%). Зокрема, як засвідчує світовий досвід, “податковими кочівниками” (tax nomads) виступають, як правило, високооплачувані працівники [15].

У зарубіжній практиці вагоме значення для формування ефективної системи оподаткування персональних доходів має

вибір моделі податку, відповідно до якої необхідно обирати інші його елементи (ставки, база оподаткування, джерела та інтервали доходу). Нагадаємо, що існує три таких моделі (комплексна, подвійна та шедулярна). В Україні використовують третю модель, для якої характерне застосування, як правило, різних плоских ставок до різних джерел доходу. Обрана модель податку зумовлює необхідність застосування його конкретних елементів. Невід’ємною складовою комплексного персонального прибуткового податку, для якого найчастіше характерне застосування прогресивної шкали ставок, є глобальний підхід у визначенні бази оподаткування і застосування прогресивної шкали ставок до сукупного оподаткованого доходу з наявністю стандартизованих та індивідуальних вирахувань із бази оподаткування. Так, в жодній з 11 країн Східноєвропейського регіону, які можуть конкурувати з Україною за інвестиції та робочу силу і в яких застосовують прогресивну шкалу ставок, немає неоподаткованого мінімуму (стандартне для всіх платників вирахування з бази оподаткування); в 9 (Польща, Латвія, Литва, Естонія, Словаччина, Чехія, Словенія, Австрія, Угорщина) існує неоподатковуваний мінімум. Болгарія та Румунія застосовують єдину ставку на рівні 10% і там немає неоподаткованого мінімуму [16]. У країнах Центральної, Західної, Північної Європи, де історично існує комплексна модель персонального прибуткового податку і застосовується прогресивна шкала ставок, неоподатковуваний мінімум є обов’язковим елементом податку.

Важливою причиною вибору тієї чи іншої моделі персонального прибуткового податку є зміна соціально-економічних умов, які відбуваються під дією низки глобальних чинників. Серед таких слід назвати глобалізацію, діджиталізацію, технологічні, де-

мографічні, кліматичні зміни, а також зростання нерівності всередині більшості країн (within inequality) світу та між ними (between inequality). При цьому така нерівність є значно глибшою за сукупним багатством (активами), ніж за доходами.

Так, Т. Пікетті та Г. Цукман, дослідивши динаміку змін співвідношення національного багатства до національного доходу у 8 найбагатших країнах світу (США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада, Австралія) протягом 1700–2010 рр., відзначають загальний паттерн зменшення цього коефіцієнта в усіх країнах з 1870 рр. з рівня 600–700% до 150–200% у 1950 рр. і поступове його повернення з історичного мінімуму, зафіксованого у другій половині XIX століття, до історичного максимуму в наші дні [17]. Залишаючи поза увагою причини зламу цього довготривалого історичного тренду, які проаналізовані у зазначеній роботі, слід звернути увагу на те, що в контексті нашого дослідження значення має той факт, що, незважаючи на усі зміни політичного й економічного

ландшафту світу протягом останніх десятиліть, в Україні так само спостерігається тенденція до зростання співвідношення національного багатства до національного доходу. На рис. 6 подана динаміка цього показника для України, порівняно з аналогічними коефіцієнтами для світу в цілому, Європи та Східноєвропейського регіону.

Дані рис. 6 свідчать, що з 1995 по 2022 рр. коефіцієнт збільшився з 1,08 до 2,48. У відсотковому вимірі, ці значення коефіцієнта дорівнюють 108% та 248%, відповідно [17]. Станом на 2022 р. у Європі значення цього показника становило 6,25, а у світі – 5,98. Це означає, що на одну грошову одиницю національного доходу у світі припадає в середньому інших активів (майно, нерухомість, фінансовий капітал, іноземні активи тощо) на суму 5,98 грошових одиниць. Водночас загальноновизнано, що приватне багатство розподілене дуже нерівномірно. Зазвичай простежується закономірність – зі зростанням величини сукупного доходу відбувається диверсифікація його джерел, а серед найбагатших

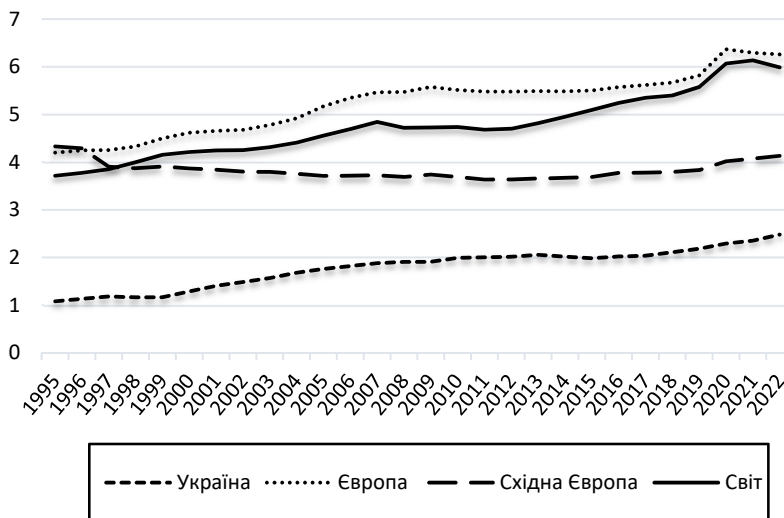

Рис. 6. Коефіцієнт “Чисте національне багатство/чистий національний дохід”, 1995–2022 рр.*

* Побудовано на основі [18].

(99% процентиль) частка трудових доходів, як правило, наближається до нуля [19; 20].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки, що можуть бути корисними для подальшого коригування напрямів розвитку податкової політики держави, зокрема тих, що визначені НСД.

По-перше, впродовж 2015–2017 рр. в Україні відбулися зміни оподаткування трудових доходів громадян, що дало можливість відстежувати поведінкову реакцію платників податків, аналізуючи структуру системи формування та розподілу трудових доходів до та після цього періоду.

У коротко- та середньостроковому періоді зменшення податкового навантаження не мало очікуваного позитивного ефекту, як це передбачено логікою моделі Лаффера, у вигляді детінізації бази оподаткування та, відповідно, зростання податкових надходжень/внесків. Це зумовлено також тим, що формальна заміна прогресивної шкали єдиною ставкою у 2016 р. призвела до зростання рівня податкового навантаження, що характеризує значення показника середньої ефективної ставки ПДФО. З урахуванням дефлятора у цінах 2010 р., фонд оплати праці найманих працівників у 2016 р. був майже на рівні 2015 р. і становив 414 млрд грн. Водночас у 2014 р. його відповідне значення становило 560 млрд грн. Зменшення у 2016 р. удвічі ставки ЄСВ не призвело до детінізації бази оподаткування ПДФО, відбулося зростання дефіциту надходжень від сплати внеску і виникла необхідність його покриття за рахунок дотацій Пенсійному фонду України з державного бюджету. Зокрема, у 2016 р. сума цього трансферту зросла більш як на 50%.

Внаслідок змін оподаткування протягом 2015–2017 рр. система формування та розподілу трудових доходів зазнала

суттєвих змін. Крайні інтервали розподілу доходів (найменші та найвищі) були у відносному виграві, порівняно з іншими. Щодо найменшого рівня заробітних плат, то очевидно, що позитивний вплив на їх зростання мало підвищення удвічі рівня мінімальної заробітної плати у 2017 р. У загальному підсумку зазначених змін оподаткування трудових доходів можна констатувати, що реальний приріст чистого заробітку (без ПДФО та військового збору) у 2020 р., порівняно з 2012 р., відбувся лише для першого дециля (+6,7%) та десятого (+11,5%). Для останнього дециля, на нашу думку, це можна пояснити тим, що величина податкового клину зі зростанням величини заробітку до максимальних значень асимптотично зменшується з 0,34 до 0,195.

По-друге, запровадження прогресивної шкали ставок оподаткування виключно до трудових доходів в Україні не має достатнього фіскального потенціалу. На це вказують довгострокова тенденція зростання концентрації розподілу заробітних плат біля середньої по економіці. Крім цього, за даними вибірки 2020 р., більш як 98% усіх заробітних плат перебували в інтервалі від найменшої до 10 мінімальних заробітних плат. Частка найбільших заробітних плат (99% процентиль), що відповідає рівню 15 та більше мінімальних заробітних плат і, своєю чергою, виступає граничною величиною нарахування ЄСВ, зменшилась у 2020 р. до 1,13%. Проте, враховуючи глобальні тенденції зміни соціально-економічних умов, актуалізується питання запровадження комплексної моделі персонального прибуткового податку, оскільки трудовий чи підприємницькі доходи як об'єкт оподаткування в структурі багатства найзаможніших громадян в сучасних умовах фінансіалізації глобальної економіки займає все меншу

частку. У рамках такої моделі податку база оподаткування визначається як сукупний глобальний оподатковуваний дохід та вартість усіх активів податкового резидента (різних джерел, форм та з різних податкових юрисдикцій), до якого застосовується прогресивна шкала ставок. На початковому етапі сфера дії такого податку може стосуватися найзаможніших громадян, що дає змогу підвищити також ефективність оподаткування доходів отриманих від оподаткування майна, фінансових, нематеріальних, цифрових активів тощо. Подібні новації потребують також адекватної зміни підходів до адміністрування такого податку.

По-третє, еластичність чистого доходу за ставкою податку можна розрахувати за даними Державної податкової служби України (знеособлені дані 1-ДФ та щорічні декларації про майновий стан і доходи фізичних осіб). Оскільки цих даних немає у відкритому доступі, оцінити значення цього показника для різних інтервалів доходу у цьому дослідженні не було можливості. Утім, очевидно, що при визначенні конкретних значень інтервалів, до яких буде застосовуватися прогресивна шкала ставок, необхідним є проведення такого аналізу та розрахунків. Крім того, з метою мінімізації податкових ризиків для державного та місцевих бюджетів оцінки еластичності важливі також для визначення оптимальної шкали ставок.

По-четверте, необхідною умовою максимізації податкових надходжень до зведеного бюджету при оподаткуванні трудових доходів населення є мінімальний розрив між мінімальною та середньою заробітними платами. Так, максимальна протягом досліджуваного періоду величина надходжень від сплати ПДФО при оподаткуванні саме трудових доходів була у 2020 р. – 5,3% ВВП. Одночасно з цим, згідно з описовими статистиками вибірок, констату-

ється мінімальний розрив між модою розподілу заробітних плат (4815,33 грн) та середньою заробітною платою (11645 грн) у відповідному періоді. Як показує практика, підвищення мінімальної заробітної плати є тим чинником, що сприяє скороченню цього розриву, оскільки встановлений рівень мінімальної заробітної плати є чинником, що зумовлює найбільше номінальне збільшення офіційних трудових доходів та їх дефініцію одночасно.

По-п'яте, наявність альтернативної системи оподаткування доходів породжує ризики, що можуть слугувати суттєвою загрозою фіскальної ефективності ПДФО з прогресивною шкалою ставок, особливо якщо гранична нормативна ставка податку буде достатньо високою, та не існуватиме чітких формальних критеріїв розмежування трудових та підприємницьких доходів. Існують підстави вважати, що у випадку запровадження ПДФО з прогресивною шкалою ставок на загальній системі буде спостерігатися значна мобільність високооплачуваних найманих працівників в бік спрощеної системи оподаткування. Виняток тут може становити лише державна служба та працівники, заробітні плати яких виплачують за рахунок коштів державного бюджету.

Напрями подальших досліджень. Наступним важливим кроком для формування моделі ПДФО з прогресивною шкалою ставок, що буде мінімізувати податкові ризики та, одночасно, буде найменш шкідливою для економічного зростання і добробуту населення, є визначення конкретної кількості та розміру ставок податку з їх прив'язкою до певних інтервалів сукупного оподаткованого доходу. У подальшому ці елементи ПДФО можуть коригуватися та змінюватися з урахуванням тенденцій розвитку вітчизняної економіки, що є безпосередньою компетенцією цен-

трального органу виконавчої влади, який відповідальний за формування податкової політики в Україні. Відповідь на питання оптимальної шкали ставок та інтервалів доходу, що може здатися простим, потребує подальших наукових розвідок. Адже навіть у випадку субоптимального політичного рішення, за недостатньої інституційної спроможності контролюючих органів та наявності альтернативної системи оподаткування доходів, існує велика ймовірність суттєвого зростання податкових ризиків для державного та місцевих бюджетів.

Список використаних джерел

1. Про Національну стратегію доходів до 2030 року. Міністерство фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/pro_natsionalnu_strategiiu_dokhodiv_do_2030_roku-4369.
2. Feldstein M. *The effect of marginal tax rates on taxable income: a panel study of the 1986 Tax Reform Act.* *Journal of Political Economy.* 1995. Vol. 103, № 3. P. 551–572.
3. Feldstein M. *Tax avoidance and the dead-weight loss of the income tax.* *Review of Economics and Statistics.* 1999. Vol. 81, № 4. P. 674–680.
4. Goolsbee A. *What happens when you tax the rich? Evidence from executive compensation.* *Journal of Political Economy.* 2000. Vol. 108, № 2. P. 352–378.
5. Weber C. E. *Toward obtaining a consistent estimate of the elasticity of taxable income using difference-in-differences.* *Journal of Public Economics.* 2014. Vol. 117. P. 90–103.
6. Bell D. *Behavioral responses to changes in income tax rates: what will happen in Scotland?* URL : <https://www.fiscalcommission.scot/download/2019/11/How-we-forecast-behavioural-responses-to-income-tax-policy-March-2018.pdf>.
7. Gruber J., Saez E. *The elasticity of taxable income: evidence and implications.* *Journal of Public Economics.* 2002. Vol. 84. P. 1–32.
8. Saez E. *Using elasticities to derive optimal income tax rates.* *Review of Economic Studies.* 2001. Vol. 68, № 1. P. 205–229. URL : <https://eml.berkeley.edu/~saez/derive.pdf>.
9. Piketty T., Saez E., Stantcheva S. *Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities.* *American Economic Journal: Economic Policy.* 2014. № 6. P. 230–271. URL : <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/pol.6.1.230>.
10. Jacobsen K.M., Sogaard J.E. *Identifying behavioral responses to tax reforms: new insights and a new approach.* URL : https://www.econ.ku.dk/cebi/research/how-to-measure-behavioral-responses-to-tax-reforms/JakobsenS_gaard_TaxReforms_1_.pdf.
11. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Оплата праці та соціально-трудова відносина. Державна служба статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Видимость улучшения : кто реально сможет платить сниженный ЕСВ. Ліга-нет. URL : <https://web.archive.org/web/20150210191939/http://biz.liga.net/ekonomika/all/stati/2923252-vidimost-uluchsheniya-kto-reально-smozhet-platit-snizhenny-esv.htm>.
13. Mendoza E. G., Razin A., Tesar L. L. *Effective tax rates in macroeconomics: cross-country estimates of tax rates on factor incomes and consumption,* NBER Working Paper. 1994. № 4864. URL : <https://www.nber.org/papers/w4864>.
14. Stenkula M., Johansson D., Du Rietz G. *Marginal taxation on labour income in Sweden from 1862 to 2010.* URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03585522.2013.836985?needAccess=true>.
15. Freedom, travel and taxes: Digital nomads reveal the best (and worst) aspects of their lifestyle. URL : <https://www.euronews.com/travel/2023/07/25/freedom-travel-and-taxes-digital-nomads-reveal-the-best-and-worst-aspects-of-their-lifesty>.
16. Taxes in Europe. Database. URL : https://taxation-customs.ec.europa.eu/online-services/online-services-and-databases-taxation/tedb-taxes-europe-database_en.

17. Piketty T., Zucman G. *Capital is back: wealth-income ratios in rich countries 1700-2010*. *Quarterly Journal of Economics*. 2013. URL : <https://gabriel-zucman.eu/files/PikettyZucman-2013Book.pdf>.

18. *World Inequality Database*. URL : <https://wid.world/>.

19. *World Inequality Report 2022*. URL : <https://wir2022.wid.world/>.

20. *Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.

References

1. *Ministerstvo finansiv Ukrainy (2023). Pro Natsionalnu stratehiiu dokhodiv do 2030 roku [About the National Income Strategy until 2030]*. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/news/pro_natsionalnu_strategiiu_dokhodiv_do_2030_roku-4369.

2. Feldstein, M. (1995). *The effect of marginal tax rates on taxable income: a panel study of the 1986 Tax Reform Act*. *Journal of Political Economy*, 3, 551–572 (Vol. 103).

3. Feldstein, M. (1999). *Tax avoidance and the deadweight loss of the income tax*. *Review of Economics and Statistics*, 4, 674–680 (Vol. 81).

4. Goolsbee, A. (2000). *What happens when you tax the rich? Evidence from executive compensation*. *Journal of Political Economy*, 2, 352–378 (Vol. 108).

5. Weber, C. E. (2014). *Toward obtaining a consistent estimate of the elasticity of taxable income using difference-in-differences*. *Journal of Public Economics*, 117, 90–103.

6. Bell, D. *Behavioral responses to changes in income tax rates: what will happen in Scotland?* Available at: <https://www.fiscalcommission.scot/download/2019/11/How-we-forecast-behavioural-responses-to-income-tax-policy-March-2018.pdf>.

7. Gruber, J., Saez, E. (2002). *The elasticity of taxable income: evidence and implications*. *Journal of Public Economics*, 84, 1–32.

8. Saez, E. (2001). *Using elasticities to derive optimal income tax rates*. *Review of Economic Studies*, 1, 205–229 (Vol. 68). Available at: <https://eml.berkeley.edu/~saez/derive.pdf>.

9. Piketty, T., Saez, E., Stantcheva, S. (2014). *Optimal taxation of top labor incomes: a tale of three elasticities*. *American Economic Journal: Economic Policy*, 6, 230–271. Available at: <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/pol.6.1.230>.

10. Jacobsen, K. M., Sogaard, J. E. *Identifying behavioral responses to tax reforms: new insights and a new approach*. Available at: https://www.econ.ku.dk/cebi/research/how-to-measure-behavioral-responses-to-tax-reforms/JacobsenSogaard_TaxReforms_1_.pdf.

11. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Demohrafichna ta sotsialna statystyka. Rynok pratsi. Oplata pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny [Demographic and social statistics. Labor market. Salary and social and labor relations]*. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. *Liha-net. Vidmost uluchshenyia : kto realno smozhet platyt snizhennyi YeSV [Visibility of improvement: who will actually be able to pay the reduced ECB]*. Available at: <https://web.archive.org/web/20150210191939/http://biz.liga.net/ekonomika/all/stati/2923252-vidmost-uluchsheniya-kto-realno-smozhet-platit-snizhenny-esv.htm>.

13. Mendoza, E. G., Razin, A., Tesar, L. L. (1994). *Effective tax rates in macroeconomics: cross-country estimates of tax rates on factor incomes and consumption*, NBER Working Paper, 4864, Available at: <https://www.nber.org/papers/w4864>.

14. Stenkula, M., Johansson, D., Du Rietz, G. *Marginal taxation on labour income in Sweden from 1862 to 2010*. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03585522.2013.836985?needAccess=true>.

15. *Freedom, travel and taxes: Digital nomads reveal the best (and worst) aspects of their lifestyle*. Available at: <https://www.euronews.com/travel/2023/07/25/freedom-travel-and-taxes-digital>.

[nomads-reveal-the-best-and-worst-aspects-of-their-lifesty.](#)

16. Taxes in Europe. Database. Available at: https://taxation-customs.ec.europa.eu/online-services/online-services-and-databases-taxation/teadb-taxes-europe-database_en.

17. Piketty, T., Zucman, G. (2013). *Capital is back: wealth-income ratios in rich countries 1700-2010*. Quarterly Journal of Economics. Available at: <https://gabriel-zucman.eu/files/PikettyZucman2013Book.pdf>.

18. World Inequality Database. Available at: <https://wid.world/>.

19. World Inequality Report 2022. Available at: <https://wir2022.wid.world/>.

20. Libanova, E. M. (Ed.). (2012). *Nerivnist v Ukraini: masshtaby ta mozhlyvosti vplyvu [Inequality in Ukraine: scope and possibilities of influence]* Kyiv: Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Олександр ЛАБЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна, labenko@pubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9192-9891

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Вступ. Для вирішення проблем, пов'язаних із людською діяльністю, яка шкодить екології, країни запроваджують різні податки і збори. Враховуючи їх законодавче регулювання й обов'язковий характер, вони стали дієвим інструментом для інтернаціоналізації екологічних зовнішніх ефектів, але використання виключно фактора примусу й тиску на суб'єктів екологічних податків та використання державою його як джерела надходжень не сприяє забезпеченню сталого розвитку суспільства. Тому аналіз поточного стану розвитку екологічного оподаткування й механізму, що забезпечить раціональне природокористування, мають важливе значення в умовах сьогодення.

Мета – проаналізувати існуючий механізм бюджетно-податкового регулювання природокористування та обґрунтувати пропозиції щодо його подальшого вдосконалення відповідно до вимог сьогодення.

Методи. У дослідженні тенденцій екологічного оподаткування для аналізу механізму їх справляння використано наступні методи: синтез, узагальнення, конкретизація, статистичні, графічні.

Результати. Проаналізовано частки екологічних податків у структурі ВВП країн ЄС та України. Встановлено, що до основних рис екологічних податків доцільно відносити: податкову ставку, стимулювання використання відновлювальних ресурсів, зменшення споживання шкідливих речовин, фінансування заходів з охорони навколишнього середовища, створення економічних інсентивів. Наведено переваги й недоліки екологічних податків з погляду платників податків, органів державної влади та з позиції суспільного блага. Розглянуто принципи, якими регулюється інститут екологічного оподаткування. Наведено основні компоненти податкового механізму (ставки податків, об'єкт оподаткування, обов'язки й облік, інсентиви, збори, контроль і виконання). Запропоновано авторське бачення побудови податкового механізму регулювання природокористування, який охоплює бюджетотворчу та розподільчу функції.

Висновки. Запровадження ефективного бюджетно-податкового механізму регулювання природокористування потребує ретельного врахування специфічних екологічних проблем, економічних умов та нормативно-правової бази конкретної країни. Раціональним є функціонування такого механізму, який орієнтуватиметься не лише на наповнення дохідної складової, а й на їх використання на природоохоронні заходи.

Ключові слова: бюджетно-податковий механізм, екологічні податки, природоко-
ристування, навколишнє середовище, податкова система.

Табл.: 2, рис.: 1, бібл.: 18.

Oleksandr LABENKO

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., National University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine, Kyiv, Ukraine, labenko@nubip.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-9192-9891

MECHANISM OF TAX REGULATION OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Introduction. Ensuring sustainable development is one of the main problems of the modern world. Humanity, in the process of simplifying its life, causes harmful effects on nature and the environment as a whole. In order to reduce the negative impact and achieve economic and social benefits, most countries introduce various environmental taxes, fees and other payments. In today's realities, they play an important role in generating state revenues, but there is no effective mechanism for their use.

Therefore, the analysis of the current state of development of environmental taxation and the mechanism that will ensure the rational use of natural resources are important in today's conditions.

The purpose of the article is to analyze the existing mechanism of budgetary and fiscal regulation of nature use and to justify proposals for its further improvement in accordance with today's requirements.

Methods. The following methods were used in the course of the study and to present its results: analysis, synthesis, generalisation, specification, statistical, graphical.

Results. The main features of environmental taxes are determined. The author analyses the share of environmental taxes in the GDP structure of the EU countries and Ukraine. The advantages and disadvantages of environmental taxes are presented. The principles that regulate the institute of environmental taxation are considered. The author's own vision of building a tax mechanism for regulating environmental management, which includes budgeting and distribution functions, is proposed.

Conclusions. Implementation of an effective tax mechanism for regulating environmental management requires careful consideration of specific environmental problems, economic conditions and the regulatory framework of a particular country. The functioning of such a mechanism is rational, which will focus not only on filling the revenue component, but also on their use for environmental protection measures.

Keywords: budget and tax mechanism, environmental taxes, nature management, environment, tax system.

JEL Classification: H 23.

Постановка проблеми. Людське суспільство та економіка розвиваються на основі постійно зростаючого попиту на ресурси та енергію. З часів промислової революції забруднення навколишнього

середовища стало помітною кризою, яка привернула велику увагу [1]. Для вирішення проблем, пов'язаних із людською діяльністю, яка шкодить екології, країни запроваджують різні податки і збори. Враховуючи їх

законодавче регулювання та обов'язковий характер, вони стали дієвим інструментом для інтернаціоналізації екологічних зовнішніх ефектів, але використання виключно фактора примусу та тиску на суб'єктів екологічних податків та використання державою його як джерела надходжень не сприяє забезпеченню сталого розвитку суспільства. Відповідно до наведеного вище можна констатувати, що аналіз поточного стану розвитку екологічного оподаткування та механізму, що забезпечить раціональне природокористування, мають важливе значення в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Біленко і С. Савченко розглядають механізм податкової політики як базис для функціонування державного фіскального сектору і наголошують, що його трансформація в умовах воєнного стану є невід'ємним етапом на шляху адаптації фіскального сектору України за новоутворених обставин [2]. О. Скаско та І.-Л. Могіла досліджують теоретичні основи побудови податкової політики та прикладених навичок щодо механізмів, за рахунок яких функціонує податкове регулювання [3]. Я. Фенюк розглядає механізми регулювання та нагляду податкової системи [4]. А. Нікітішин вивчає тенденції функціонування й удосконалення механізму податкового регулювання, пропонує його визначення, аналізує основні складові [5]. С. Скрипник, О. Боярова та О. Дем'янишина, аналізуючи податковий механізм, наголошують на домінуванні фіскальної функції податків [6].

Враховуючи, що податкові надходження є однією з ключових складових податкового механізму, варто згадати праці науковців, які досліджували означене питання в галузі природокористування. В. Бредіхіна розглядає проблеми становлення інституту платного спеціального використання природних ресурсів в умовах реалізації кон-

цепції сталого розвитку. Науковиця аналізує історичний аспект платності спеціального природокористування, особливості та проблеми справляння плати в різних сферах [7]. В. Поліщук визначає вплив екологічних податків на процеси реалізації природозберегаючої політики в європейському економічному просторі з урахуванням фінансово-економічних можливостей європейських країн. Автор аналізує показники, які характеризують рівень надходжень від екоподатків у ЄС та зазначає, що екологічне оподаткування може бути важливим важелем матеріального й психологічного впливу на виробника і споживача товарів і послуг неекоекологічного спрямування [8]. F. J. Delgado, J. Freire-González, M. J. Presno досліджують еволюцію загального екологічного оподаткування та його двох основних підкатегорій, енергетичного та транспортного податків [9]. Jing Zhang аналізує застосування штучного інтелекту в податку на охорону навколишнього середовища з чотирьох точок зору: удосконалення податкової системи, збирання та управління податками, служби сплати податків та адміністрування податків [10]. Zhe Tan, Yufeng Wu, Yifan Gu, Tingting Liu, Wei Wang, Xiaomin Liu узагальнили структуру бази оподаткування, методи моніторингу та розрахунку забруднюючих речовин, режими збору та управління, типові економічні інструменти, які використовують [1]. Ch. Karydas, L. Zhang описують наслідки реформування екологічного оподаткування з використанням ендогенного зростання [11].

Мета статті полягає в дослідженні існуючого механізму бюджетно-податкового регулювання природокористування та обґрунтуванні пропозиції щодо його подальшого вдосконалення відповідно до вимог сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує загальний скептицизм щодо того, чи можна досягти важливих суспільних

цінностей, таких як захист навколишнього середовища, за допомогою податкової системи. Запровадження податкового механізму для управління навколишнім середовищем є стратегією, яку часто використовують уряди для вирішення екологічних проблем і заохочення сталої практики. Існують різні види екологічних податків, кожен з яких спрямований на конкретні аспекти погіршення навколишнього середовища. Останніми роками роль регулятивних податків посилилася, оскільки екологічні проблеми та податкове законодавство тісно пов'язані між собою. В економічній літературі широко визнається вирішальна роль податків у досягненні чистих нульових викидів вуглецю. Зокрема, так звані «екологічні податки» спрямовані на надання правильних цінових сигналів ринку та сприяння змінам національних податкових систем [12].

Екологічний ефект податку проявляється насамперед через його вплив на відносні ціни на продукцію та на рівень діяльності в поєднанні з відповідною ціновою еластичністю. Багато податків запроваджують, щоб вплинути на поведінку, роблячи продукт дорожчим у використанні, і щоб отримати дохід. Оскільки податок на навколишнє середовище впливає на відносні ціни, податок, наприклад, на бензин, запроваджений з фіскальних міркувань, матиме такий самий ефект, як і податок, запроваджений з метою скорочення шкідливих викидів [13].

До основних рис екологічних податків доцільно віднести:

1. Податкову ставку – залежить від екологічного впливу: чим більший негативний вплив на довкілля, тим вища податкова ставка. Наприклад, компанії, які викидають багато вуглецю або інших шкідливих речовин, мають сплачувати більше екологічного податку.
2. Стимулювання залучення відновлювальних ресурсів: екологічні податки

можуть бути націлені на підтримку використання відновлювальних джерел енергії, таких як сонячна чи вітрова енергія, через встановлення низьких податкових ставок для підприємств, які використовують такі джерела.

3. Зменшення споживання шкідливих речовин: екологічні податки можуть бути спрямовані на підвищення вартості використання шкідливих речовин або продуктів, сприяючи тим самим зменшенню їхнього використання та виробництва.
4. Фінансування заходів з охорони навколишнього середовища: зібрані кошти від екологічних податків можна використовувати для фінансування проєктів та програм, спрямованих на охорону навколишнього середовища, відновлення екосистем та розвиток екологічно чистих технологій.
5. Створення економічних інсентивів: екологічні податки можуть служити інструментом для створення економічних інсентивів для підприємств та громадян з метою зменшення екологічного відбитку та переходу до більш сталого способу життя.

Податкові особливості й норми, пов'язані з використанням природних ресурсів, значно відрізняються в різних юрисдикціях і регіонах та можуть мати різні форми, залежно від конкретних цілей урядів і політиків.

Аналізуючи надходження від екологічних податків різних держав, доцільно порівнювати не фактичні розміри сплати, а їх частку у структурі ВВП країни (табл. 1).

Протягом 2015–2016 рр. найбільша частка екологічних податків серед досліджуваних країн припадає на Данію; протягом 2017–2021 рр. – на Грецію; найменша протягом 2015–2021 рр. – на Україну. Найбільше відхилення від середнього значення в бік максимуму притаманне Словенії

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

Таблиця 1

Екологічні податки у структурі ВВП країн ЄС та України, %*

Країна	Рік							Середнє	Макс.	Мін.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021			
Австрія	2,38	2,34	2,39	2,28	2,28	2,09	2,16	2,27	2,39	2,09
Бельгія	2,55	2,67	2,70	2,70	2,64	2,52	2,49	2,61	2,70	2,49
Болгарія	2,95	2,98	2,80	2,62	2,99	3,02	2,78	2,88	3,02	2,62
Греція	3,83	3,81	4,03	3,80	3,86	3,76	3,93	3,86	4,03	3,76
Данія	3,97	3,91	3,67	3,62	3,30	3,17	2,88	3,50	3,97	2,88
Естонія	2,73	2,97	2,86	2,73	3,20	2,39	2,28	2,74	3,20	2,28
Ірландія	1,89	1,89	1,76	1,57	1,41	1,20	1,16	1,55	1,89	1,16
Іспанія	1,93	1,87	1,84	1,83	1,77	1,75	1,76	1,82	1,93	1,75
Італія	3,39	3,51	3,34	3,31	3,24	3,04	2,99	3,26	3,51	2,99
Кіпр	3,03	2,91	2,97	2,83	2,52	2,37	2,34	2,71	3,03	2,34
Латвія	3,50	3,58	3,49	3,37	2,93	3,03	2,73	3,23	3,58	2,73
Литва	1,85	1,92	1,91	1,98	1,88	1,92	1,86	1,90	1,98	1,85
Люксембург	1,76	1,66	1,64	1,71	1,75	1,38	1,45	1,62	1,76	1,38
Мальта	2,70	2,63	2,54	2,48	2,44	2,25	1,93	2,42	2,70	1,93
Нідерланди	3,32	3,35	3,34	3,34	3,39	3,18	3,03	3,28	3,39	3,03
Німеччина	1,92	1,86	1,81	1,77	1,76	1,69	1,80	1,80	1,92	1,69
Польща	2,65	2,72	2,69	2,70	2,54	2,53	2,88	2,67	2,88	2,53
Португалія	2,42	2,58	2,58	2,57	2,53	2,36	2,34	2,48	2,58	2,34
Румунія	2,47	2,44	1,95	1,96	2,11	1,90	1,96	2,11	2,47	1,9
Словаччина	2,49	2,48	2,54	2,48	2,50	2,46	2,38	2,48	2,54	2,38
Словенія	3,88	3,88	3,67	3,40	3,33	2,94	2,78	3,41	3,88	2,78
Угорщина	2,47	2,53	2,44	2,27	2,26	2,16	2,01	2,31	2,53	2,01
Україна	0,14	0,21	0,16	0,14	0,15	0,13	0,12	0,15	0,21	0,12
Фінляндія	2,89	3,08	2,96	2,93	2,81	2,73	2,51	2,84	3,08	2,51
Франція	2,16	2,24	2,31	2,37	2,31	2,17	2,17	2,25	2,37	2,16
Хорватія	3,32	3,42	3,46	3,50	3,44	3,27	3,11	3,36	3,50	3,11
Чехія	2,05	2,10	2,01	1,96	2,04	1,92	1,84	1,99	2,10	1,84
Швеція	2,15	2,22	2,11	2,09	2,05	2,00	1,89	2,07	2,22	1,89
Максимум	3,97	3,91	4,03	3,80	3,86	3,76	3,93	x	x	x
Мінімум	0,14	0,21	0,16	0,14	0,15	0,13	0,12	x	x	x

* Складено на основі [14].

(0,47%), найменше – Словаччині й Україні (по 0,06%). Найбільше відхилення від середнього значення в бік мінімуму припадає також на Словенію (-0,63%), найменше – на Україну (-0,03%). Данія характеризу-

ється поступовим зменшенням частки екологічних податків у структурі ВВП на 27,5% (з 3,97% до 2,88%). Для Ірландії, Іспанії, Італії, Кіпру, Мальти, Словенії притаманна така ж тенденція як і для Данії – -38,6%,

БЮДЖЕТНИЙ І ПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ

-8,8%, -11,8%, -22,8%, -28,5%, -28,4% за 2015–2021 рр. відповідно. Для решти країн характерні хвилеподібні зміни із коливаннями вгору-вниз і навпаки.

Оцінка екологічної політики різних країн дала змогу визначити переваги та недоліки екологічних податків (табл. 2).

Варто наголосити, що запровадженню певного екологічного податку має передувати ґрунтовне дослідження оцінки поточної ситуації у сфері впровадження, об'єкта впливу та можливих наслідків. Крім того, для кожної країни, зокрема й України, переваги та недоліки екологічних податків

Таблиця 2

Переваги та недоліки екологічних податків*

Переваги	Недоліки
Для платників податків	
<ul style="list-style-type: none"> - податки ефективніші, ніж витрати на боротьбу із забрудненням; - податки можуть бути постійним стимулом для впровадження нових, більш екологічних технологій (інновацій) та/або зменшення забруднення, що сприятиме скороченню податкових витрат і ефективному використанню технологій; - податки сприяють досягненню оптимального рівня забруднення на підприємствах при мінімально можливих витратах; - існує потенціал створення ринку для еко-продукції, отриманої в результаті використання більш екологічних технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> - введення податків, що стосуються енергетики або транспорту, може призвести до значного виснаження бюджетів небагатих домогосподарств, для яких вони є однією з основних статей витрат; - витрати на перехід до більш екологічних технологій можуть бути вищими, ніж податок у великих компаніях, що може призвести до відсутності дій, спрямованих на зміни або реорганізацію екологічного спрямування; - заходи, пов'язані із зменшенням забруднення, у великих підприємствах, що мають відокремлені підрозділи й філіали, є централізованими, тому можуть не дати запланованого ефекту та не вплинуть на обсяги викидів; - збалансування граничних податкових платежів та витрат великих підприємств впливає на всі підрозділи загалом; - компанії, що сплачують податки, можуть опинитися в гіршій конкурентній позиції на внутрішньому або зовнішньому ринках; - деякі компанії/галузі, які є джерелом забруднення, можуть зазнати краху; - зростають ціни на продукцію; - компанії, які характеризуються високою енергоємністю (зіштовхуються зі зростанням витрат), можуть опинитися в гіршій ринковій позиції.
Для органів державної влади	
<ul style="list-style-type: none"> - загальний характер податків унеможливає домовленості про індивідуальні, спеціальні пільги; - наближають податкову політику до сталого розвитку; - у податках можна диференціювати ставки залежно від стану довкілля або рівня забруднення; - існує можливість запровадження різних податків для досягнення сталого розвитку регіонів; - сприяють меншому приросту витрат на регуляторні органи (порівняно з прямим регулюванням). 	<ul style="list-style-type: none"> - специфічне ставлення платників податків (сплата податку як право на забруднення, незаконне розміщення відходів, хабарництво з метою уникнення від оподаткування); - загроза тиску з боку емітентів забруднення на політиків для запровадження інших інструментів, окрім оподаткування; - загроза застосування менш ефективних ставок єдиного податку; - високі адміністративні витрати; - недостатній досвід у сфері екологічного оподаткування в деяких країнах; - розбіжність у виконанні фіскальної та стимулюючої функції; - пошук компаніями регіонів із більш прийнятними рішеннями за наявності регіональних відмінностей у рівні екологічних податків; - право встановлення податкових ставок місцевими органами влади, що може призвести до значної розбіжності ставок у національному масштабі, що не відображається на питаннях охорони довкілля; - ухилення платників від сплати податків через неможливість підтвердження даних контрагентами.
3 позиції суспільного блага	
<ul style="list-style-type: none"> - досягнення позитивного впливу на природу, наприклад, скорочення викидів, усунення забруднення; - підвищення екологічної свідомості суспільства; - стимулювання як бізнесу, так і споживачів до менш забруднюючої діяльності; - збільшення ціни пропозиції на неекологічні продукти. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність визначеності щодо ефективності природоохоронної діяльності, наприклад, неможливо точно вказати вартість забруднення та у фінансовому виразі визначити ефективність запровадження природоохоронних заходів.

* Складено на основі: [16].

будуть відрізнятися, оскільки всі країни по-різному розвиваються та мають неоднакові можливості щодо будь-якої реорганізації податкової й екологічної політики.

Інститут екологічного оподаткування регулюють певні принципи, на яких він базується, з метою найбільш ефективного впровадження екологічних податків. Зокрема, доцільно застосовувати такі основні підходи:

- простота й економічна ефективність мають бути основними цілями. Екологічна мета має бути чітко сформульована і вимірювана, враховуючи конкурентний вплив на бізнес, що зазнає впливу;
- ціни, які встановлюють за екологічні екстерналиї, мають бути загальноекономічними, охоплювати всі відповідні сектори в контексті глобальної політики. Якщо різні сектори мають різні витрати на боротьбу зі зміною поведінки, вони можуть потребувати різного ціноутворення, яке має бути тимчасовим. Конкурентну позицію галузей, що є вразливими до впливу торгівлі, необхідно вирішувати доти, доки в усьому світі не буде запроваджено послідовне екологічне оподаткування на глобальному рівні;
- потенційні соціальні наслідки екологічного оподаткування слід вирішувати за допомогою інтегрованих політичних підходів. Соціальні наслідки можуть бути у встановленні ціни на зовнішні ефекти, оскільки бідніші члени суспільства можуть постраждати більше, ніж інші. З огляду на принцип простоти і зрозумілості, не рекомендується використовувати податкові пільги як засіб подолання соціальних наслідків екологічного оподаткування;
- при ціноутворенні не повинно бути зовнішніх ефектів дублювання різних механізмів ціноутворення на одну й ту

саму зовнішню послугу (здля уникнення “подвійного оподаткування”) як прямо, так і опосередковано. Вторинні податкові наслідки ціноутворення мають бути узгоджені з первинною екологічною політикою. Наприклад, надання квот в межах системи торгівлі квотами на викиди впливатиме на фактичні ціни по-різному, залежно від того, чи вважатимуться вони оподатковуваними, чи ні;

- нові податки та зміни до існуючих податків треба запроваджувати завчасно, щоб уникнути зриву інвестиційних планів. Ставки необхідно встановлювати заздалегідь, наскільки це можливо, визначати кінцевий результат для підтримки інвестицій у новий бізнес. Податкова та правова визначеність необхідна для ухвалення рішень учасниками ринку, тому вона є надзвичайно актуальною [17].

Дотримання зазначених підходів дає змогу раціоналізувати механізм використання природних ресурсів та створити ефективну систему відтворення (заміщення, компенсації), яка є особливо актуальною в умовах сталого розвитку. Okремо варто наголосити, що удосконалення екологічної системи в Україні, зокрема і за рахунок її податкової складової, дасть можливість оцінити вплив війни на екосистему й навколишнє середовище та розробити план заходів для мінімізації негативних наслідків, зокрема шляхом фіскальної компоненти, оскільки екологічні податки (часто також відомі як податки на забруднення або екологічні збори) є частиною податкового механізму, спрямованого на заохочення екологічно відповідальної поведінки та зменшення негативного впливу на довкілля.

До основних складових податкового механізму належать:

1. Ставки податків – рівні оподаткування, які визначають для різних видів податків, наприклад, ставки податку на при-

буток, податку на додану вартість, податку на майно тощо.

2. Об'єкти оподаткування – ті ресурси або види діяльності, які підлягають оподаткуванню. Це може бути прибуток фізичних або юридичних осіб, власність, споживча вартість товарів і послуг, операції купівлі-продажу, транзакції тощо.
3. Податкові обов'язки й облік – набір правил, які визначають, як платники податків мають обчислювати, декларувати та сплачувати податки.
4. Ін센тиви – деякі системи оподаткування надають індивідам чи компаніям пільги з метою стимулювання певних видів діяльності або зменшення податкового тягаря.
5. Податкові збори – додаткові платежі, які можуть бути введені для фінансування конкретних проектів або послуг, таких як екологічні заходи, соціальні програми тощо.
6. Контроль та виконання – забезпечення додержання податкових обов'язків та контроль за правильністю сплати податків, що може охоплювати аудити, штрафи й інші санкції для порушників.

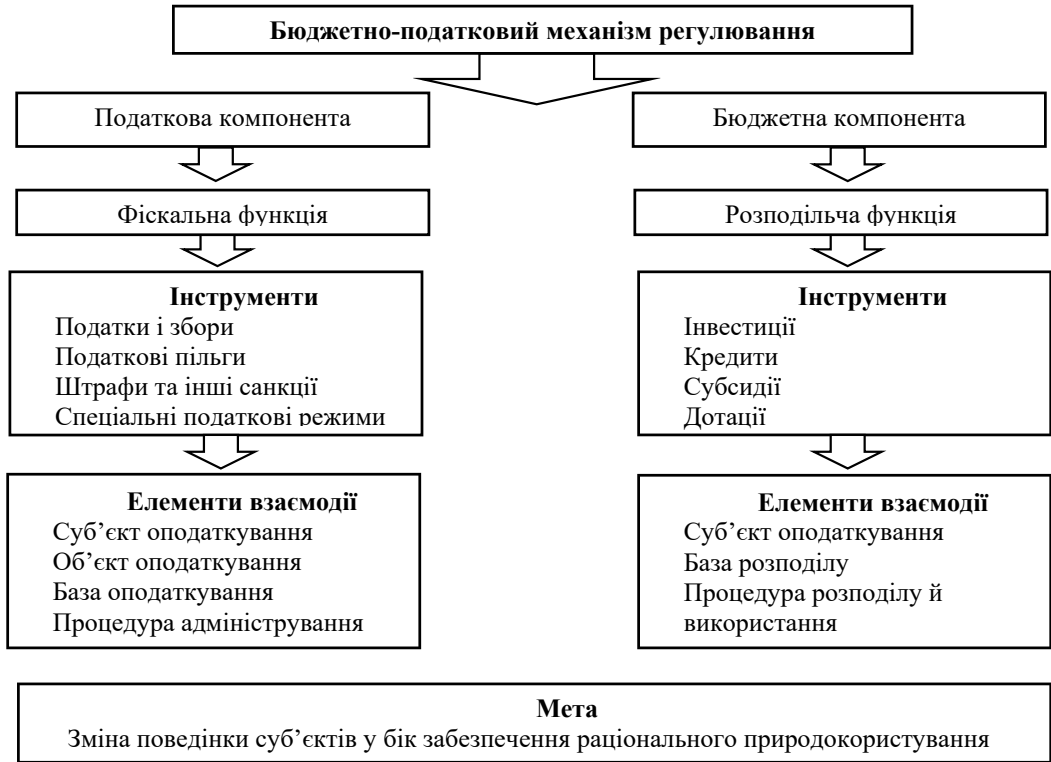
Податкова система – це загальна структура та організація системи податків у конкретній країні або регіоні, а податковий механізм – це конкретні процедури, які визначають, як саме збирають, обчислюють та сплачують податки в межах податкової системи. Тобто податкова система – це більш широке поняття, яке охоплює всю структуру податків, тоді як податковий механізм фокусується на конкретних технічних аспектах взаємодії між суб'єктами оподаткування та державою в межах цієї системи. Для забезпечення ефективності та справедливості податкової системи важливо не лише визначити оптимальну структуру податків, а й встановити ефективні механізми її реалізації.

Сучасна податкова система спрямована на акумулювання коштів, отриманих від податкових платежів, та їх передачу до державного і місцевих бюджетів. Її елементи, пов'язані з навколишнім середовищем, використанням природних ресурсів і забрудненням екології, мають фіскальне спрямування й виконують ресурсозберігаючу та/або ресурсовідтворюючу функцію. Тобто можна зробити припущення, що податковий механізм природокористування, який необхідний податковій системі, має обмежене коло завдань і факторів впливу, що в умовах сталого розвитку є дещо неактуальним.

Враховуючи публікації науковців з досліджуваного напрямку та власні дослідження, вважаємо, що податковий механізм доцільно трактувати як самостійну частину фінансового механізму регулювання природокористування та розглядати не лише з бюджетотворчої позиції, а й з розподільчої (рис. 1).

Бюджетно-податковий механізм поєднує дві основні компоненти: податкову (фіскальну) і бюджетну. Перша має бути зорієнтована на мобілізацію ресурсів – формування надходжень за рахунок справляння податків, друга – на їх розподіл та фінансування різних природоохоронних заходів. При розробці сучасного бюджетно-податкового механізму, на відміну від існуючого, необхідно передбачити напрями розподілу коштів, отриманих від екологічних податків. Цьому сприятиме визначення інструментів бюджетної компоненти, зокрема таких, як: інвестиції, трансферти, кредити, дотації тощо. Також потрібно переосмислити бачення основної мети використання податкового механізму з позиції, що екологічні податки мають змінювати поведінку податкових суб'єктів господарювання, а не виступати виключно джерелом отримання доходів.

Рис. 1. Бюджетно-податковий механізм регулювання природокористування*

* Побудовано автором.

Для фіскальної функції притаманні наступні інструменти: податки і збори, податкові пільги, штрафи й інші санкції, спеціальні податкові режими; а для розподільчої – інвестиції, кредити, субсидії, дотації.

Враховуючи особливості, основні компоненти та середовище існування й впливу, метою бюджетно-податкового механізму регулювання природокористування має бути зміна поведінки суб'єктів у бік забезпечення раціонального природокористування.

Висновки. Запровадження ефективного бюджетно-податкового механізму регулювання природокористування потребує ретельного врахування специфічних екологічних проблем, економічних умов та нормативно-правової бази конкретної країни.

Вкрай важливо знайти баланс між захистом навколишнього середовища та економічним зростанням, забезпечуючи при цьому справедливість і прозорість податкової та бюджетної систем. Крім того, доходи, отримані від екологічних податків, потрібно реінвестувати в ініціативи щодо збереження навколишнього середовища та досягнення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Zhe Tan, Yufeng Wu, Yifan Gu, Tingting Liu, Wei Wang, Xiaomin Liu. An overview on implementation of environmental tax and related economic instruments in typical countries. *Journal of Cleaner Production*. 2022. Vol. 330. № 129688. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129688>.

2. Біленко О. В., Савченко С. О. Трансформація механізму податкової політики в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-19>.
3. Скаско О., Мозила І.-Л. Теоретичні засади податкової політики в Україні: принципи, рівні та моделі. *Вісник економіки*. 2023. № 3. С. 83–96. doi: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.02.083>.
4. Фенюк Я. К. Розвиток нормативно-правового регулювання податкової системи в контексті міжнародної конкуренції. *Таврійський науковий вісник. Економіка*. 2023. № 15. С. 57-65. doi: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.7>.
5. Нікітішин А. О. Основні напрями вдосконалення механізму податкового регулювання. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2016/28.pdf.
6. Скрипник С. В., Боярова О. А., Дем'янишина О. А. Очікування бізнесу від нової системи оподаткування. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 13–18. doi: [10.32702/2306-6806.2022.1.13](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.1.13).
7. Бредіхіна В. Л. Платність спеціального природокористування як інструмент забезпечення збалансованого використання природних ресурсів. *Проблеми законності*. 2022. № 157. С. 147–163. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256789>.
8. Поліщук В. М. Аспекти розвитку екологічного оподаткування в контексті трансформації економіки Європи. *Аероекологічний журнал*. 2022. № 3. С. 35-46. doi: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.3.2022.266408>.
9. Delgado F. J., Freire-González J., Presno M. J. Environmental taxation in the European Union: Are there common trends? *Economic Analysis and Policy*. 2022. Vol. 73. P. 670–682. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.12.019>.
10. Jing Zhang. Optimization of the environmental protection tax system design based on artificial intelligence. *Frontiers in Environmental Science*. 2023. Vol. 10. doi: <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1076158>.
11. Karydas Ch., Zhang L. Green tax reform, endogenous innovation and the growth dividend. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2019. Vol. 97. P. 158–181. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2017.09.005>.
12. Villar Ezcurra M., González-Orús J. M. Environmental Governance Through Tax Law in the European Union. *Blue Planet Law. Sustainable Development Goals Series / eds by M. d. G. Garcia, A. Cortés*. Switzerland. 2023. P. 173–185. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-031-24888-7_14.
13. European Commission. *Environmental taxes – A statistical guide Luxembourg: Publications Office of the European Union*, 2013. 42 p.
14. Environmental tax revenues. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_tax/default/table?lang=en.
15. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
16. Szymczak M. *Environmental Taxes in Poland and South Korea – Sharing Experiences. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2023. № 67 (3). P. 72–86. doi: [10.15611/pn.2023.3.08](https://doi.org/10.15611/pn.2023.3.08).
17. ICC United Kingdom. (n.d.). *ICC Environmental Taxation Principles*. URL : <https://iccwbo.uk/products/icc-environmental-taxation-principles>
18. Екологічні податки України. URL : <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes#:~:text=%D0%95>.

References

1. Zhe, Tan, Yufeng, Wu, Yifan, Gu, Tingting, Liu, Wei, Wang, Xiaomin, Liu. (2022). An overview on implementation of environmental tax and related economic instruments in typical countries. *Journal of Cleaner Production*, 330, 129688. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129688>.
2. Bilenko, O., Savchenko, S. (2022). *Transformatsiia mekhanizmu podatkovoi polityky v umovakh voiennoho stanu [Transformation of the mechanism*

of tax policy in the conditions of war]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 46. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-19>.

3. Skasko, O., Mohyla, I.-L. (2023). Teoretychni zasady podatkovoi polityky v Ukraini: pryntsyipy, rivni ta modeli [Theoretical foundations of tax policy in Ukraine: principles, levels and models]. *Visnyk ekonomiky – Bulletin of Economics*, 3, 83–96. doi: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.083>.

4. Feniuk, Ia. (2023). Rozvytok normatyvno-pravovoho rehulivannia podatkovoi systemy v konteksti mizhnarodnoi konkurentsii [Development of the tax system normative and legal regulation in the context of international competition]. *Tavriskyi naukovyi visnyk. Ekonomika – Tavrian Scientific Bulletin. Economics*, 15, 57–65. doi: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.7>.

5. Nikitishin, A. O. (2016). Osnovni napriamy vdoskonalennia mekhanizmu podatkovoho rehulivannia [The main directions of the improvement of a mechanism of the tax regulation]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2016/28.pdf.

6. Skrypnyk, S., Boiarova, O., Demianyshyna, O. (2022). Ochikuvannia biznesu vid novoi systemy opodatkovannia [Expectations of business from the new taxation system]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 1, 13–18. doi: [10.32702/2306-6806.2022.1.13](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.1.13).

7. Bredikhina, V. (2022). Platnist spetsialnogo pryrodokorystuvannia yak instrument zabezpechennia zbalansovanoho vykorystannia pryrodnykh resursiv [Payment for special nature management as a tool for providing balanced use of natural resources]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, 157, 147–163. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256789>.

8. Polishchuk, V. M. (2022). Aspekty rozvytku ekolohichnogo opodatkovannia v konteksti transformatsii ekonomiky Yevropy [Aspects of the development of environmental taxation in the context of the transformation of the European economy]. *Ahroekolohichniy zhurnal – Agroecological Jour-*

nal, 3, 35–46. doi: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.3.2022.266408>.

9. Delgado, F. J., Freire-González, J., Presno, M. J. (2022). Environmental taxation in the European Union: Are there common trends? *Economic Analysis and Policy*, 73, 670–682. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.12.019>.

10. Jing, Zhang. (2023). Optimization of the environmental protection tax system design based on artificial intelligence. *Frontiers in Environmental Science*, 10. doi: <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1076158>.

11. Karydas, Ch., Zhang, L. (2019). Green tax reform, endogenous innovation and the growth dividend. *Journal of Environmental Economics and Management*, 97, 158–181. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2017.09.005>.

12. Villar Ezcurra, M., González-Orús, J. M.; Garcia, M. d. G., Cortés. Switzerland, A. (Ed.). (2023). *Environmental Governance Through Tax Law in the European Union. Blue Planet Law. Sustainable Development Goals Series*. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-031-24888-7_14.

13. European Commission. (2013). *Environmental taxes – A statistical guide Luxembourg: Publications Office of the European Union*.

14. Environmental tax revenues. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_tax/default/table?lang=en.

15. Official website of the State Treasury Service of Ukraine. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.

16. Szymczak, M. (2023). *Environmental Taxes in Poland and South Korea – Sharing Experiences. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wroclawiu*, 67 (3), 72–86. doi: [10.15611/pn.2023.3.08](https://doi.org/10.15611/pn.2023.3.08).

17. ICC United Kingdom. (n.d.). *ICC Environmental Taxation Principles*. Available at: <https://iccwbo.uk/products/icc-environmental-taxation-principles>

18. *Ekolohichni podatky Ukrainy [Environmental taxes in Ukraine]*. Available at: <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes#:~:text=%D0%95%>.

Тетяна КІЗИМА

*доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, tetyana.kizyma68@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Зоряна ЛОБОДИНА

*доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, zoryanatyuk@ukr.net*

ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Андрій КІЗИМА

*кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, kizyma66@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

ІНВЕСТУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. У нинішніх надзвичайно складних фінансово-економічних реаліях, пов'язаних із повномасштабним військовим вторгненням РФ на територію України, надзвичайної ваги набувають дослідження заощаджень домогосподарств як одного із потенційно важливих джерел інвестиційних ресурсів, необхідних для переможного завершення війни і подальшого відновлення національної економіки. Відтак важливими залишаються і проблеми активної трансформації таких заощаджень у інвестиції за допомогою сучасних фінансових інструментів, що функціонують на фінансовому ринку України (передусім облігації внутрішньої державної позики та військові облігації), які в умовах повномасштабної війни можуть стати вагомим ресурсом для розвитку публічних фінансів загалом та підтримки Збройних сил України зокрема.

Мета – виявити сучасні тренди інвестування заощаджень вітчизняних домогосподарств в умовах повномасштабної війни та вплив інноваційних інструментів такого інвестування на розвиток сфери публічних фінансів в Україні.

Результати. У статті проаналізовано прагматику інвестування домогосподарствами України накопичених заощаджень у контексті їх впливу на розвиток публічних фінансів в умовах ведення повномасштабної війни, виокремлено переваги та недоліки кожного з розглянутих інвестиційних інструментів, акцентовано на необхідності підвищення рівня фінансової грамотності українців у контексті розвитку державотворчого фінансового патріотизму нації.

Висновки. Ідентифікація ключових переваг і потенційних ризиків інвестування заощаджень домогосподарств у період повномасштабної війни дала можливість обґрунтувати вагомий вплив такого інвестування на функціонування публічних фінансів в

Україні та виокремити напрями активізації інвестиційних процесів на рівні вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах.

Ключові слова: заощадження домогосподарств, інвестування, облігації внутрішньої державної позики, військові облігації, публічні фінанси.

Табл.: 4, бібл.: 26.

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Zoryana LOBODINA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Andrii KIZYMA

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
kizyama66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

INVESTMENT OF HOUSEHOLD SAVINGS IN CONTEXT OF THE INFLUENCE ON FUNCTIONING OF PUBLIC FINANCES IN THE CONDITIONS OF THE WAR

Introduction. In the current extremely difficult financial and economic realities associated with Russia's full-scale military invasion of Ukraine, studies of household savings as one of the potentially important sources of investment resources needed to end the war and further restore the national economy are of utmost importance. Therefore, the problems of active transformation of such savings into investments with the help of modern financial instruments operating in the financial market of Ukraine (primarily domestic government bonds and military bonds), which in the conditions of a full-scale war can become a significant resource for the development of public finances in general and support of the Armed Forces of Ukraine in particular, remain important.

The purpose of the article is to study current trends in the investment of savings of domestic households in the context of a full-scale war and the impact of innovative instruments of such investment on the development of public finance in Ukraine.

Results. The article analyzes the pragmatics of investing accumulated savings by Ukrainian households in the context of their impact on the development of public finance in the context of a full-scale war, identifies the advantages and disadvantages of each of the investment instruments under consideration and emphasizes the need to increase the level of financial literacy of Ukrainians in the context of the development of state-creating financial patriotism of the nation.

Conclusions. Identification of the key advantages and potential risks of investing household savings during a full-scale war made it possible to substantiate the significant impact of such investment on the functioning of public finance in Ukraine and to justify the directions of intensification of investment processes at the level of domestic households in the current conditions.

Keywords: household savings, investment, domestic government bonds, local bonds issued during the war time, public finance.

JEL Classification: G20; H31.

Постановка проблеми. У сучасних надзвичайно складних соціально-економічних реаліях, пов'язаних із повномасштабним російським вторгненням, надзвичайно актуальним є дослідження заощаджень домогосподарств як одного із найвагоміших джерел інвестиційних ресурсів, вкрай необхідних нині для поступового відновлення національної економіки та повоєнної відбудови України. Адже заощадження домогосподарств, інвестовані за допомогою відповідних інструментів на вітчизняному фінансовому ринку, є доволі привабливою (до того ж, значно дешевшою) альтернативою міжнародним фінансовим запозиченням України на світовому ринку.

У вітчизняній науковій літературі наявні численні публікації із досліджуваної нами тематики. Проте в надзвичайно непростих умовах сьогодення особливої актуальності та гостроти набувають питання, пов'язані із впливом нинішньої соціально-економічної і військово-політичної ситуації на тенденції, обсяги й динаміку заощаджень українських домогосподарств, а також проблеми активної трансформації таких заощаджень у потужні інвестиційні ресурси за допомогою сучасних фінансових інструментів, що функціонують на фінансовому ринку України. Йдеться насамперед про облігації внутрішньої державної позики та військові облігації, які в умовах повномасштабної війни можуть стати вагомим ресурсом для розвитку публічних фінансів загалом та підтримки Збройних сил України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем формування й інвестування заощаджень домогосподарств здійснили українські учені: О. Драган [1], І. Колобердянюк [2], О. Лозиченко [3], Є. Носова [4], А. Рамський [5] та ін. Водночас, позитивно оцінюючи науковий доробок учених, зазначимо, що виклики, котрі постали перед вітчиз-

няною фінансовою наукою та практикою після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, потребують чіткого усвідомлення специфіки перебігу сучасних інвестиційних процесів на рівні домогосподарств та актуалізують пошук додаткових джерел функціонування і розвитку сфери публічних фінансів в Україні.

Метою статті є дослідження сучасних трендів інвестування заощаджень вітчизняних домогосподарств в умовах повномасштабної війни та впливу інноваційних інструментів такого інвестування на розвиток сфери публічних фінансів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України спровокувало низку негативних тенденцій як у фінансовій системі держави загалом, так і у сфері публічних фінансів зокрема. А глобальна невизначеність чітких перспектив відновлення української економіки зумовлює необхідність пошуку новітніх механізмів та інструментів мобілізації потужного фінансового ресурсу для стабілізації і поступового розвитку національної економіки у воєнний та поствоєнний періоди.

У зазначеному контексті одним із дієвих механізмів акумулювання фінансових ресурсів для розвитку вітчизняної економіки може стати мобілізація тимчасово вільних коштів громадян та їх ефективний розподіл між секторами національної економічної системи за допомогою інструментів фінансового ринку. Переконані, що, навіть попри складну соціально-економічну і військово-політичну ситуацію в державі, інвестиційний потенціал українських домогосподарств все ж залишається доволі вагомим, тож його слід якнайповніше використовувати у нинішніх реаліях.

Звісно ж, в умовах війни фінансові інструменти для інвестування заощаджень громадян суттєво відрізняються від умов

мирного часу. Відтак є необхідність більш детально проаналізувати специфіку інвестиційної поведінки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах ведення повномасштабної війни.

Принагідно зазначимо, що ключову роль у активізації залучення громадян до інвестиційних процесів відіграє фактор довіри, тож важливою передумовою означених процесів має стати формування в державі міцного “довірчого” клімату між владою і громадянським суспільством. При цьому неабияку роль, вважаємо, будуть відігравати й особисті якості українських можновладців та політичних лідерів, позаяк саме вони ухвалюють важливі рішення у фінансово-інвестиційній сфері та формують довіру населення до діяльності фінансових інституцій в Україні.

Вітчизняні експерти з-поміж переліку найпоширеніших інвестиційних інструментів, здатних продукувати пасивний дохід для громадян, виокремлюють такі: “здача в оренду нерухомості та іншого майна; банківські депозити у гривні чи іноземній валюті; дорогоцінні метали; криптовалюта; кредитування під заставу; облігації внутрішньої державної позики (ОВДП); акції компаній; корпоративні облігації; франчайзинг (одна з найзручніших моделей для розвитку малого та середнього бізнесу, яка дає змогу мінімізувати ризики для підприємців-початківців)” [6].

Слід акцентувати, що погляди українських науковців та фінансистів-практиків щодо пріоритетності, а також переваг і недоліків окремих інвестиційних інструментів інколи суттєво різняться. До прикладу, одні фахівці переконані, що в сучасних реаліях повномасштабної війни іноземна готівкова валюта може слугувати найбільш безпечним і надійним інструментом для збереження власних заощаджень (звісно ж, якщо особа найближчим часом не планує виїжджати

за кордон). Інші ж дослідники вважають, що такому інструменту в умовах воєнних дій властива низка супутніх ризиків, зокрема: через потенційно можливі блекаути, кібератаки чи будь-який інший форс-мажор банки не завжди будуть в змозі приймати від громадян валюту, а відтак, обмінні пункти, цілком імовірно, скористаються нагодою встановлювати значно вигідніший для них обмінний курс; до того ж, зберігати готівку вдома під час війни теж не завжди безпечно, зважаючи на факти бомбардувань, мародерства, пожеж, затоплень тощо.

Передусім зазначимо, що упродовж тривалого часу традиційно популярним серед українців інвестиційним інструментом продовжує залишатися банківський депозит. Відрадно констатувати, що, незважаючи на запровадження в Україні з лютого 2022 р. воєнного стану, а також осінньо-зимові блекаути та значне падіння доходів населення, банківська система України продовжує стабільно функціонувати й активно співпрацювати із сектором вітчизняних домогосподарств, зокрема й на ринку депозитних послуг. Водночас варто наголосити, що заощадження домогосподарств після початку повномасштабної війни в окремих банках навіть дещо зросли (табл. 1).

Збільшення гривневих депозитів на початку війни фахівці обґрунтовують не лише простотою, доступністю та зрозумілістю цього інвестиційного інструменту, його доволі непоганою прибутковістю та зручністю відкриття (позаяк банківські установи пропонують громадянам таку послугу онлайн у мобільних додатках), а й тим, що “частина компаній та населення переправляли в депозити вільну ліквідність, яка раніше була спрямована на розвиток бізнесу або придбання активів, як от нерухомість, авто” [7].

Загалом найбільші обсяги депозитів вітчизняних домогосподарств у “воєнному” 2022 р. залучили чотири державні бан-

Таблиця 1

**Динаміка обсягів коштів фізичних осіб у великих банках України
у березні – вересні 2022 р. [7]**

Банк	Кошти фізичних осіб, млрд грн, станом на 01.10.2022 р.	Зміна з 01.03.2022 р., %
ПриватБанк	301,3	43,27%
Ощадбанк	150,9	30,08%
Райффайзен Банк	51,5	17,12%
Альфа-Банк	44,7	-9,79%
Універсал Банк	42,4	24,75%
ПУМБ	36,5	0,54%
Укрсиббанк	34,2	15,9%
Укрексімбанк	31,4	17,17%
Укргазбанк	30,5	23,74%
ОТП Банк	23,6	6,7%
Креді Агріколь Банк	14	11,63%
Кредобанк	11,6	8,8%
Південний	11,1	-5,06%
А-Банк	10,5	14,7%
Таскомбанк	10,3	15,07%

ки (ПриватБанк, Ощадбанк, Укргазбанк і Укрексімбанк) та чотири банки із іноземним капіталом (Райффайзен Банк, Укрсиббанк, Сенс Банк й OTP Банк), а також найбільший банк із приватним капіталом – ПУМБ (табл. 2).

Відтак, маємо підстави стверджувати, що українці нині довіряють свої заощадження насамперед державним банкам або великим банкам із іноземним капіталом, котрі тривалий час працюють на українському

Таблиця 2

ТОП-10 банків України з максимальним обсягом депозитів фізичних осіб у 2022 р. [8]

№ з/п	Банк	Сума депозитів, млрд грн	З них в іноземній валюті, млрд грн
1	ПриватБанк	357,0	98,4
2	Ощадбанк	154,3	42,8
3	Райффайзен Банк	59,7	24,6
4	Універсал Банк	54,4	26,1
5	Укрсиббанк	47,2	26,9
6	Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	42,6	22,4
7	ПУМБ	38,9	14,3
8	Укргазбанк	32,2	15,9
9	Укрексімбанк	32,2	22,0
10	ОТП Банк	28,3	17,2

ринку і мають розгалужену мережу відділень у всіх регіонах України.

Варто також акцентувати, що якщо до початку повномасштабного російського вторгнення українські домогосподарства зазвичай розміщували кошти на гривневих депозитних рахунках банків на більш-менш тривалий термін, то після лютого 2022 р. пріоритети дещо змінилися, українці почали активно відкривати депозитні рахунки здебільшого на вимогу (табл. 3). На нашу думку, це обумовлено пріоритетністю вільного доступу до накопичених заощаджень в умовах економічної та військово-політичної невизначеності, порівняно з імовірністю отримання більшого доходу на вкладені кошти.

Стосовно валютних депозитних рахунків зазначимо, що їхні обсяги стабільно знижувалися упродовж перших місяців війни, позаяк з початку повномасштабного вторгнення домогосподарства активно забирали валюту з депозитних рахунків й використовували її для розрахунків поза межами України (та й дохідність за валютними депозитами у цей час була практично нульовою – 0,01% річних). Відтак експерти застерігають, що за таких доволі непривабливих умов розміщення валютних вкладів в Україні можуть зрости ризики концентрації іноземної валюти поза вітчизняною банківською системою та переливу валютних заощаджень за кордон. А, як відомо, по-

вернути капітали в Україну буде уже значно важче, аніж стримати їхній відтік, оскільки вони можуть з часом трансформуватися у нерухомість, бізнес й інші активи за кордоном. Тож вважаємо, що Національному банку України слід взяти до уваги таку цілком імовірну перспективу розвитку подій та розробити заходи, спрямовані на утримання іноземної валюти в орбіті вітчизняної банківської системи.

Безумовно, розміщення заощаджень домогосподарств на банківських депозитних рахунках впливає і на розвиток публічних фінансів в Україні, оскільки, сплачуючи податок на доходи фізичних осіб за ставкою 18% та військовий збір у розмірі 1,5%, громадяни наповнюють бюджет держави, демонструючи свій державотворчий фінансовий патріотизм в умовах війни.

Перспективним інструментом для інвестування накопичених домогосподарствами України заощаджень можуть слугувати і цінні папери, з-поміж яких виокремимо насамперед акції, облігації внутрішньої державної позики та військові облігації.

Принадно зазначимо, що дещо несподіваним, на нашу думку, в умовах повномасштабного російського вторгнення виявився той факт, що, за твердженням фахівців, в Україні “під час війни зріс попит на інвестування акцій” [10], передусім іноземних компаній. Причому в експерт-

Таблиця 3

Динаміка обсягів та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, за строками повернення у 2021–2023 рр. [9]

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р. (листопад)	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн.	%
Депозити – всього, у т.ч.:	794,2	100,0	1045,7	100,0	1165,2	100,0
На вимогу	473,2	59,6	711,9	68,0	737,2	63,3
До 1 року	209,2	26,3	238,2	22,8	324,0	27,8
Від 1 до 2 років	101,7	12,8	85,4	8,2	94,3	8,1
Більше 2 років	10,0	1,3	10,4	1,0	9,7	0,8

ному середовищі однозначної відповіді на запитання “Цінні папери яких компаній (вітчизняних чи іноземних) вигідніше купувати?” не існує, позаяк як одним, так і іншим властиві певні ризики. Скажімо, акції українських компаній є малопробуктовими і доволі низько ліквідними, а от інвестування за кордоном супроводжується низкою правових обмежень. При цьому експерти радять потенційним інвесторам дуже ретельно обирати брокерську компанію для купівлі цінних паперів, адже в умовах повномасштабної війни фінансовий стан багатьох українців суттєво погіршився, тож цілком вірогідно, що цією складною ситуацією намагатимуться скористатися численні шахраї, котрі значно активізуються в періоди економічних негараздів.

Звісно ж, інвестувати в акції вітчизняних підприємств в умовах війни є доволі ризиковою справою. До того ж, ринок акцій нині в Україні практично не працює, та й купувати більш-менш потенційно прибуткові акції можуть дозволити собі хіба що заможні українці.

Водночас перший віце-прем'єр-міністр – міністр економіки Ю. Свириденко переконала, що Україна є країною великих можливостей, і “насамперед інвестиції, а не прямі вливання до бюджету, будуть стрижнем відбудови України” [11]. Тож зважаючи на те, що для потенційних інвесторів цікавими передусім є сектори, де створюється висока додана вартість та продукція яких може бути конкурентною на світових ринках, а також беручи до уваги той факт, що “Україна визначила 10 галузей, які мають суттєвий інвестиційний потенціал: оборонно-промисловий комплекс (43 млрд дол. інвестиційного потенціалу); металургія та металообробка (26 млрд дол. інвестиційного потенціалу); енергетика (177 млрд дол. інвестиційного потенціалу); природні ресурси (5,6 млрд дол. інвестиційного потенціалу); агропромисло-

вий комплекс (34 млрд дол. інвестиційного потенціалу); логістика та інфраструктура (123 млрд дол. інвестиційного потенціалу); промислове виробництво (16 млрд дол. інвестиційного потенціалу); деревообробка та меблеве виробництво (5 млрд дол. інвестиційного потенціалу); фармацевтика (19 млрд дол. інвестиційного потенціалу); інноваційні технології (11 млрд дол. інвестиційного потенціалу)” [11], можемо припустити, що цінні папери підприємств та компаній саме цих секторів національної економіки у перспективі слугуватимуть привабливим інвестиційним інструментом для вітчизняних домогосподарств.

А от акції іноземних компаній українці мають можливість придбати двома шляхами: безпосередньо в Україні (якщо такі цінні папери допущені до торгів) та за кордоном. Так, у 2022 р. в Україні з акціями іноземних компаній “було укладено 13,5 тис. угод на загальну суму майже 1,4 млрд грн. З них: близько 13 тис. угод відбулись поза організованим ринком; 500 угод були біржовими. Щодо обсягів, то картина протилежна – на біржові угоди припадає вдвічі більше обсягу, ніж на угоди поза біржами. А ось у 2023 р. ситуація значно погіршилася: укладено лише 110 угод. Їх загальна сума – 8 млн грн. Переважну більшість становлять угоди на організованому ринку як за кількістю угод, так і за їх обсягами” [12].

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, станом на жовтень 2023 р. в Україні допущений до обігу 451 цінний папір. Тож, якщо українці мають бажання придбати такий актив, то вони можуть зайти у відкритий Реєстр цінних паперів іноземних емітентів, допущених до обігу в Україні, та самостійно перевірити, чи торгують обраними для інвестування акціями в Україні.

При цьому слід пам'ятати, що в умовах повномасштабної війни українці зна-

чно обмежені в переказі коштів за кордон. Тому фахівці радять використовувати у таких випадках систему для переказів “P2P”, коли з валютного рахунку однієї фізичної особи можна переводити на валютний рахунок іншої фізичної особи кошти в обсязі до 100 тис. грн на місяць. Звісно ж, такі обмеження суттєво зменшують можливість вітчизняних інвесторів (окрім тих, котрі мають кошти на закордонних рахунках) інвестувати власні заощадження поза межами України.

Важливо наголосити, що, купуючи акції іноземних компаній, наші співвітчизники сплачуватимуть два різновиди податкових платежів, а саме: окремо оподатковуватимуться дивіденди й інвестиційний прибуток. Причому до різних ситуацій в Україні застосовується й різне оподаткування дивідендів, зокрема: “5% ПДФО сплачуються з дивідендів по акціях та корпоративних правах, якщо їх нараховує українська компанія – платник податку на прибуток підприємств. 9% ПДФО сплачуються з дивідендів по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, якщо їх нараховали іноземні компанії, інститути спільного інвестування та суб’єкти господарювання, які є платниками єдиного податку. 18% ПДФО нараховуються, якщо отримують дивіденди за акціями та корпоративними правами, що мають статус привілейованих. Такі дивіденди передбачають фіксований розмір або суму, що більше виплат за будь-яку іншу акцію” [13]. До того ж, слід враховувати і той факт, що усі виплачені громадянам дивіденди (незалежно від суми і форми виплати) підлягатимуть також й оподаткуванню військовим збором за ставкою 1,5%.

Якщо ж українці продаватимуть акції іноземних компаній, то вони мають заплатити 18% ПДФО та 1,5% військового збору з величини інвестиційного прибутку, який розраховуватиметься як різниця між доходом інвестора від продажу таких акцій

та витратами на їх придбання (при цьому враховуватиметься також і курсова різниця). До слова: “у сплаті податків за інвестиційний прибуток є важливий нюанс. Якщо відбувається зміна курсу гривні до долара під час продажу іноземних акцій, то відповідно за валюту може виникати податкове зобов’язання, навіть якщо прибуток не було отримано” [13]. У випадку продажу акцій з інвестиційним збитком вищенаведені податки не стягуватимуть. Не оподатковуватимуть і безпосередню купівлю таких акцій.

Загалом експерти наголошують, що “інвестиції – це справжня наука, тому треба вивчати цей напрямок серйозно: стежити за новинами, читати аналітику та ін. Якщо важко вивчати інформацію про особливості покупки акцій іноземних компаній та немає на це часу, можна скористатися рекомендаціями консультантів щодо вибору інвестиційної стратегії. Або, як варіант, можна інвестувати в індексні ETF, які наслідують динаміку індексів” [12]. До слова: інвестиційні фонди ETF (Exchange Traded Fund) – це фонди, які дають можливість інвестору диверсифікувати активи і виходити на будь-які ринки навіть за умови невеликих вкладень.

Упродовж кількох останніх років доволі привабливим інвестиційним інструментом (насамперед серед представників середнього класу) стали облігації внутрішньої державної позики – цінні папери, номіновані у гривні, доларах та євро. Власники ОВДП отримують так звані “купонні виплати” – своєрідний аналог відсотків за банківськими депозитами. Проте такі цінні папери, на відміну від депозитів, доводиться купувати через посередників (через банки чи фінансові компанії), сплачуючи певні комісії (зокрема, “за відкриття спеціального рахунку у цінних паперах (від 1000 грн); комісію під час купівлі чи продажу ОВДП (0,05%–0,1%, але не менше 300 грн); щомісячну комісію зберігачеві за ведення вашого рахунку (від

100 грн на місяць). Через це є сенс вкладати в ОВДП суми від 300–500 тисяч гривень. Інакше весь підвищений прибуток з'їдять комісії" [14]. Водночас слід акцентувати, що дохід від ОВДП не оподатковують податком на доходи фізичних осіб та військовим збором, а усі залучені за допомогою цього інвестиційного інструменту кошти спрямовують на покриття дефіциту бюджету, тобто на підтримку та розвиток публічних фінансів України в умовах війни.

Так, станом на грудень 2023 р. до Державного бюджету України було залучено 12915,34 млн грн та 207,11 млн дол. США [15]. У структурі ОВДП, які перебувають в обігу за номінально-амортизаційною вартістю, частка фізичних осіб становить 3,34% або "53,03 млрд грн, з яких: 25,9 млрд грн (або 48,86%) – це ОВДП, номіновані у гривні, 25,3 млрд грн (або 47,63%) – це ОВДП, номіновані у доларах США та 1,9 млрд грн (або 3,51%) – це ОВДП, номіновані у євро" [15].

Принагідно зазначимо, що загалом вторинний ринок ОВДП для фізичних осіб сьогодні працює переважно на купівлю (тобто купити такі цінні папери можна без жодних проблем, а от продати їх – уже складніше). До того ж, доступ до світових ринків цінних паперів в Україні суттєво обмежений численними нормативно-правовими актами Національного банку України. Та й, зрештою, не можемо виключати ризик того, що у стані війни в держави можуть виникнути певні проблеми з її платоспроможністю.

Проте експерти стверджують, що "ОВДП все частіше стають must-have інвестиційних портфельів українців. І якщо раніше це були переважно великі чеки від досвідчених інвесторів, то зараз ми все частіше бачимо купівлі по декілька тисяч від новачків, які тестують інструмент й потім поступово нарошують свій портфель" [16].

Важливою ознакою воєнного часу на інвестиційному ринку України стало й те,

що з початку повномасштабного вторгнення РФ багато українців почали купувати військові облігації, щоб допомогти країні у скрутний час та чимскоріше наблизити перемогу. Причому більшість наших співвітчизників до цього часу не мала жодного досвіду такого інвестування і спробувала робити це вперше.

Загалом військові облігації – це доволі ефективний і надійний інструмент інвестування, що торгується на фондовому ринку України. Це – державні цінні папери, різновид облігацій внутрішньої державної позики, котрі випускає Міністерство фінансів України, і кошти від яких спрямовують на забезпечення невідкладних потреб Збройних сил України й на інші нагальні фінансові потреби країни в умовах воєнного стану. Придбати військові облігації (котрі, зазвичай, отримують назву на честь тимчасово окупованих територій, як скажімо: "Крим", "Донецьк", "Євпаторія", "Луганськ", "Мелітополь", "Ялта", "Маріуполь", "Горлівка", "Нова Каховка" тощо) можна на порталі державних послуг "Дія" або ж у ліцензованих брокерів чи у банків – первинних дилерів. Ціни на облігації стартують від 900 грн (номінально кожна із них коштує 1000 грн), а інвестиційний дохід за гривневими облігаціями може сягати 18,35% річних, за доларовими облігаціями – 4,85% річних, за облігаціями у євро – 3,15% річних (табл. 4).

Купуючи військові облігації, інвестор отримує від держави гарантію повернення усієї інвестованої суми із нарахованими відсотками. При цьому не потрібно сплачувати додаткові комісії продавцю, а також, що дуже важливо, податок з отриманого доходу (18% ПДФО та 1,5% військового збору) і комісію за платіж при купівлі облігацій. Загалом сумарний дохід за такими облігаціями залежить від різновиду і вартості облігації, а також прибутковості станом на день купівлі.

Загальна характеристика розміщених Міністерством фінансів України військових облігацій станом на грудень 2023 р. [17]

ISIN код військових облігацій	Термін до погашення	Дата погашення	Остання дата розміщення	Ставка
<i>Гривня</i>				
UA4000229025	8 місяців	05.06.2024	28.11.2023	16,53%
UA4000226450	1 рік	13.03.2024	30.05.2023	18,27%
UA4000229470	1 рік	20.11.2024	26.12.2023	16,84%
UA4000227763	10 місяців	01.05.2024	11.07.2023	18,00%
UA4000227656	1,5 років	15.01.2025	29.08.2023	18,35%
UA4000226286	6 місяців	26.06.2024	26.12.2023	16,50%
UA4000228449	1,7 років	18.06.2025	17.10.2023	18,35%
UA4000229264	1,8 років	15.10.2025	26.12.2023	17,60%
UA4000228910	1,6 років	23.07.2025	14.11.2023	17,78%
<i>Долар США</i>				
UA4000227003	8 місяців	28.12.2023	25.04.2023	4,80%
UA4000227409	1 рік	21.03.2024	30.05.2023	4,85%
UA4000227847	1 рік	20.06.2024	25.07.2023	4,71%
UA4000228506	1 рік	05.09.2024	19.09.2023	4,79%
UA4000228928	1 рік	24.10.2024	31.10.2023	4,71%
UA4000229272	1 рік	14.11.2024	05.12.2023	4,60%
UA4000229736	1 рік	30.01.2025	26.12.2023	4,66%
<i>Євро</i>				
UA4000227540	9 місяців	22.02.2024	09.05.2023	3,15%
UA4000227557	9 місяців	16.05.2024	15.08.2023	3,11%

При цьому інвестор має можливість у будь-який час продати наявні у нього військові облігації на вторинному ринку. До того ж, інвестору не потрібно при купівлі військових облігацій підтверджувати джерело походження інвестованих коштів. Проте варто зазначити, що, як це нерідко буває у вітчизняній практиці, “рішення щодо військових облігацій вийшли “половинчастими”. Так, сьогодні для їх покупки підтверджувати походження коштів не потрібно, але це доведеться робити, коли облігації погашатимуться” [18].

Водночас вважаємо, що вагомим недоліком військових облігацій є їхня короткостроковість, позаяк термін обігу цих державних цінних паперів зазвичай не перевищує 1 року (табл. 4), що певним чином може демотивувати потенційних інвесторів, зацікавлених отримувати вищу дохідність у довгостроковій перспективі.

Загалом же, “за даними Мінфіну, частка володіння військовими облігаціями фізичними особами становить близько 7%” [19], а частка фізичних і юридичних осіб (окрім банків) “в гривні становить 27%, в долару США – 37,7%, євро – 8,4%. Тобто, є дово-

лі високим попит громадян та українського бізнесу на підтримку держави шляхом придбання облігацій” [20]. Тож переконані, що в сучасних умовах ринок військових облігацій і надалі розвиватиметься, оскільки українці продовжують активно демонструвати державотворчий фінансовий патріотизм нації.

Упродовж останніх років все популярнішим серед українців інвестиційним інструментом стає криптовалюта. Цей інструмент інвестування наразі перебуває поза офіційним регулюванням, тож держава не має відчутного впливу та контролю на цей сегмент. Відтак, громадянам доцільно пам'ятати про низку суттєвих ризиків, пов'язаних із криптовалютою, позаяк ціни на неї доволі стрімко і різко коливаються. Тут можна як надзвичайно багато заробити, так і раптово втратити усі інвестовані у неї заощадження.

Загалом українці (передусім, звісно ж, заможні) полюбляють інвестувати у віртуальні активи, навіть не зважаючи на їхню надвисоку волатильність. Так, за даними дослідницької компанії Triple A [21], понад 6 мільйонів (або 15,72%) наших співвітчизників володіють криптовалютою. Найбільш популярними серед криптовалют, котрі зберігаються на гаманцях українських криптохолдерів, є: Bitcoin (BTC) – 67,9%, Ethereum (ETH) – 56,7%, Ripple (XRP) – 39,7%, Dogecoin (DOGE) – 35,7% та Cardano (ADA) – 32,5% [22].

При цьому опитані криптофахівцями респонденти стверджують, що однією із найпопулярніших причин купівлі ними криптовалюти була цікавість спробувати щось нове (46,5%), для 26,4% – це довгострокова інвестиція, а 17,4% опитаних бажали отримати швидкий заробіток на купівлі цифрових активів [22]. Прикметно, що з-поміж респондентів “28,3% опитуваних займаються трейдингом, і криптовалюти для них є джерелом додаткового чи основного заробітку, 8,2% людей використовують

крипту для заощаджень, 14% аудиторії вважають цю індустрію своїм хобі” [22].

При цьому лєвова частка опитаних (а саме 56,6%) “купують криптовалюту на гроші, які залишаються після щомісячних витрат, 31,1% кожного місяця виділяють певну суму на придбання цифрових активів, 6,8% аудиторії отримують заробітну плату у крипті, 3,2% вклали в неї кошти від продажу цінних активів: нерухомості, авто тощо, а 2,3% опитаних зайняли гроші для купівлі крипт” [22].

Експерти стверджують, що “найкраще на ринку криптовалют працює сарафанне радіо – понад 45% опитуваних дізналися про біткоїн та інші цифрові валюти від друзів і знайомих. На другому місці ті, хто почув про крипту в соцмережах. Є й ті, хто став вивчати ринок після того, як почав на ньому працювати” [22].

Цікавим є і той факт, що “63,7% трейдерів зберігають у криптовалютах менше ніж 25% своїх заощаджень, 19,5% аудиторії – від 25% до 49%. Більш ніж половина з опитаних зберігають гроші на криптобіржах. 5% вибирають для цього холодні гаманці, а 38,8% аудиторії розділяють свої активи між першим і другим варіантом” [22].

Принагідно зазначимо, що на початку 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про віртуальні активи” [23], головною метою якого була легалізація операцій із криптовалютою в Україні.

Водночас влітку 2023 р. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробила законопроект про оподаткування криптоактивів [24] й оновила текст ухваленого раніше Закону “Про віртуальні активи”. У ньому пропонувану концепцію оподаткування криптоактивів було сформовано за прикладом передових моделей розвинених країн світу. Згідно із проектом, платникам податків буде дозволено “самостійно визначати підсумковий фінансовий

результат (прибуток або збиток) від операцій із віртуальними активами. Причому під продажем криптовалют мається на увазі не лише обмін їх на кошти, а й також розрахунків за товари, послуги або обмін на аналогічні активи (але обмін криптовалют тільки на криптовалюту не вважається продажем)” [25]. Ставка податку визначена у розмірі 18% від величини інвестиційного прибутку (якщо, скажімо, криптоактив було куплено за 10000 грн, а продано – за 11000 грн, то оподатковуватиметься різниця у розмірі 1000 грн). Також інвестору потрібно буде заплатити і військовий збір у розмірі 1,5% від величини отриманого прибутку.

Стосовно криптовалюти зазначимо, що хоча цей ринок і має перспективи зростання, проте для пересічного інвестора криптовалюта все ще залишається одним із найскладніших інструментів інвестування. Загалом же це є доволі “спекулятивний інструмент, який може тривало і стрімко зростати й так само потужно втрачати в ціні. Надії на те, що крипта буде захистом від інфляції, спричиненої друком грошей у світі, не справдилися” [10]. Тож більшість експертів нині не рекомендують українцям інвестувати у криптовалюту, адже “ті українці, які вклали гроші у криптовалюту, зараз втрачають. Те, що ще нещодавно було перспективним напрямом для інвестицій та збереження своїх заощаджень, вже сьогодні стало черговою грошовою могилою” [10]. Така ситуація, на наш погляд, пов’язана із тим, що ці активи нічим не забезпечені і ніким не гарантовані, тож ціна на них може непередбачувано коливатися у надвеликих діапазонах. “Ринок вже не раз бачив, як стрімке зростання змінювалося ще більш стрімким падінням. Причому причини для цього можуть бути доволі випадкові, як, наприклад, твіти Ілона Маска” [26]. Цілкові вірогідною може бути й ситуація, що у перспективі помінати криптовалюту на реальні

гроші буде проблематично. До того ж, саме на цьому, фактично ніким не контрольованому, ринку існує велика ймовірність натрапити на шахраїв.

Тому переконані, що громадянам слід дуже обмірковано інвестувати свої заощадження у цей актив, адже криптовалюта продовжує залишатися надто ризиковим інструментом для вкладення особистих заощаджень пересічних громадян (на відміну, скажімо, від банківського депозиту, ОВДП, військових облігацій, де ризики втрати заощаджень є значно меншими).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в Україні навіть в умовах війни доволі доступним є набір інструментів для потенційного інвестування заощаджень домогосподарств. Однак кожен із них, поряд із суттєвими перевагами, має й певні недоліки. Тож, обираючи інструмент для інвестування, потрібно відштовхуватися від наявних реалій та мети такого інвестування. Дуже важливо, перш ніж почати інвестувати, чітко усвідомити мету інвестицій, їхній термін, “червоні лінії”, які не варто переходити, тощо. Кожен інвестор має обирати власну стратегію й інструменти інвестування, що корелюють з його уявленням про доцільність таких інвестицій.

Проте вважаємо, що у сучасних умовах найбільшим стримуючим фактором залучення вітчизняних домогосподарств до інвестиційних процесів є низький рівень фінансової грамотності українців. Переконані, що лише фінансово грамотний інвестор здатен зважено обирати інструмент для вкладення своїх заощаджень, ідентифікувати якість інвестиційних продуктів та послуг, що, звісно ж, мінімізуватиме прояви фінансового шахрайства й убезпечуватиме його від інших злочинних посягань фінансового характеру. Відтак, на нашу думку, базовим навиком у сфері інвестування власних заощаджень має стати особисте фінан-

сове планування, в результаті здійснення якого потенційний інвестор враховуватиме не лише доцільність і прибутковість таких вкладень, а й кореляцію між дохідністю та ризиковістю обраних для інвестування інструментів.

Безумовно, ідеальних інструментів для інвестування, які б стовідсотково гарантували захист заощаджень, не існує. А тим паче у період війни жодна інвестиція не може бути надійною. Потенційні ризики під час війни властиві фактично будь-якому інструменту інвестування (скажімо, стосовно ОВДП це можуть бути відстрочення виплат за ними або ж стосовно депозиту – банкрутство банку після скасування воєнного стану).

Звісно ж, у нинішній складній економічній ситуації слід намагатися хоча б не втратити те, що уже накопичено. А якщо вдасться ще й забезпечити невеликий приріст власних заощаджень, то це уже можна буде вважати нехай і незначною, проте такою необхідною фінансовою допомогою. А те універсальне, що надасть гарантії усім громадянам України, – це, безперечно, наша перемога у цій війні, яка, до речі, зніме левову частку економічних та фінансових ризиків і дасть можливість успішно розбудувати сферу публічних фінансів в Україні.

Список використаних джерел

1. Драган О. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій у національну економіку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 132–135.
2. Колобердянко І., Золотова Х. Заощадження домогосподарств як чинник стійкості економіки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. №3 (27). С. 211–217.
3. Лозиченко О. Види заощаджень домогосподарств та особливості їх формування в системі національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Економіка та управління*. 2022. №3. URL : <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-04/2022-3-03-04>.
4. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 73–80.
5. Рамський А. Заощадження домогосподарств як інвестиційний ресурс сталого розвитку економіки. *International Scientific Journal*. 2015. № 2. С. 73–75.
6. Мигаль М. Куди вкладати гроші – чи є в Україні альтернатива банківським депозитам? URL : <https://iaa.org.ua/articles/kudy-vkladaty-groshi-chy-ye-v-ukrayini-alternatyva-bankivskym-depozytam%EF%BF%BC/>.
7. Бозута Н. Заробити на відсотках. Чи є сенс розміщувати вільні кошти на строковому вкладі. URL : <https://focus.ua/uk/economics/539381-zarobotat-na-procentah-est-li-smysl-razmeshchat-svobodnye-sredstva-na-srochnom-vklade>.
8. Яким банкам українці найчастіше довіряли свої гроші у 2022 році. URL : <https://finance.ua/ua/saving/jakim-bankam-ukrainci-dovirialy-groszi>.
9. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
10. Хаджирадєва В. Як зберегти заощадження під час війни. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4539186-yak-zberehty-zaoschadzhenia-pid-chas-viiny>.
11. Свириденко Ю. Країна можливостей: чому інвестор прийде в Україну. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/>.
12. Коновалова Х. Інвестиції під час війни. Як українці можуть купити акції іноземних компаній. URL : <https://delo.ua/gadgets/bilsii-i-dorozcii-apple-watch-ultra-mozut-otrimati-novii-displei-427347/>.
13. Коновалова Х. Податкова чекає на тебе. Як українці мають платити податки при інвестуванні у акції іноземних компаній. URL : <https://>

delo.ua/finance/podatkova-cekaje-na-tebe-yak-ukrayinci-mayut-platiti-podatki-pri-investuvanni-ukraciyi-inozemnix-kompanii-424940/.

14. Гаценко А. Готівка, депозити чи ОВДП? Як краще зберігати гроші під час війни. URL : <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/finance/nalichnye-depozity-ili-ovgz-kak-luchshe-hranit-dengi-vo-vremya-voyny-1615930.html>.

15. Ринок облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp>.

16. Жирій К. Валюта, банки чи облігації: які інструменти принесуть українцям найбільше грошей. URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/valyuta-banki-chi-obligaciyi-yaki-instrumenti-prinesut-ukrajincyam-naybilshe-groshey-12423924.html>.

17. Військові ОВДП. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572.

18. Мічковська Н. 7 способів зберегти заощадження в умовах війни. URL : <https://kp.ua/ua/economics/a649364-7-sposobiv-zberehti-zaoshchadzhennja-v-umovakh-vijni>.

19. Стукало О. Фінансувати перемогу: як працює інвестування у військові облігації. URL : <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/>.

20. Захарчук Я. Про військові облігації – від “а” до “я”. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/05/01/pro-vijskovi-obligaczii-vid-a-do-ya/>.

21. Ukraine 2022. Cryptocurrency Adoption and trends in Ukraine in 2022. URL : <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>.

22. Понад шість мільйонів українців володіють криптовалютами. Ось хто вони та скільки заробляють. URL : <https://itc.ua/ua/partnerskij-proekt/ponad-shist-miljoniv-ukrayintsiv-volodiyut-kryptovalyutamy-os-hto-vony-ta-skilky-zaroblyayut/>.

23. Про віртуальні активи : Закон України №2074-IX від 17 лютого 2022 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html>.

24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону України №10225 від 07.11.2023 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>.

25. Кожемякін С. В Україні готуються ввести податки на біткоіни: законопроект уже в Раді. URL : <https://hub.obozrevatel.com/ukr/v-ukraini-gotyuyutsya-vvesti-podatki-na-bitkoini-zakonoproekt-uzhe-v-radi.htm>.

26. Роберт В. Долари чи генератори: як українцям зберегти заощадження під час війни. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-11-16/dollaryi-ili-generatoryi-kak-ukraintsam-sohranit-sberejeniya-vo-vremya-voynyi/48989>.

References

1. Drahan, O. (2015). Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak dzhereło investytsii u natsionalnu ekonomiku [Household savings as a source of investment in the national economy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences*, 10 (2), 132–135 [in Ukrainian].

2. Koloberdianko, I., Zolotova, Kh. (2022). Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak chynnyk stiikosti ekonomiky derzhavy [Savings of households as a factor of stability of the state economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Prospects of Economics and Management*, 3 (27), 211–217 [in Ukrainian].

3. Lozychenko, O. (2022). Vydy zaoshchadzen domohospodarstv ta osoblyvosti yikh formuvannia v systemi natsionalnoi ekonomiky [Types of household savings and features of their formation in the system of the national economy]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Economics and Management*, 3. Available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-04/2022-3-03-04>.

4. Nosova, Ie. (2015). *Zaoshchadzhenia domohospodarstv yak dzherelo investytsiinykh resursiv v Ukraini* [Household savings as a source of investment resources in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy*, 2, 73–80 [in Ukrainian].
5. Ramskyi, A. (2015). *Zaoshchadzhenia domohospodarstv yak investytsiinyi resurs staloho rozvytku ekonomiky* [Household savings as an investment resource for sustainable economic development]. *International Scientific Journal*, 2, 73–75 [in Ukrainian].
6. Myhal, M. *Kudy vkladaty hroshi – chy ye v Ukraini alternatyva bankivskym depozytam?* [Where to invest money – is there an alternative to bank deposits in Ukraine?]. Available at: <https://iaa.org.ua/articles/kudy-vkladaty-groshi-chy-ye-v-ukrayini-alternatyva-bankivskym-depozytam%EF%BF%BC/>.
7. Bohuta, N. *Zarobyty na vidsotkakh. Chy ye sens rozmishchuvaty vilni koshty na strokovomu vkladu* [Earn on interest. Does it make sense to place free funds on a term deposit?]. Available at: <https://focus.ua/uk/economics/539381-zarobotat-na-procentah-est-li-smysl-razmeshchat-svobodnye-sredstva-na-srochnom-vklade>.
8. *Iakym bankam ukraintsi naichastishe doviraly svoi hroshi u 2022 rotsi* [Which banks did Ukrainians most often trust with their money in 2022]. Available at: <https://finance.ua/ua/saving/jakim-bankam-ukraintsi-doviraly-groszi>.
9. *Depozyty domashnikh hospodarstv u rozrizi vydiv valiut i strokiv pohashennia* [Household deposits by types of currencies and repayment terms]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
10. Khadzhryadieva, V. *Yak zberehty zaoshchadzhenia pid chas viiny* [How to save savings during wartime]. Available at: <https://ua.korrespondent.net/articles/4539186-yak-zberehty-zaoschadzhenia-pid-chas-viiny>.
11. Svyrydenko, Yu. *Kraina mozhlyvostei: chomu investor pryde v Ukrainu* [Land of opportunities: why an investor will come to Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/>.
12. Konovalova, Kh. *Investytsii pid chas viiny. Yak ukraintsi mozhut kupyty aktsii inozemnykh kompanii* [Investments during the war. How Ukrainians can buy shares of foreign companies]. Available at: <https://delo.ua/gadgets/bilsii-i-dorozcii-apple-watch-ultra-mozut-otrimati-novii-displei-427347/>.
13. Konovalova, Kh. *Podatkova chekaie na tebe. Yak ukraintsi maiut platyty podatky pry investuvanni u aktsii inozemnykh kompanii* [The tax office is waiting for you. How Ukrainians should pay taxes when investing in shares of foreign companies]. Available at: <https://delo.ua/finance/podatkova-cekaje-na-tebe-yak-ukrayinci-mayut-platiti-podatki-pri-investuvanni-u-akciyi-inozemnix-kompanii-424940/>.
14. Hatsenko, A. *Hotivka, depozyty chy OVDP? Yak krashche zberihaty hroshi pid chas viiny* [Cash, deposits or OVDP? How best to save money during war]. Available at: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/finance/nalichnye-depozity-ili-ovgz-kak-luchshe-hranit-dengi-vo-vremya-voiny-1615930.html>.
15. *Rynok oblihotsii vnutrishnoi derzhavnoi pozky (OVDP)* [Market of domestic state loan bonds (OVDP)]. Official website of the National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp>.
16. Zhyrii, K. *Valiuta, banky chy oblihotsii: yaki instrumenty prynesut ukraintsiam naibilshe hroshei* [Currency, banks or bonds: which instruments will bring Ukrainians the most money]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/valyuta-banki-chi-obligacii-yaki-instrumenti-prinesut-ukraijncyam-naybilshe-groshev-12423924.html>.
17. *Viiskovi OVDP* [Military OVDP]. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572.
18. Michkovska, N. *7 sposobiv zberehty zaoshchadzhenia v umovakh viiny* [7 ways to save savings in wartime]. Available at: <https://kp.ua/ua/>

economics/a649364-7-sposobiv-zberehti-zaoshchadzhennja-v-umovakh-vijni.

19. Stukalo, O. *Finansuvaty peremohu: yak pratsiuie investuvannia u viiskovi oblihotsii* [Funding victory: how military bond investing works]. Available at: <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/>.

20. Zakharchuk, Ya. *Pro viiskovi oblihotsii – vid “a” do “ia” do “ia”* [About military bonds – from “a” to “z”]. Available at: <https://armyinform.com.ua/2023/05/01/pro-vijskovi-obligacziyi-vid-a-do-ya/>.

Ukraine 2022. *Cryptocurrency Adoption and trends in Ukraine in 2022*. Available at: <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>.

22. *Ponad shist milioniv ukrainsiv volodiut kryptovaliutamy. Os khto vony ta skilky zaroblyaiut* [More than six million Ukrainians own cryptocurrencies. Here's who they are and how much they earn]. Available at: <https://itc.ua/ua/partnerskij-projekt/ponad-shist-miljoniv-ukrayintsiv-volodiyut-kryptovalyutamy-os-hto-vony-ta-skilky-zaroblyayut/>.

23. *Pro virtualni aktyvy. Zakon Ukrainy №2074-IX vid 17 liutoho 2022 roku* [On virtual assets. Law of Ukraine]. (2022, February, 17). Available at: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html>.

24. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuвання обороту virtualnykh aktyviv v Ukraini. Proiekt Zakonu Ukrainy №10225 vid 07.11.2023 r.* [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the turnover of virtual assets in Ukraine. Draft Law of Ukraine]. (2023, November, 7). Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>.

25. *Kozhemiakin, S. V Ukraini hotuiutsia vvesty podatky na bitcoiny: zakonoproiekt uzhe v Radi* [Ukraine is preparing to introduce taxes on bitcoins: the draft law is already in the Council]. Available at: <https://hub.obozrevatel.com/ukr/v-ukraini-gotuyutsya-vvesti-podatki-na-bitkoini-zakonoproiekt-uzhe-v-radi.htm>.

26. *Robert, V. Dolary chy heneratory: yak ukrainsiam zberehty zaoshchadzhennia pid chas viiny* [Dollars or generators: how Ukrainians can save their savings during the war]. Available at: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-11-16/dollary-ili-generatoryi-kak-ukrainsam-sohranit-sberejeniya-vo-vremya-voynyi/48989>.

Ольга КИРИЛЕНКО

*доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, kyrylenko.olga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519*

Анатолій СИДОРЧУК

*кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, a.sydorчук@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0280-1285*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. *Забезпечення фінансової стійкості є однією з важливих цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Цей процес перебуває в умовах постійного впливу екзогенних чинників, одним із найважливіших серед яких є війна з російською федерацією. Запровадження у 2022 р. воєнного стану змінило нормативні правила функціонування сфер фінансової системи, що суттєво вплинуло на процес забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.*

Мета – висвітлити вплив сфер і ланок фінансової системи України в умовах воєнного стану на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Методи. *У процесі роботи використано аналіз як загальнонауковий метод теоретичного пізнання явищ, а також порівняння і вимірювання як емпіричні методи дослідження.*

Результати. *Розглянуто функціонування окремих ланок фінансової системи країни в умовах воєнного стану та показано їх позитивний і негативний вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Доведено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб; показано зростання значення показників достатності доходів лише для домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість є нижчою, ніж до запровадження воєнного стану; щодо домогосподарств, у складі яких немає військовослужбовців, констатовано, що показники достатності їхніх доходів, починаючи із 2022 р., суттєво скорочуються. Проаналізовані тенденції формування доходів домогосподарств в умовах воєнного стану корелюють із динамікою витрат, а саме з незмінністю їхніх споживчих настроїв та зростанням обсягів військових ОВДП як форми заощаджень. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації в умовах воєнного стану інвестиційного потенціалу домогосподарств.*

Висновки. *Пропонований аналіз показує наявність суттєвих обмежень у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного часу, а саме: неможли-*

вості повноцінної реалізації їхнього інвестиційного потенціалу та обмеженого використання фінансових інструментів для заощаджень.

Ключові слова: домогосподарства, фінанси домогосподарств, фінансова стійкість домогосподарств, інвестиційний потенціал, заощадження, воєнний стан.

Рис.: 5; табл.: 2; бібл.: 20.

Olga KYRYLENKO

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,

kyrylenko.olga@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Anatoliy SYDORCHUK

Ph. D., Assoc. Prof. (Economics), West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,

a.sydorchuk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF HOUSEHOLDS UNDER MARTIAL LAW

Introduction. Ensuring financial stability is one of the important aims of managing households' financial resources. Exogenous factors constantly influence this process, the war with the Russian Federation is one of the most important of them. The introduction of martial law changed the regulatory rules for the functioning of the financial system, which significantly affected the process of ensuring the financial stability of households.

The purpose of the article is to determine the extent to which the functioning of the financial system under martial law affects the financial stability of households.

Results. The paper researches the functioning financial system under martial law and shows their positive and negative impact on ensuring the financial stability of households. The study proves the deterioration of the financial stability of internally displaced persons; the growth of income sufficiency indicators is shown only for those households that include military personnel. The analyzed trends in household incomes under martial law correlate with the dynamics of expenditures, some growth in the military government bonds. Due to the lack of full functioning of stock exchanges, the study substantiates the impossibility of realizing the investment potential of households under martial law.

Conclusions. The proposed analysis shows the existence of significant limitations in ensuring the financial stability of households in wartime, namely, the inability to fully realize their investment potential and the use of certain financial instruments for savings.

Keywords: households, household finance, financial stability, investment potential, savings, martial law.

JEL Classification: D19, O15, P36.

Постановка проблеми. Сьогодні важко знайти сферу суспільної діяльності, яка не зазнала б суттєвих змін після запровадження в нашій державі 24 лютого 2022 р.

воєнного стану [1]. Звична система життєдіяльності країни була зруйнована, що зумовило необхідність оперативного внесення змін для забезпечення її функціонування.

Фінансовий сектор, як важливий сектор економіки країни, одним із перших відчув запровадження таких змін.

Більшою або меншою мірою військова агресія російської федерації проти України вплинула на кожне домогосподарство і сформувала нове середовище їх життєдіяльності. Воєнні дії зумовили такі важливі тенденції: бажання гарантувати безпеку для членів домогосподарства, їх переміщення в межах країни (з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб [2]) та за кордон (з отриманням статусу тимчасового захисту [3]); втрата засобів для існування (заробітної плати для найманих працівників та прибутку для самозайнятих осіб) й отримання доходів у вигляді допомоги від Кабінету Міністрів України, урядів іноземних держав чи міжнародних організацій; наявність змін у діяльності установ, які надають фінансові послуги для домогосподарств.

Перехід будь-якого домогосподарства до фактичної життєдіяльності в умовах воєнного стану вимагає переосмислення, а в окремих випадках й розробки нових механізмів забезпечення власної фінансової стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри відносну новизну, дослідження особливостей функціонування фінансової системи держави в умовах воєнного стану набуло значного розвитку серед науковців, представників урядових та неурядових установ і організацій. Зокрема, мають місце періодичні огляди інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні Національного інституту стратегічних досліджень, які стосуються грошово-кредитної сфери, податкової, митної та бюджетної політики, структури державного боргу [4]; офіційні повідомлення Національного банку України щодо ситуації на валютному ринку, стану фінансового ринку [5]; ре-

зультати аналітичних досліджень Forinsurer [6], VoxUkraine [7] та ін. Окремі аспекти функціонування фінансової системи України в умовах воєнного стану проаналізовано в працях О. Чернишової, А. Чорновол, В. Мирончук [8], П. Латковського [9, с. 224] та ін. Як показують матеріали досліджень, протягом дії воєнного стану в Україні фінансова система пройшла адаптацію і фактично почала виконувати свої функції, хоч і в дещо обмеженому обсязі.

На думку О. Гончаренко та К. Сіренко, “одним із важливих питань функціонування домогосподарств вважається формування їхньої достатньої фінансової бази, що дають змогу повноцінно забезпечити розвиток кожного з членів домогосподарства – безпосередніх власників та носіїв людського капіталу” [10, с. 69]. Автори аналітичної доповіді “Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи країни” під стійкістю фінансової системи країни розуміють “її здатність протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії, безперервно функціонувати до і під час кризи, а також швидко відновлюватися після кризи до бажаної рівноваги (на попередньому або на новому рівні)” [11, с. 4]. Аналогічно О. Резнікова вважає, що “метою забезпечення національної стійкості є адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища задля підтримання сталого функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи” [12, с. 59]. Без сумніву, війна є одним із найважливіших екзогенних (кризових) факторів сповільнення економічного розвитку держави та зниження зайнятості населення, що за масштабами руйнувань не має рівних. Але вже тепер можна констатувати, що саме обсяг сформованого особистого капіталу домогосподарств у розрізі окремих складових – доходів, заощаджень, інвестицій (“фінансова база” в

розумінні О. Гончаренко та К. Сіренко) – визначатиме не лише фінансовий потенціал домогосподарства в мирний час, а й здатність адаптуватися [11] до його життєдіяльності в умовах найбільш масштабної загрози – воєнного стану.

Проте розгляд впливу згаданих обмежень у функціонуванні фінансової системи на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств протягом періоду воєнного стану не набув належного розгляду, а відтак не запропоновано шляхи для вирішення означених проблем.

Метою статті є визначення впливу функціонування сфер та ланок фінансової системи України в умовах воєнного стану на фінансову стійкість домогосподарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст поняття “стійкість” розглядається як здатність (спроможність, можливість) забезпечити функціонування будь-якого суб’єкта фінансових відносин під впливом дії внутрішніх та зовнішніх факторів. Забезпечення фінансової стійкості є позитивним результатом управління окремих складових фінансової діяльності домогосподарств (доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями), що дає змогу їм повноцінно функціонувати. Протилежним до поняття фінансової стійкості домогосподарств є поняття їх фінансової нестійкості. Запровадження воєнного стану у 2022 р. ідентифікується як один із найбільш значущих екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Варто зауважити, що дослідження фінансової стійкості домогосподарств після 2022 р. має певні аналітичні обмеження, зумовлені відсутністю інформації Державної служби статистики України щодо складу доходів домогосподарств, витрат та заощаджень і наявності обмеженої інформації НБУ щодо функціонування окремих сфер та ланок фінансової системи. Тому досвід

України із забезпечення функціонування фінансової системи в умовах воєнного стану за 2022–2023 рр. розглянемо лише на прикладі валютного, банківського та фондового ринку фінансових послуг. Адже саме ці сегменти держави є екзогенними факторами впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Саме вони впливають у такий спосіб, що їхню дію спрямовано суто на створення зовнішнього середовища для управління наявними доходами, витратами, заощадженнями й інвестиціями домогосподарств, які, своєю чергою, формують “фінансову базу” забезпечення їх здатності (фінансової стійкості) протистояти негативним умовам функціонування. Такий підхід є виправданим, оскільки відображає важливість управління в монетарній сфері та не дає можливості досягти забезпечення фінансової стійкості лише власними зусиллями домогосподарств в умовах інфляції, різкої зміни валютного курсу, неможливості або обмеженої можливості інвестувати на фінансовому (фондовому) ринку.

Головні зміни, ухвалені органами державної законодавчої й виконавчої влади з початку повномасштабного вторгнення російської федерації у сфері регулювання фінансових відносин та авторське бачення їх впливу на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств, подано у табл. 1.

Отже, моніторинг функціонування окремих сегментів фінансового ринку в умовах воєнного стану показав, що протягом 2022–2023 рр. спостерігаються явища як позитивного, так і негативного впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Зокрема, для контролю над можливим “панічним” вилученням із банківської системи готівкових коштів, одним із перших заходів НБУ стало запровадження лімітів

Функціонування окремих сегментів фінансового ринку України в умовах воєнного стану та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств*

Ланка	Нормативні зміни	Вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств
Банківська система Валютний ринок	1) обмеження зняття готівки з рахунків членів домогосподарств в обсязі 100 000 грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат); 2) заборона видачі готівкових коштів з рахунків членів домогосподарств в іноземній валюті; 3) фіксація офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 р. (діяла до жовтня 2023 р.); 4) наявність вимоги щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, що перевищують в еквіваленті 10 тис. євро	Негативний
	1) спрощення валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; 2) зміна вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 від жовтня 2023 р.; 3) можливість купівлі військових облігацій внутрішньої державної позики номіналом від 1000 грн. 4) скасування фінансових санкцій за невиконання умов кредитних договорів	Позитивний
Ринок фінансових послуг	дозвіл кредитним спілкам не видавати внески, не нараховувати відсотки під час воєнного стану (діяла у перший місяць війни)	Негативний
	несплата членами кредитних спілок внесків не є заборгованістю	Позитивний

* Систематизовано на основі [13: 14].

на зняття з рахунків домогосподарств не більше 100 тисяч гривень на день. Окрім того, тимчасово призупинив роботу валютний ринок, за винятком операцій з обміну валюти на гривню; зафіксовано офіційний курс валют станом на 24 лютого 2022 р. (норма діяла до жовтня 2023 р.) та заборонено видачу іноземної валюти з рахунків домогосподарств; з'явилася вимога для домогосподарств щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, вартість яких перевищує 10 тис. євро. Додатково протягом першого місяця війни кредитним спілкам було надано дозвіл не видавати членські внески та не нараховувати відсотки за ними. Безумовно, вказані раніше заходи негативно впливали на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Але слід зазначити, що для домогосподарств спостерігалися не лише негативні наслідки обмежень у функціонуванні окремих сфер фінансової системи в умовах воєнного стану. Зокрема, НБУ полегшив порядок валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; від жовтня 2023 р. змінено вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24 лютого 2022 р.; серед безризикових фінансових інструментів з'явилася можливість придбання військових облігацій внутрішньої державної позики, випущених банками-емітентами номіналом від 1000 грн. Крім того, зважаючи на потенційну загрозу втрати зайнятості членами домогосподарств, втрату житла і вимушене переміщення, несплата членами кредитних спілок планових вне-

сків не визнавалася простроченням і, відповідно, щодо неї не застосувалося жодної із можливих фінансових санкцій. Розповсюдженою стала практика надання членам домогосподарств “кредитних канікул”. Окремі положення Закону [13], чинні в період дії в Україні воєнного стану та в 30-денний строк після його припинення або скасування, що стосуються фінансової стійкості домогосподарств, передбачають наступне:

- 1) домогосподарства–позичальники не несуть відповідальності під час воєнного стану та упродовж 30 днів після його скасування за прострочення кредитних зобов'язань, і таке прострочення не впливатиме на кредитну історію позичальника;
- 2) фінансові санкції (штраф, пеня) під час воєнного стану домогосподарствам – позичальникам не нараховують, а ті, що нараховані з 24 лютого 2022 р., мають бути списані;
- 3) щодо споживчих кредитів домогосподарств фінансовим установам, то забороняється підвищувати розмір відсоткової ставки за їх користування в разі невиконання зобов'язань за договором. Винятком є кредитні договори, у яких нормами передбачена змінювана відсоткова ставка. Слід зазначити, що із наведеного вище впливає, що Верховна Рада України на час воєнного стану запровадила скасування фінансових санкцій за невиконання зобов'язань за кредитними договорами, але не скасування виконання зобов'язань як таких;
- 4) щодо іпотечних кредитів домогосподарства–позичальники були додатково захищені положенням про те, що під час дії кредитних канікул іпотекотримач, тобто фінансова установа, не має права виселяти з іпотечного житла його мешканців, набувати право власності на предмет іпотеки або продавати його. Як

і стосовно споживчих кредитів, з'явилася можливість призупинити сплату платежів за іпотечним кредитом. Водночас найскладніша ситуація спостерігається в тих домогосподарств, у яких предмет іпотеки (квартира чи будинок) зруйнований внаслідок бойових дій, оскільки навіть за таких умов кредитні зобов'язання позичальника не припиняються, а страхування такого майна не покриває ризиків його повного або часткового знищення внаслідок бойових дій.

Як зазначалося вище, воєнні дії зумовили важливу тенденцію переміщення членів домогосподарства в межах країни з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб. Внаслідок вимушеної втрати постійного місця роботи, зміни умов проживання, навчання тощо виникло таке негативне явище, як нестабільність у власному фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарства, яка впливає на їх фінансову стійкість загалом. Відповідно до чинного законодавства в Україні запроваджено надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) [15]. За даними Національної сервісної служби України, у 2023 р. таких осіб було понад 2,6 млн [16]. Слід зазначити, що під час воєнного стану виплата призначених державних допомог та пільг ВПО не зупиняється, її виплачуватимуть у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення. Крім того, передбачені альтернативні способи виплати пенсій і грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тієї чи іншої банківської установи, а також для тих внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора.

Безумовно, гарантування державного фінансування зазначених осіб позитивно впливає на забезпечення їх фінансової стійкості в умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни. З точки зору орга-

нів державної влади, негативний вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств може виникати лише тоді, коли спостерігатиметься необґрунтоване фінансування осіб, які, наприклад, у період отримання допомоги перебувають за кордоном, повернулися на покинуте напередодні місце проживання тощо. Це може свідчити про зниження ефективності цільової спрямованості бюджетних видатків у системі соціального захисту населення. Така позиція обґрунтована підходом, що допомогу ВПО необхідно надавати лише тим, хто перебуває в складних життєвих обставинах. Тому право на її отримання чи автоматичне продовження призначених виплат виникає після процедури верифікації, під час якої ВПО мають бути перевірені на відповідність так званим “майновим критеріям”.

Розглянемо аспект впливу розмірів грошової допомоги на забезпечення фінансової стійкості ВПО з практичної точки зору на основі порівняння її розміру із прожитковим мінімумом, який є індикатором мінімальних потреб членів домогосподарств. Слід зазначити, що у 2022 р. допомогу на кожну внутрішньо переміщену особу призначали безстроково (достатньою підставою був факт внутрішнього переміщення, засвідчений довідкою про взяття на облік таких осіб) і надавали щомісячно в розмірі 2000 грн на дорослого та 3000 грн на дитину [16]. Після ухвалення змін підхід до призначення, нарахування та виплати допомоги ВПО змінився:

- 1) допомога стала строковою й призначається лише на 6 місяців із можливістю продовження ще на 6 місяців з урахуванням ступеня вразливості особи (інвалідність, похилий вік, перебування кількості дітей на її утриманні, рівень малозабезпеченості особи тощо);
- 2) для призначення допомоги враховують майновий стан отримувача;
- 3) діти, народжені в осіб після їх внутрішнього переміщення, прямо визначені як отримувачі допомоги;
- 4) з 1 листопада 2023 року допомогу призначатимуть та виплачуватимуть не внутрішньо переміщеним особам, а на сім'ю;
- 5) розміри допомоги не змінилися: для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн; для інших осіб – 2000 грн [16].

Динаміку розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами (дітей до 6 років, дітей від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, що втратили працездатність), допомоги ВПО (на дорослих, на дітей) та темпи їх зміни в умовах воєнного стану подано в табл. 2.

Як свідчать дані табл. 2, зміна розмірів прожиткового мінімуму за окремими соціальними та демографічними групами, допомоги ВПО в умовах воєнного стану характеризується неоднозначними тенденціями. А саме, за всіма групами показників прожитковий мінімум у 2023 р. зріс, порівняно із 2022 р., на 8,2%, тоді як розмір допомоги ВПО залишився без змін. При цьому розмір зазначеної допомоги для дорослих осіб менший від відповідного розміру прожиткового мінімуму (у 2022 р. – на 19,4%, у 2023 – 25,4%), а для дітей, навпаки, перевищує його (відповідно для дітей до 6 років – у 2022 р. на 42,8%, у 2023 р. – на 32%; для дітей від 6 років до 18 років – у 2022 р. на 14,6% та у 2023 р. – на 5,9%). Тобто рівень фінансового забезпечення внутрішньо переміщених дітей є несуттєво вищим, ніж аналогічне забезпечення для дорослих. Водночас, враховуючи незмінність розміру допомоги ВПО та відповідне збільшення показників прожиткового мінімуму, робимо висновки про погіршення фінансової стійкості згаданих осіб за час дії воєнного стану для усіх груп населення. Інакше кажучи, в умовах воєнного стану погіршилася практика

Динаміка розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами населення України, допомоги ВПО в умовах воєнного стану*

Період	Розмір прожиткового мінімуму					Розмір допомоги ВПО	
	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність	На дорослого	На дитину, осіб, що втратили працездатність
січень-червень 2022	2393	2100	2618	2481	1934	2000	3000
липень-листопад 2022	2508	2201	2744	2600	2027		
грудень 2022	2589	2272	2833	2684	2093		
2023	2589	2272	2833	2684	2093		
Темп зміни за період воєнного стану, %	+8,2					-	-

* Систематизовано на основі [14; 16].

забезпечення фінансової стійкості внутрішньо переміщених членів домогосподарств.

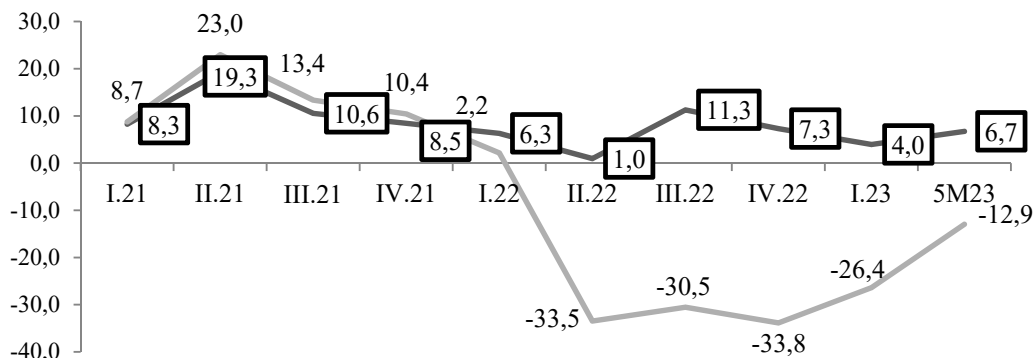
Як зазначено раніше, в умовах воєнного стану огляд окремих інструментів фінансової стійкості здійснює Національний інститут стратегічних досліджень (у грошово-кредитній сфері, податковій, митній та бюджетній політиці, борговій сфері) [4] та НБУ (через призму зовнішніх і внутрішніх умов й ризиків, умов та ризиків банківського сектору) [5]. У зазначених дослідженнях подано динаміку показників, що характеризують й окремі аспекти фінансової діяльності домогосподарств (наприклад, заробітна плата, доходи самозайнятих осіб, споживчі настрої у 2022–2023 рр. населення, боргові навантаження, співвідношення боргу та річного доходу, основні види заощаджень тощо). Оцінювання цих вибіркових показників також опосередковано свідчить про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств загалом та їх фінансової стійкості зокрема. Слід зауважити, що такий підхід дає більш-менш чітке уявлення про фінансові аспекти забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Проте є й певні розбіжності, що призводять до неможливості оцінити фінансову стійкість домогосподарств

в умовах воєнного часу повною мірою. Це пов'язано з тим, що динаміка показників відображена лише в абсолютних значеннях, а відповідні темпи їх зміни зумовлені зростанням в основному обсягів виплат військовослужбовцям. Відповідно до звіту НБУ, "частка виплат військовим в доходах домогосподарств залишається значною, а рівень – високим. Завдяки відновленню зарплат та значним виплатам військовим загальні доходи населення не зменшуються в реальному вимірі" [17, с. 16].

Розглянемо динаміку заробітної плати, доходів самозайнятих членів домогосподарств в умовах воєнного стану більш детально. З метою визначення впливу воєнного стану на динаміку досліджуваних показників початком періоду для дослідження обрано передвоєнний 2021 р. (рис. 1).

Подана на рис. 1 динаміка дає змогу відстежити певною мірою протилежні тенденції, а саме: позитивні значення темпів зміни показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців загалом по сектору домогосподарств та негативні – на підприємствах приватної форми власності. Хоча в обох випадках зазначені темпи суттєво менші за темпи зміни досліджуваних показників у пе-

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- Загалом зарплати, доходи фізичних осіб-підприємців, зміна рік до року, %
- Зарплати на підприємствах, доходи фізичних осіб-підприємців, зміна рік до року, %

Рис. 1. Щоквартальна динаміка показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців України за 2021 – 5 місяців 2023 р., %

* Побудовано автором на основі [17].

редвоєнному 2021 р. За власною оцінкою НБУ, така динаміка пояснюється тим, що саме значні виплати військовослужбовцям підтримують номінальні доходи населення більшою мірою, ніж відновлення обсягів зарплат у приватних чи державних компаніях [17, с. 16]. Наведені дані можуть свідчити про збільшення значення запропонованих для оцінки показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їх фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Щодо решти домогосподарств, у складі яких немає військовослужбовців, зазначимо, що показники достатності доходів суттєво скорочуються уже п'ять кварталів поспіль (на 30% щокварталу), що свідчить про суттєве падіння фінансової стійкості таких домогосподарств від часу запровадження воєнного стану у 2022 р. та деяке врівнювання значень у 2023 р.

Неможливість використовувати офіційні дані Державної служби статистики Укра-

їни в умовах воєнного стану щодо складу та структури не лише доходів, а й витрат домогосподарств робить доцільним аналіз результатів соціологічних опитувань щодо самооцінювання їх власного матеріального добробуту. Зокрема, на підставі вибіркового обстеження 1000 осіб віком від 16 років, починаючи із 2000 р., дослідницька агенція Info Sapiens визначає індекс споживчих настроїв домогосподарств (ICN) [18]. Споживчі настрої населення оцінює кризь призму відповідей на питання щодо зміни матеріального становища сім'ї за останні 6 місяців, прогнозу на наступні 6 місяців; оцінки економічної ситуації в країні загалом впродовж наступних 12 місяців та наступних п'яти років; сприятливого чи несприятливого часу для великих покупок для дому. Відповіді на зазначені запитання можна екстраполювати й на самооцінку щодо фінансової спроможності домогосподарств забезпечувати власну життєдіяльність в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто – на оцінку фінан-

сової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану.

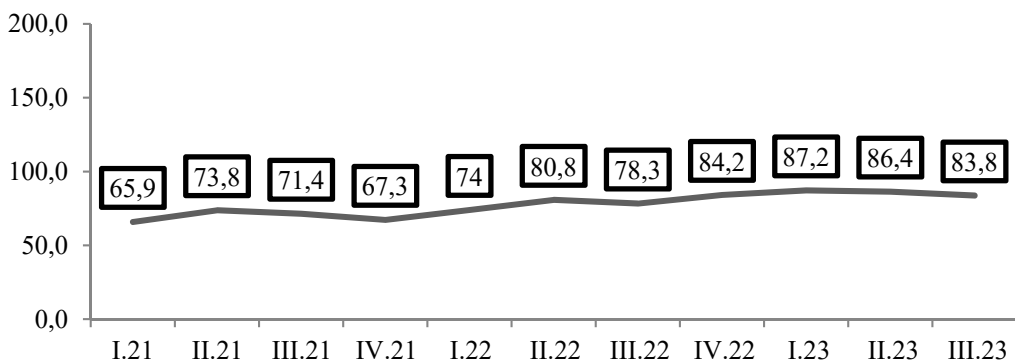
Особливістю вказаного індексу ІСН є те, що його значення може змінюватися в межах від 0 до 200. При цьому значення дорівнює 200 у тому випадку, коли всі домогосподарства оцінюють економічну ситуацію як позитивну; індекс дорівнює 100, коли частки позитивних і негативних оцінок домогосподарств щодо споживчих настроїв однакові. Значення індексу ІСН менше як 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

Проаналізуємо щоквартальну динаміку індексу споживчих настроїв ІСН за 2021–2023 рр. (рис. 2).

Як свідчить дані рис. 2, за результатами опитувань Info Sapiens, індекс споживчих настроїв ІСН за період з 2021 р. по 2023 р. має позитивну динаміку. Так, якщо в I кварталі 2021 р. його значення становило 65,9 п., то в 3 кварталі 2023 р. – 83,8 п. (ріст на 27%). При цьому впродовж дії воєнного стану суттєво не змінювалося. Зокрема, як зазначено у звіті НБУ, у I кварталі 2023 р. “вперше з початку повномасштабного втор-

гнення в опитуванні про умови банківського кредитування банки зазначили, що споживчі настрої не знижують кредитного попиту. Водночас значна невизначеність і надалі стримуватиме населення від великих покупок, зокрема нерухомості. Коло потенційних позичальників обмежує все ще висока кількість незайнятих, внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, чії кредитні ризики банки оцінюють дуже консервативно” [17, с. 16–17]. Ця тенденція корелює із динамікою значень показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців (рис. 1), тому факт практично незмінності споживчих настроїв домогосподарств в умовах воєнного стану пояснюється збільшенням виплат військовим. Водночас усі значення індексу ІСН упродовж досліджених кварталів становлять менше як 100, що означає, що в суспільстві загалом переважають негативні оцінки – більше половини домогосподарств оцінюють свій матеріальний стан та економічну ситуацію в державі як несприятливу.

Слабкий попит на кредити та зростання номінальних доходів домогосподарств

— Значення індексу споживчих настроїв домогосподарств, ІСН, п.¹

Рис. 2. Щоквартальна динаміка індексу споживчих настроїв ІСН домогосподарств України за 2021–2023 рр., п.*

¹ Значення ІСН розраховано як середнє арифметичне значень індексу за кожен із трьох місяців аналізованого кварталу

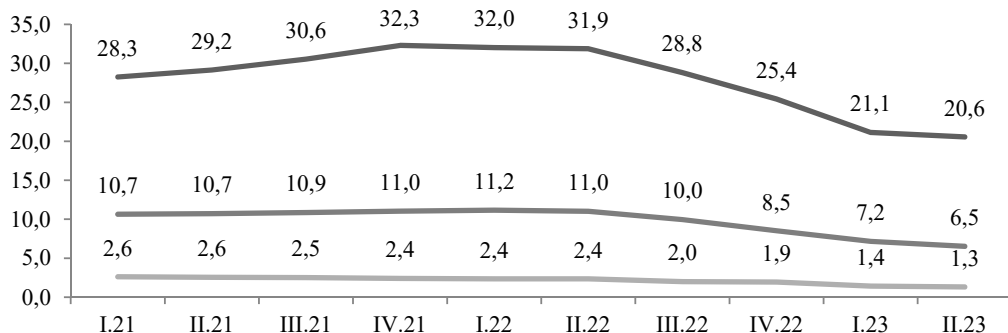
*Побудовано на основі [18].

зумовили зниження показників співвідношення боргу та доходів домогосподарств. Як свідчать дані рис. 3, співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам, до їхніх депозитів зменшилося з 28,3% у I кварталі 2021 р. до 20,6% у 2 кварталі 2023 р.; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на цілі придбання нерухомості та бізнес-цілі, до доходів домогосподарств за аналогічний період зменшилося із 10,7% до 6,5%; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на споживчі цілі, до доходів домогосподарств відповідно зменшилося з 2,6% до 1,3%. Це свідчить про загалом помірний вплив показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість в умовах дії воєнного стану [19, с. 2081].

Однак, згідно з деталізованими даними НБУ [17, с. 17] та відповідно до результатів щоквартальних досліджень Info Sapiens

[18], боргове навантаження для окремих груп домогосподарств перед фінансовими установами зросло (рис. 4).

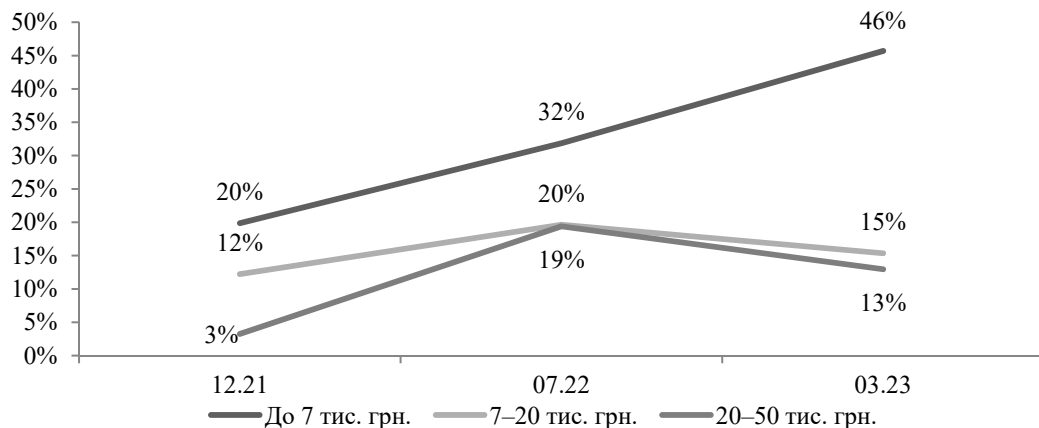
Згідно з даними рис. 4, співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств із невисоким рівнем власних місячних доходів (до 7 тис. грн) в умовах воєнного стану суттєво зросло (більше ніж удвічі) з 20% до 46%. У середньому для домогосподарств із доходами від 7 до 20 тисяч грн борг перед фінансовими установами становить менше 1/5 загальних доходів, і з часу повномасштабного вторгнення практично не змінився (на початок 2022 р. – 12%, у другому півріччі 2023 р. – 15%). Водночас боргове навантаження домогосподарств із вищими доходами (понад 20 тис. грн), попри зростання співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу таких домогосподарств (від 3% до 13%), і надалі залишається помірним. Отож, ризики неплатоспроможності для домогоспо-

- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам до депозитів домогосподарств у банках, %
- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам на нерухомість та бізнес-цілі до доходів домогосподарств, %
- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам на споживчі цілі до доходів домогосподарств, %

Рис. 3. Динаміка показників боргового навантаження домогосподарств України за 2021–2023 рр., %*

*Побудовано на основі [17].

Рис. 4. Динаміка співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств України, групи за рівнем місячного доходу, %*

*Побудовано на основі [17; 18].

дарств–боржників із нижчими доходами доволі високі, й в умовах воєнного стану вони є менш фінансово стійкими з-поміж інших.

Основні види заощаджень домогосподарств у 2021–2023 рр. подано на рис. 5.

Згідно з даними рис. 5, обсяги заощаджень домогосподарств за період 2021–2023 рр. збільшуються за усіма видами, що є результатом зростання номінальних доходів (рис. 1). Більшою мірою це стосу-

Рис. 5. Динаміка основних видів заощаджень домогосподарств України, млрд грн*

*Побудовано на основі [17].

ється поточних депозитів як у національній, так і в іноземних валютах і пояснюється зростанням залишків на поточних банківських рахунках “з огляду на слабкий споживчий попит і бажання мати заощадження в умовах невизначеності” [17, с. 16]. Крім того, значна частина заощаджень домогосподарств залишалася в банках на поточних рахунках через низькі ставки за строковими депозитами. Підвищення дохідності гривневих депозитів у 2023 р. сприяло зростанню строкових вкладень, зменшуючи попит на готівку та на депозити в іноземній валюті. Отож, номінальне зростання обсягів заощаджень домогосподарств у 2022–2023 рр. може свідчити про посилення їх фінансової стійкості в умовах воєнного стану. Оскільки таке зростання стало результатом збільшення номінальних доходів, такий висновок стосується в основному домогосподарств, які мають у своєму складі військовослужбовців. Окремо відзначаємо факт збільшення втричі у 2023 р. (35 млрд грн), порівняно із довоєнним 2021 р. (11 млрд грн), обсягів заощаджень домогосподарств у формі облігацій внутрішньої державної позики (військових ОВДП), що свідчить про їхній “фінансовий” патріотизм в умовах воєнного стану.

Що стосується реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в умовах воєнного стану, то слід зазначити про особливості функціонування вітчизняних бірж (ПФТС, УБ). Так, діяльність ПФТС характеризується наявністю торгів переважно облігаціями внутрішньої державної позики (95% структури торгів) та практично незмінністю значення її індексу (з 24 лютого по 31 грудня 2022 р. – 519,2009 п., надалі – 507,027 п.); відсутність діяльності УБ у лютому-серпні 2022 р. на тлі незмінності значення її індексу (1718,5 п.) та аналогічно торгами облігаціями внутрішньої державної позики надалі (у жов-

тні 2023 р. 87% торгів). Значення індексу УБ при цьому залишається практично незмінним (за час воєнного стану зросло на 9%) [20]. Тому робити висновок про можливість реалізації інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану немає підстав. Очевидно, що це стане можливим лише після перемоги й відновлення повноцінних торгів на фондових біржах ПФТС та УБ цінними паперами (в основному, акціями) вітчизняних компаній.

Висновки. Проведений аналіз функціонування валютного, банківського та ринку фінансових послуг в умовах воєнного стану засвідчив їх прямиий і безпосередній вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Встановлено, що на фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств позитивно вплинули запровадження фінансовими установами “кредитних канікул”, полегшення умов валютообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП та, відповідно, негативно вплинули обмеження на зняття готівки з рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Доведено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб – членів домогосподарств як дітей, так і дорослих; показано зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни.

Проаналізовані тенденції формування доходів домогосподарств України в умовах воєнного стану корелюють із динамікою витрат, а саме з практично незмінністю їхніх споживчих настроїв, помірним впливом показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість

та деяким зростанням основних видів заощаджень (в основному військових ОВДП). Обґрунтовано, що ризики неплатоспроможності для домогосподарств–боржників із нижчими доходами доволі високі й в умовах воєнного стану вони є менш фінансово стійкими з-поміж інших. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації в умовах воєнного стану інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Отже, нині стає очевидною необхідність вироблення нових підходів до забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні валютного, банківського секторів економіки, фондового ринку держави й надалі. Саме ці аспекти відкривають перспективи наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.
3. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. The UN Refugee Agency. URL : <https://www.unhcr.org/ua/>.
4. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-stanu-v>.
5. Стан фінансового сектору України та заходів НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. Національний банк України. 2022. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperedbiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voyennogo-stanu>.
6. Стан фінансово-страхового сектору України та заходи НБУ щодо підтримки роботи у воєнний час. Forinsurer. 2022. URL : <https://forinsurer.com/news/22/03/03/40979>.
7. Петрик О. Як національний банк допомагає здобувати перемогу. VoxUkraine. 2022. URL : <https://voxukraine.org/yak-natsionalnyj-bank-dopomagaye-zdobuvaty-peremogu/>.
8. Чернишова О., Чорновол А., Мирончук В. Функціонування фінансового сектору України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-49>.
9. Латковський П. Фінансова політика в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання. 2022. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>.
10. Гончаренко О., Сіренко К. Фінансове забезпечення домогосподарств як підґрунтя сталого розвитку національної економіки. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2018. №4. С. 67–74.
11. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доп. / Шемаєва Л., Жаліло Я., Юркіє Н. та ін. ; за наук. ред. Жаліло Я. Київ : НІСД, 2021. 104 с.
12. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
13. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. Дата оновлення: 03.10.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. Дата оновлення: 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

15. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. Дата оновлення: 01.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>.

16. Допомога ВПО: зміни. Національна соціальна сервісна служба України. 2023. URL : <https://nssu.gov.ua/vpo/dopomoha-vpo-zminy>.

17. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2023 року. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4.

18. Індекс споживчих настроїв в Україні. Info Sapiens. URL : <https://www.sapiens.com.ua/>.

19. Dubyna M., Unynets-Khodakivska V., Panchenko O., Bazilinska O., Matskiv V., Lobko O. Features of the formation and transformation of household credit behavior under macroeconomic instability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2022. № 7. С. 2075–2087. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.17070>.

20. Огляд діяльності ПФТС, жовтень 2023 р. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/news/7534-ohliad-dialnosti-pfts-zhovten-2023-roku>.

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 [On the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine]. (2022, February, 24). Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

2. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. The Law of

Ukraine]. (2014, October, 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.

3. Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv (2022). The UN Refugee Agency. Available at: <https://www.unhcr.org/ua/>.

4. National Institute For Strategic Studies (2023). Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stiiikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Overview of tools to support financial stability under martial law in Ukraine]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voiennoho-stanu-v>.

5. National Bank of Ukraine (2022). Stan finansovoho sektoru Ukrainy ta zakhodiv NBU z pidtrymky yoho bezperebiinoho funktsionuvannia v umovakh voiennoho stanu [The state of Ukraine's financial sector and the NBU's measures to support its smooth functioning under martial law]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voiennoho-stanu>.

6. Forinsurer (2022). Stan finansovo-strakhovoho sektoru Ukrainy ta zakhody NBU shchodo pidtrymky roboty u voiennyi chas [The state of Ukraine's financial and insurance sector and the NBU's measures to support wartime operations]. Available at: <https://forinsurer.com/news/22/03/03/40979>.

7. Petryk, O. (2022). Yak natsionalnyi bank dopomahaie zdobuvaty peremohu [How the national bank helps to win]. Available at: <https://vox-ukraine.org/yak-natsionalnyi-bank-dopomagaye-zdobuvaty-peremogu/>.

8. Chernyshova, O., Chornovol, A., Myronchuk, V. (2022). Funktsionuvannia finansovoho sektoru Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Functioning of Ukraine's financial sector under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-49>.

9. Latkovskiy, P. (2022). Finansova polityka v umovakh viiskovoho stanu [Financial policy under martial law]. *Analitichno-porivnialne pravoznavst-*

vo – Analytical and Comparative Jurisprudence. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>.

10. Honcharenko, O., Sirenko, K. (2018). Finansove zabezpechennia domohospodarstv yak pidhruntia staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Financial security of households as a basis for sustainable development of the national economy]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 4, 67–74 [in Ukrainian].

11. Shemaieva, L., Zhalilo, Ya. (Ed.). (2021). *Problemy ta perspektyvy zmitsnennia stiikosti finansovoi systemy Ukrainy [Challenges and prospects for strengthening the resilience of Ukraine's financial system]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

12. Reznikova, O. (2022). *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha [National resilience in a changing security environment]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

13. National Bank of Ukraine. *Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu. Postanova Pravlinnia Natsionalno banku Ukrainy vid 22 liutoho 2022 [On the operation of the banking system during the period of martial law. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine]*. (2022, February, 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.

14. Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 [On amendments to the tax code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the validity of provisions for the period of martial law. The Law of Ukraine]*. (2022, March, 15). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (in Ukrainian).

15. *Deiaki pytannia vyplaty dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 [Some Issues of Payment of Accommodation Allowance to Internally Displaced Persons. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*.

(2022, March, 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>.

16. National Social Service of Ukraine (2023). *Dopomoha VPO: zminy [Assistance to IDPs: changes]*. Available at: <https://nssu.gov.ua/vpo/dopomoha-vpo-zminy>.

17. National Bank of Ukraine (2022, June). *Zvit pro finansovu stabilnist [Financial stability report]*. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4.

18. Info Sapiens (2023). *Indeks spozhyvchykh nastroviv v Ukraini [Consumer confidence index in Ukraine]*. Available at: <https://www.sapiens.com.ua/>.

19. Dubyna, M., Unynets-Khodakivska, V., Panchenko, O., Bazilinska, O., Matskiv V., Lobko, O. (2022). Features of the formation and transformation of household credit behavior under macroeconomic instability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 7, 2075–2087. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.17070>.

20. PFTS Stock Exchange (2023, October). *Ohliad diialnosti PFTS [Overview of PFTS activities]*. Available at: <https://pfts.ua/news/7534-ohliad-diialnosti-pfts-zhovten-2023-roku>.

Олександр БАРАНОВСЬКИЙ

доктор економічних наук, професор, Академія фінансового управління, Київ, Україна,

bai.professor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5505-5098

ПОЛІТИКА ДОВГОСТРОКОВОГО РЕФІНАНСУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Вступ. Безпечне функціонування комерційних банків (КБ) значною мірою залежить від обґрунтованої, дієвої і прозорої політики центральних банків (ЦБ) з їхнього рефінансування. Якщо короткострокове рефінансування уможливило підтримку поточної ліквідності КБ, виконання ними економічних нормативів, то довгострокове сприяє підтримці макроекономічної і фінансової стабільності в країні, розвитку інструментів інвестиційного рефінансування ЦБ, зростанню обсягів кредитування КБ реального сектору національної економіки та її структурній перебудові, підтримці експортоорієнтованих галузей і малого та середнього бізнесу, співробітництву з урядами з рефінансування важливих інвестиційних проєктів, підвищенню ефективності функціонування інституту фінансового посередництва.

Мета – визначити сутність, різновиди, чинники й особливості реалізації політики довгострокового рефінансування Національним банком України (НБУ) вітчизняних КБ.

Результати. Висвітлено сутність політики довгострокового рефінансування КБ та її різновиди, етапи і проблеми формування такої політики в Україні, а також можливі напрями її оптимальної реалізації.

Висновки. Формування обґрунтованої політики довгострокового рефінансування НБУ КБ й забезпечення дієвості/ефективності її реалізації можна досягти завдяки оптимальному виконанню регулятором ролі кредитора останньої інстанції. Відтак розглянуті положення й пропозиції потребують подальших поглиблених досліджень.

Ключові слова: рефінансування, політика рефінансування, політика довгострокового рефінансування, центральний банк, комерційні банки.

Бібл.: 20.

Oleksandr BARANOVSKYI

Dr. Sc. (Economics), Prof., Academy of Financial Management, Kyiv, Ukraine,

bai.professor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5505-5098

POLICY ON LONG-TERM REFINANCING OF COMMERCIAL BANKS

Introduction. Safe functioning of the commercial banks (CB) is mainly impacted by the justified, effective and clear policy of the central banks on refinancing of the commercial banks.

© Олександр Іванович Барановський, 2023

While current refinancing supports current liquidity of the commercial banks and their ability to meet the economic standards, the long-term refinancing supports the macroeconomic and financial stability in the country and the development of the instruments of the investment refinancing of the central bank, the increase of the volume of the loans provided by the CB to the real sector of the economy and its structural reconstruction, supports export oriented industries and small and medium business, cooperation with the governments on refinancing of the important investment projects, and the increase of the financial mediation institute effectiveness.

The purpose of the article is to determine the substance, types, factors and the features of the realization of the policy on long-term refinancing of the commercial banks by National Bank of Ukraine (NBU).

Results. The substance of the long-term refinancing policy of the commercial banks, its types, stages and problems of development as well as the potential ways of its optimal realization are highlighted.

Conclusions. The development of the justified policy on long-term refinancing of the commercial banks by NBU and ensuring of the effectiveness of its realization can be done by the optimal execution by the regulator of the role of the last instance creditor. Referring to the above the considered provisions and recommendations need in-depth research.

Keywords: refinancing, refinancing policy, policy on long-term refinancing, central bank, commercial banks.

JEL Classification: D53, E41, E44, E52, E58, G18, G21 .

Постановка проблеми. Велике значення для забезпечення функціонування КБ і забезпечення поступального соціально-економічного розвитку має здійснювана регуляторами ринків банківських послуг політика рефінансування. Кредити рефінансування можуть бути регулюючими (постійно діючі для регулювання ліквідності не лише окремих КБ, а й функціонування банківського сектору і грошово-кредитного ринку загалом: овернайт, планові/позачергові тендери, репо, свопи) і специфічними (стабілізаційні для вирішення істотних проблем із ліквідністю окремих КБ, екстрені для стабілізації ситуації за кризових проявів, оперативної підтримки ліквідності КБ за відтоку вкладів фізичних осіб, реструктуризації для реструктуризації кредитованих КБ інвестиційних проєктів, стимулюючими для сприяння структурній перебудові національної економіки, забезпечення функціонування малого і

середнього бізнесу, експортоорієнтованих галузей).

Утім кредити рефінансування НБУ не стимулюють кредитну активність КБ. За 2020 р. Україна збільшила кредити рефінансування на 1,4% до ВВП, а приріст банківських кредитів в економіку становив лише 1,2% (за загального рівня “працюючого” кредитування близько 13% до ВВП). Водночас серед країн Східної Європи низхідна мультиплікація кредитів рефінансування спостерігалася лише в Угорщині: 7,6% проти 7,2% до ВВП (загальний рівень кредитування економіки Угорщини – 46% до ВВП). Найвищий мультиплікативний ефект серед країн з приростом рефінансування понад 1% до ВВП спостерігалася в Вірменії, Хорватії, Туреччині [14].

Для з'ясування сутності й особливостей формування й реалізації політики рефінансування необхідно визначити трактування рефінансування як такого і тлумачення

змісту, особливостей застосування й ефективності його політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику рефінансування КБ, його значущості і напрямів застосування висвітлювали в своїх працях Б. Бричка [1], Ю. Гаркуша [2], Н. Гребеник [4], С. Єгоричева і С. Прасолова [5], В. Лі та О. Лонге-Акіндемо [20], С. Лобозинська [8], Т. Хамфрі й Р. Келлер [19], Н. Шульга, Ю. Уманців і О. Мельниченко [12;17], М. Щеглюк [18] та ін.

Утім в економічній літературі відсутнє однозначне тлумачення поняття “політика рефінансування”. Спектр поглядів на сутність цього поняття (яке зазвичай зводять до характеристики рефінансування, а не його політики) містить його визначення як надання кредитів для підтримки ліквідності [3], забезпечення КБ додатковими резервами на кредитній основі [15], оперативне відновлення ліквідності банківського сектору (БС) з метою недопущення кризових явищ у фінансовій системі [8]. Проте таке розуміння не дає чіткого уявлення про природу політики рефінансування.

У навчальній літературі сутність політики рефінансування у широкому розумінні асоціюється зі зміною ЦБ умов рефінансування КБ і регулюванням їхнього попиту на нього. Сутність політики рефінансування у вузькому розумінні – це визначення і зміна ЦБ усіх інших, крім ціни, умов рефінансування: способів рефінансування, цільового спрямування кредитів ЦБ, їх тривалості, характеру забезпечення, лімітування обсягів рефінансування, а також обсягів надання окремих позичок [16]. Така точка зору є некоректною, позаяк сутність політики рефінансування у широкому розумінні й охоплює всі елементи, подані у двох визначеннях.

Метою статті є визначення сутності, різновидів, чинників й особливостей форму-

вання та реалізації політики довгострокового рефінансування НБУ вітчизняних КБ.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, політика рефінансування ЦБ – це:

- складова грошово-кредитної політики, що підпорядковується її цілям і завданням залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку;
- процес прийняття рішень у сфері рефінансування, що реалізується ЦБ завдяки його повноваженням і законодавчій та нормативно-правовій регуляціям змін характеру відносин між суб’єктами (захисту їхніх інтересів) системи рефінансування, об’єктів (ліквідності/збільшення грошової маси в обігу/активізації кредитування), умов надання (належність КБ до системно важливих/застава за кредитами), інструментів (кредитний аукціон, переоблік векселів, застава ЦП), обсягів і відсоткової ставки рефінансування, що впливає на ступінь ліквідності КБ, їхніх депозитних і кредитних ставок, ставок міжбанківського кредитного ринку (МКР), а також інших відсоткових ставок на фінансових ринках, динаміки курсу національної грошової одиниці, рівня інфляції, припливів короткострокового капіталу в країну;
- супровідний механізм емісії грошей.

Політика рефінансування може бути агресивною, ірраціональною, селективною (адресне рефінансування КБ), а також інвестиційного/пільгового рефінансування.

Специфікою ж політики довгострокового рефінансування є відмінність його цілей (стратегічних, проміжних, тактичних) і завдань та використання вищезазначених елементів політики рефінансування на довгостроковий період (принаймні на 3–5 років).

Фундаментальний блок системи рефінансування охоплює політику рефінансу-

вання стосовно відсоткової політики ЦБ/обсягів рефінансування.

Регулюючий блок системи/політики рефінансування складається з різнопланового забезпечення (нормативно-правового, організаційно-методичного, кадрового, інформаційно-аналітичного, програмно-технологічного і, безумовно, фінансового), методів, засобів (кількісні/ відсоткові тендери)/інструментів, умов (наявність у КБ генеральної кредитної угоди з ЦБ, згода КБ у заявці на участь у тендері на підтримку ліквідності на коригування відсоткової ставки за зміни облікової ставки ЦБ), принципів і періодичності/черговості/строків здійснення операцій, перебігу обслуговування заборгованості за кредитами рефінансування.

При цьому думки щодо інструментів рефінансування різняться: від включення до них кредитів ЦБ, міжбанківських кредитів, облігаційних позик до асоціювання рефінансування виключно з кредитами ЦБ.

Принципами рефінансування ЦБ КБ є: орієнтація обсягів здійснюваних операцій (кредитів і операцій РЕПО)/відсоткових ставок на чинні параметри грошово-кредитної політики; пріоритет інтересів ЦБ над інтересами КБ; чітке унормування ЦБ правил здійснення операцій рефінансування для мінімізації ризиків і забезпечення ліквідності застави; зворотність, строковість, платність. Принципами діяльності ЦБ як кредитора останньої інстанції (The lender of last resort) західні фахівці вважають кредитування виключно під будь-яке належне забезпечення за максимальною відсотковою ставкою [19, с. 13].

У більшості країн ЦБ використовують постійно діючі механізми чи лінії рефінансування КБ [1, с. 67].

Вплив рефінансування на забезпечення довгострокової ресурсної бази КБ правомірно розглядати в трьох аспектах. По-перше, з огляду впливу рефінансу-

вання ЦБ як інструменту їхньої грошово-кредитної політики на формування такої бази. По-друге, з точки зору розвитку міжбанківського кредитування на первинному (децентралізованому) і вторинному (централізованому) сегментах МКР. По-третє, з огляду на забезпечення такої бази в результаті рефінансування КБ економічних агентів, з якими укладені кредитні угоди.

Значущість створення адекватних до статус-кво на ринку умов рефінансування КБ для забезпечення їхньої довгострокової ресурсної бази зумовлена тим, що:

- масштабованість трансформації ресурсів ринку грошей за обсягами, строками і ризиками більша, порівняно з окремими КБ;
- рефінансування є одним із важливих чинників й одночасно індикатором забезпечення фінансової безпеки КБ і БС загалом;
- в умовах таргетування інфляції ставка рефінансування ЦБ є головним інструментом стабілізаційної політики;
- розширення рефінансування ЦБ у кредитуванні інвестиційних проєктів, розвиток інструментів інвестиційного рефінансування ЦБ уможлиблює поліпшення використання й перерозподілу банківських заощаджень, сприяє трансформації останніх в інвестиції, підвищенню ефективності каналів грошової трансмісії у створенні нових робочих місць, забезпеченні сталого економічного зростання, убезпеченні від інфляційних ризиків монетарного характеру;
- доступ КБ до рефінансування збільшує обсяг кредитних коштів, знижує потребу КБ продавати портфельні ЦП й фіксувати збитки, позаяк завдяки йому КБ можуть тимчасово покрити потребу в ліквідності;
- рефінансування ЦБ сприяє поживленню МКР;

- рефінансування/перекредитування (оформлення КБ нового кредиту для погашення наявних) споживчих і цільових кредитів та боргів за кредитними картами уможливорює не лише поліпшення для економічних агентів умов виплат, зниження щомісячного кредитного навантаження, а й запобігання зростанню заборгованості, отримання нових клієнтів за рефінансування кредитів сторонніх організацій для забезпечення довгострокової ресурсної бази КБ;
- ставка рефінансування є одним з інструментів монетарної політики ЦБ і впливає (звичайно, поряд з ризикогенною ситуацією, інфляцією, кон'юктурою ринків, діловою й інвестиційною активністю, очікуваннями економічних агентів та політикою банківських установ) на відсоткові ставки КБ, відсоткові доходи і витрати, обсяги залучення й розміщення коштів, доступність кредитування для фізичних і юридичних осіб, загальну економічну ситуацію;
- за підвищення ЦБ ставки рефінансування поступово зростають ставки за депозитами і кредитами, що зумовлює стимулювання заощаджень, зменшення обсягів кредитування економічних агентів, обсягів роздрібного товарообігу і інвестування, що, своєю чергою, спричиняє уповільнення інфляції.

Правомірно вести мову про неоднозначний вплив відсоткового каналу, зумовленого операціями рефінансування. Він може бути як прямим, так і опосередкованим внаслідок плаваючих кредитних ставок. Водночас зростання ставки рефінансування спричинює ризик зниження темпів економічного зростання й інвестицій за рахунок банківського кредитування.

Умови рефінансування ЦБ КБ зазвичай охоплюють такі елементи, як: чинна нормативно-правова база; види рефінансування

(стандартне і нестандартне), наявність/відсутність порядку нестандартного рефінансування; цілі і завдання, суб'єкти і об'єкт рефінансування; наявність/ відсутність загроз макроекономічній і фінансовій стабільності в країні (війни, пандемії тощо); спрямованість кредитів рефінансування, джерела й інструментарій підтримки ліквідності, обсяг, відсоткова ставка, строки, предмет застави, умови обслуговування і повернення тіла кредиту рефінансування, принципи організації системи рефінансування.

Політика НБУ щодо довгострокового рефінансування КБ визначена чинним законодавством та його наріжними відомчими документами. Водночас у Законі України "Про Національний банк" [6] відсутні норми щодо різновидів кредитів рефінансування, їхнього цільового призначення й розмірів, умов надання і погашення. Закон України "Про банки і банківську діяльність" [7] також вкрай обмежено регламентує ці питання. Він наголошує, що НБУ, поряд з іншими формами, здійснює державне регулювання діяльності КБ у формі їхнього рефінансування.

Деталі регламентації рефінансування НБУ КБ знайшли своє відображення в затверджених регулятором порядках/положеннях/ механізмах. Однак і вони не містили єдиних критеріїв рефінансування.

Надання довгострокових кредитів рефінансування здійснюється з періодичністю, яку визначають на засіданнях правління НБУ з питань монетарної політики. Рефінансування КБ НБУ здійснює відповідно до укладених з ними генеральних кредитних договорів та забезпечує проведення їх за допомогою свого програмно-технологічного забезпечення. При цьому застосовується збільшена на 2 п.п. облікова ставка НБУ, яка підлягає перегляду щомісяця у визначені дати (залежно від дати надання КБ кредиту). Якщо ж НБУ оголошує про-

центний тендер з підтримання ліквідності, КБ самі заявляють відсоткові ставки, що є не нижчими за вищезазначену.

НБУ має право надати КБ кредит овернайт та/або короткостроковий кредит рефінансування, та/або довгостроковий кредит рефінансування на погашення раніше отриманого кредиту овернайт та/або короткострокових кредитів, та/або довгострокових кредитів рефінансування під заставу пулу, якщо КБ подав заявку на одержання кредиту овернайт та/або на участь у тендерних процедурах, проведення яких припадає на строк погашення кредиту овернайт та/або кредитів рефінансування. Кількість разів одержання КБ довгострокового кредиту на погашення раніше отриманих кредитів не обмежується.

НБУ не задовольняє заявку КБ на одержання кредиту на погашення раніше отриманого довгострокового кредиту рефінансування, якщо КБ до визначеного часу не сплатив нараховані проценти за кредитами, що погашаються, та ту частину довгострокового кредиту рефінансування, яку він не має наміру погашати за рахунок коштів нового кредиту [11].

У прийнятій у 2018 р. Стратегії монетарної політики НБУ [13] передбачене довгострокове рефінансування до 5 років.

Довгострокове рефінансування збільшує довгострокову ресурсну базу КБ і знижує їхні ризики, що певною мірою, поряд з іншими чинниками, здешевлює вартість кредитів для бізнесу і населення.

Довгострокові кредити НБУ надавав лише в 2009–2010 рр. обсягом 1 і 0,7 млрд грн, що становило 19,08% і 2,59% загального обсягу операцій рефінансування відповідно. В 2012–2013 рр. довгострокові кредити рефінансування НБУ не надавав. У 2014 р., порівняно з 2013 р., НБУ збільшив обсяг рефінансування КБ утричі – до 222,3 млрд грн. Обсяг рефінансування КБ у 2014 р. став найбільшим після 169,5 млрд грн у кризовому 2008 р.

Якщо у 2008 р. лише 47,49% кредитів рефінансування були короткостроковими, то в кризовому 2014 р. їх частка зросла до 63,14%, а у 2015 р. досягала вже 80,19%. Такі диспропорції в реалізації монетарної політики НБУ за структурою операцій рефінансування КБ у 2014–2015 рр. спричинили неефективне використання кредитного каналу трансмісійного механізму [5, с. 252]. У 2014–2015 рр. для забезпечення ліквідності КБ НБУ витратив 132,9 млрд грн, що уможливило поліпшення стану вітчизняного ринку банківських послуг [17, с. 79].

Причому певна стабілізація грошового ринку у 2015 р. спричинила зниження рефінансування ЦБ вітчизняних КБ у 6,7 раза й трансформувала його структуру, позаяк кошти не спрямовували на забезпечення їхньої ліквідності. Хоча обсяг стабілізаційних кредитів, що надавали на термін до двох років, скоротився, їхня частка підвищилася в 2,8 раза [17, с. 80].

Водночас, не можна однозначно оцінити ефективність рефінансування/його вплив на функціонування КБ. Через рефінансування фактично здійснювалося/здійснюється кредитування уряду.

Варто також враховувати, що рефінансування НБУ неплатоспроможних/недокапіталізованих КБ спричинило зростання його частки на початок 2 кварталу 2016 р. до чверті у загальному обсязі рефінансування регулятора, що було більше частки рефінансування НБУ, наданого державним КБ. Тобто, можна констатувати погіршення структури рефінансування, зростання частки прострочених і знецінених кредитів у кредитній масі на забезпечення ліквідності КБ до 80% на початок 2016 р., зокрема кредитів, прострочених на 360 днів, до 12,9% [5, с. 254].

У березні 2020 р. для збереження фінансової стабільності та підтримки економі-

ки НБУ запровадив довгострокове (до п'яти років) рефінансування. На 30.06.2021 р. КБ залучили таких кредитів на 82,1 млрд грн [9], що певною мірою позитивно позначилося на забезпеченні ліквідності БС і фінансової стабільності в Україні й активізації зростання національної економіки.

Утім розширення монетарного інструментарію НБУ у 2020 р. через запровадження довгострокового рефінансування не стимулювало зростання кредитування реальної економіки.

А у червні 2021 р. НБУ повідомив про плани з поступового згортання антикризових монетарних інструментів, зокрема довгострокового рефінансування та процентного свопу, а в жовтні 2021 р. було припинено проведення довгострокового рефінансування.

Недоліками чинної вітчизняної практики, а відтак, і політики рефінансування НБУ КБ, на думку експертів, є те, що:

- система рефінансування є неефективною, позаяк орієнтована лише на забезпечення ліквідності КБ і жодним чином не спрямована на забезпечення кредитними ресурсами реального сектору економіки, проявляється інфляцією і послабленням курсу національної валюти, а для підприємств – нестачею грошових ресурсів [20];
  - стандартним операціям з рефінансування КБ бракує спрямованості на досягнення конкретних і вимірюваних цілей, що відповідають очікуванням суспільства;
  - умови і параметри інструментарію довгострокового рефінансування НБУ зумовлюють низьку мультиплікацію кредитів рефінансування у кредити реального сектору;
  - можливість одержання КБ рефінансування не залежить від ефективності виконання ними функції фінансового посередництва, позаяк для рефінансування КБ необхідна лише надійна застава;
  - вплив показника платоспроможності й достатності капіталу КБ України на якість структуру кредитів рефінансування, наданих їм НБУ для підтримки їхньої ліквідності, не враховувався, що негативно впливало на загальний рівень фінансової безпеки БС [5, с. 255];
  - спрямування КБ рефінансування на купівлю державних ЦП/іноземної валюти (в межах валютної позиції).
- До недоліків чинної системи рефінансування НБУ КБ слід віднести те, що:
- високий рівень інфляції є однією з головних причин пасивного використання ставки рефінансування як інструменту регулювання [1, с. 86], яка втратила роль базового інструменту регулювання відсоткових ставок ринку банківських послуг за збереження для нього сигнальної функції. У рамках процентного каналу не відбувається належна трансформація імпульсів у формування об'єктивних цін на фінансові ресурси, про що свідчить відчутний розрив між середньозваженою ставкою рефінансування НБУ та ставками кредитного ринку, що є однією з головних причин завищення цін на кредитні ресурси КБ, порівняно з динамікою зміни кредитів рефінансування, зумовлене зростанням кредитного ризику КБ та його включенням до ціни кредиту з метою компенсації [1, с. 135]. Результати розрахунків та їх оцінка дають змогу зробити висновок, що вплив ставки рефінансування на рентабельність активів БС є ефективним лише за умови, якщо її співвідношення з річною ставкою за кредитами, наданими в економіку, не перевищує значення 0,85. Критично негативним можна вважати такий вплив

за умов перевищення показником значення 1,0, позаяк це дестабілізує впливає на фінансову безпеку й призводить до масової неплатоспроможності КБ. Оптимальним можна вважати значення співвідношення у межах 0,4–0,5 як таке, що забезпечить стимулювання внутрішнього попиту реального сектору економіки [5, с. 255];

- відсутність критеріїв розподілу рефінансування між КБ та визначення обсягів таких кредитів, які отримує один/кілька КБ, спричиняє для НБУ істотні ризики [17, с. 82];
  - між датою останнього траншу рефінансування КБ і запровадженням у них тимчасової адміністрації часто проходив незначний проміжок часу [1, с. 110];
  - у загальному обсязі кредитів рефінансування домінують надкороткострокові кредити овернайт, що свідчить про спрямованість політики рефінансування НБУ на регулювання миттєвої ліквідності КБ, а відтак, зазначені кредити не можуть бути джерелом довгострокових банківських ресурсів, що, своєю чергою, дестимулює економічне зростання;
  - відсутній належний контроль за використанням КБ коштів рефінансування на відновлення ліквідності, а відтак, вони йдуть на спекулятивні операції на валютному ринку, що впливає на девальвацію гривні й стимулює інфляцію.
- Для удосконалення рефінансування КБ України НБУ як кредиторю останньої інстанції слід [17, с. 83–85]:
- вимагати від акціонерів вітчизняних КБ відповідального ставлення до забезпечення їхніх ліквідності/достатності капіталу/високого рівня корпоративного управління;
  - унормувати порядок розробки й реалізації політики рефінансування НБУ КБ, де мають бути висвітлені чіткі (з від-

повідним механізмом їхнього впровадження) тактичні (підтримка ліквідності КБ/збільшення грошової маси в обігу) й стратегічні (активізації кредитування КБ економічних агентів) цілі, конкретизовані необхідними для їхнього досягнення завданнями. Згадана політика має базуватися на сформульованих НБУ (надання кредитів рефінансування виключно платоспроможним КБ з огляду на індикатори Основних засад грошово-кредитної політики, наявність належної застави та встановлені цінові умови, базуючись на принципах рівнонапруження (недискримінаційність доступу КБ до кредитів рефінансування); забезпечення виключно цільового використання наданих кредитів рефінансування (недопущення використання цих коштів на спекулятивні операції/незаконного виведення їх за межі країни); пріоритетності (першочерговість кредитування системно важливих КБ); селективності (надання пільг КБ, що кредитують стратегічні об'єкти національної економіки, експортоорієнтованих/ імпортозамінних економічних агентів); розширення заставної лінійки; обґрунтованості й своєчасності надання; прозорості (із застосуванням досконалої комунікативної політики НБУ і КБ); контрольованості (запровадження попереднього, поточного і наступного контролю за операціями рефінансування). Ціноутворення довгострокового рефінансування має базуватися на обліковій ставці НБУ, що уможливить підвищення значущості відсоткового каналу монетарної трансмісії [1, с. 192–193].

Механізми рефінансування мають отримати стратегічну орієнтацію і бути пріоритетно спрямовані на поповнення ресурсів кредитування тих КБ, які збільшують фінансування інвестицій, особливо щодо

проектів інноваційного спрямування. НБУ необхідно якнайшвидше запровадити чіткий і жорсткий контроль за механізмами рефінансування, підтримки та банкрутства КБ [10, с. 61, 65].

Водночас політика рефінансування НБУ має передбачати як лібералізацію цього процесу за допомогою збільшення застосовуваних інструментів/розширення застави, підвищення значущості різнопланових кредитних аукціонів, лімітування максимального обсягу рефінансування один чи два/“пов’язані” КБ, так і збільшення штрафних санкцій за нецільове використання рефінансованих коштів [12].

Оптимальна реалізація НБУ ролі кредитора останньої інстанції можлива за умови встановлення чітких правил рефінансування КБ (забезпеченню для них недискримінаційності, раціональної відсоткової політики і доступності обґрунтовано необхідних коштів).

Водночас забезпечення макроекономічної/фінансової стабільності в Україні можливе за умови врахування і синхронізації політики НБУ з довгострокового рефінансування КБ з наріжними напрямками своєї грошово-кредитної політики й економічної/фінансової політики уряду [17, с. 84].

Політика довгострокового рефінансування НБУ також має:

- не обмежуватися лише питаннями монетарної політики без урахування проблем і інтересів економічних агентів реального сектору економіки;
- передбачати зміну парадигми взаємовідносин НБУ і КБ з централізованого й селективного кредитування останніх до ринкового партнерства, закладеного в системах рефінансування провідних світових ЦБ;
- базуватися на постійному механізмі рефінансування і механізмі рефінансування у надзвичайних ситуаціях;

- розбудовувати систему управління проблемною заборгованістю КБ шляхом створення фонду рефінансування, орієнтованого на поновлюваний викуп такої заборгованості;

- базуватися на ефективній системі опитувань щодо ділової й інвестиційної активності, аналізу в НБУ економічної кон’юнктури і фінансового стану господарюючих суб’єктів реального сектору, що уможливорює оперативне отримання об’єктивних оцінок найважливіших тенденцій в національній економіці в галузевому і регіональному розрізах, прогнозування їхньої зміни.

НБУ доцільно розглянути питання про запровадження в рамках довгострокового рефінансування до трьох років програм: підтримки експортоорієнтованих галузей вітчизняного господарського комплексу, фінансування інвестиційних проектів, підприємств малого і середнього бізнесу; стимулювання окремих сегментів кредитного ринку.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що формування обґрунтованої політики довгострокового рефінансування НБУ КБ й забезпечення дієвості та прозорості її реалізації можна досягти завдяки оптимальному виконанню регулятором ролі кредитора останньої інстанції, пошуку нових сучасних напрямів й інструментів рефінансування БС. Відтак, розглянуті положення й пропозиції потребують подальших поглиблених досліджень.

Список використаних джерел

1. Бричка Б. Б. *Грошово-кредитна політика НБУ у забезпеченні стабільності національної грошової одиниці* : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2020. 244 с.
2. Гаркуша Ю. О., Бахчиванжи І. І. *Рефінансування банків: вітчизняна практика*. Східна

Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 3. С. 252–253.

3. Глосарій банківської термінології НБУ. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123604.

4. Гребеник Н. Шляхи вдосконалення політики рефінансування Національним банком України. Вісник НБУ. 2010. № 10. С. 8–9.

5. Єгоричева С., Прасолова С. Аналіз ролі рефінансування в забезпеченні фінансової безпеки банківської системи України. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 2. С. 249–259.

6. Про Національний банк України : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.

7. Про банки і банківську діяльність : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.

8. Лобозинська С. М. Шляхи вдосконалення державного регулювання ліквідності банківської системи України. Банківська справа. 2011. № 3. С. 11–20.

9. Національний банк поступово зортає антикризові монетарні заходи. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-postupovo-zgortaye-antikrizovi-monetarni-zahodi>.

10. Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку. Київ : Заповіт, 2016. 116 с.

11. Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : Постанова правління НБУ від 17 грудня 2017 р. № 144. URL : https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_27122017_144.

12. Шульга Н. П., Уманців Ю. М., Мельниченко О. В. Рефінансування банків : монографія / за заг. ред. Н.П. Шульги. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 324 с.

13. Стратегія монетарної політики НБУ. URL : <https://bank.gov.ua/ua/files/NUZWnbuLoRPDcNM>.

14. Фурман В. Монетарна політика НБУ: час перечитати класику? URL : https://lb.ua/blog/vasyl_furman/478577_monetarna_politika_nbu_chas.html.

15. Центральний банк та грошово-кредитна політика / за ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. Київ : КНЕУ, 2005. С. 439–448.

16. Центральний банк і грошово-кредитна політика / за ред. Т. Д. Косової, О. О. Папаїки. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 328 с. URL : <https://westudents.com.ua/knigi/17-tsentralniy-bank-groshovo-kreditna-politika-kosova-td.html>.

17. Шульга Н. П. Рефінансування банків України. Вісник КНТЕУ. 2016. № 3. С. 78–88.

18. Щеглюк М. С. Політика рефінансування банків: вітчизняна практика та міжнародний досвід. Формування ринкової економіки. 2014. № 32. С. 291–300.

19. Humphrey T., Keteher R. The lender of last resort: A historical perspective. Federal reserve Bank of Richmond. 1979. 55 p.

20. Lee B.-C., Longe-Akindemowo O. Regulatory issues in electronic money. A legal-economics analysis. University of Wollongong, Working Paper. 1998. No. WP 98–2. P. 78–80.

References

1. Brychka, B. B. (2020). *Hroshovo-kredytna polityka NBU v zabezpechenni stabilnosti natsionalnoi hroshovoi odyntsi* [Monetary and credit policy of the NBU in ensuring the stability of the national monetary unit]. (Thesis 08.00.08). Lviv [in Ukrainian].

2. Harkusha, Yu. O., Bakhchivanzhi, I. I. (2017). *Refinansuvannia bankiv: vitchyzniana praktyka* [Refinancing of banks: domestic practice]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 3, 252–253 [in Ukrainian].

3. *Hlosariy bankivskoi terminolohii NBU* [Glossary of NBU banking terminology]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123604.

4. Hrebenyk, N. (2010). *Shliakhy udoskonalennia polityky refinansuvannia Natsionalnym bankom Ukrainy* [Ways to improve refinancing policy by the National Bank of Ukraine]. *Visnyk NBU – Bulletin of the NBU*, 10, 8–9 [in Ukrainian].
5. Yehorycheva, S., Prasolova, S. (2017). *Analiz roli refinansuvannia v zabezpechenni finansovoi bezpeky bankivskoi systemy Ukrainy* [Analysis of the role of refinancing in ensuring the financial security of the banking system of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of the Economy*, 2, 249–259 [in Ukrainian].
6. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy. Zakon Ukrainy* [On the National Bank of Ukraine. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.
7. *Pro banky ta bankivsku diialnist. Zakon Ukrainy* [On banks and banking activity. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
8. Lobozyńska, S. M. (2011). *Shliakhy udoskonalennia derzhavnogo rehuliuвання likvidnosti bankivskoi systemy Ukrainy* [Ways to improve the state regulation of the liquidity of the banking system of Ukraine]. *Bankivska sprava – Banking*, 3, 11–20 [in Ukrainian].
9. *Natsionalnyi bank postupovo zhortaie antykrizovi monetarni zakhody* [The National Bank is gradually rolling back anti-crisis monetary measures]. Available at: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalnyi-bank-postupovo-zgortaye-antikrizovi-monetarni-zahodi>.
10. *Polityka monetarnoho rozshyrennia na pidtrymku zrostannia i rozvytku* [Policy of monetary expansion to support growth and development]. (2016). Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
11. *Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia pro zastosuvannia Natsionalnym bankom Ukrainy standartnykh instrumentiv rehuliuвання likvidnosti bankivskoi systemy. Postanova pravlinnia NBU vid 17 hrudnia 2017* [On the approval of the Amendments to the Regulation on the use by the National Bank of Ukraine of standard tools for regulating the liquidity of the banking system. Resolution of the NBU Board]. (December, 17, 2017). Available at: https://bank.gov.ua/ru/legislation/Resolution_27122017_144.
12. Umantsiv, Yu. M., Melnychenko, O. V.; Shulha, N. P. (Ed.). (2017). *Refinansuvannia bankiv* [Refinancing of banks]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
13. *Stratehiia monetarnoi polityky NBU* [NBU monetary policy strategy]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/files/NUZWnbuLoRPDcNM>.
14. Furman, V. *Monetarna polityka NBU: chas perechytaty klasyku?* [Monetary policy of the NBU: time to reread the classics?]. Available at: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/478577_monetarna_polityka_nbu_chas.html.
15. Moroz, A. M. & Pukhivkina, M. F. (2005). *Tsentralnyi bank ta hroshovo-kredytna polityka* [Central bank and monetary policy]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
16. Kosova, T. D., Papaika, O. O. (2011). *Tsentralnyi bank i hroshovo-kredytna polityka* [Central bank and monetary policy]. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury. Available at: <https://westudents.com.ua/knigi/17-tsentralniy-bank-groshovo-kreditna-politika-kosova-td.html>.
17. Shulha, N. P. (2016). *Refinansuvannia bankiv Ukrainy* [Refinancing of Ukrainian banks]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, 3, 78–88 [in Ukrainian].
18. Shchehliuk, M. S. (2014). *Polityka refinansuvannia bankiv: vitchyzniana praktyka ta mizhnarodnyi dosvid* [Bank refinancing policy: domestic practice and international experience]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky – Formation of Market Economy*, 32, 291–300 [in Ukrainian].
19. Humphrey, T., Keteher, R. (1979). *The lender of last resort: A historical perspective Federal reserve Bank of Richmond*.
20. Lee, B.-C., Longe-Akindemowo, O. (1998). *Regulatory issues in electronic money. A legal-economics analysis University of Wollongong, Working Paper. WP, 98–2, 78–80*.

Едвард ШІРІНЯН

аспірант, Державний податковий університет, Ірпінь, Україна,

edvardshirinian@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2078-5370

КОНКУРЕНТНА ПОЗИЦІЯ БАНКУ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Вступ. Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг визначається як позиція банку, порівняно з конкурентами, в частині надання банківських послуг. Закон України “Про захист економічної конкуренції” постулює максимальну ринкову частку будь-якого суб’єкта за одним параметром. Актуальним є питання кількісного розрахунку ринкової позиції банку за допомогою різних параметрів і порівняння.

Мета – розробити нові методології оцінювання конкурентної позиції банківської установи за допомогою кількісних параметрів охоплення ринку і критеріїв ефективності, що визначають ключові аспекти діяльності банків.

Методи. У дослідженні використано статистичний аналіз і порівняння показників охоплення ринку, елементи фінансового аналізу в частині ефективності діяльності. Інформаційною базою слугували дані НБУ щодо кожного банку, дані з відкритих джерел, публікації дослідників.

Результати. Розроблено методологію визначення конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг України. Запропоновано вісім параметрів оцінювання конкурентної позиції банку та інтегральний показник конкурентної позиції банку для визначення його місця, порівняно з конкурентами. Апробовано підхід на прикладі вибірки з 5-ти банків, що здійснюють діяльність в Україні. Показано, яким чином можна покращити ринкову позицію.

Висновки. Запропонований підхід спрямований на удосконалення положень Закону України “Про захист економічної конкуренції” в частині визначення конкурентної позиції. Він показує напрями конкурентної боротьби, доцільності інтеграції з конкурентами за для підвищення ефективності бізнесу і розвитку.

Ключові слова: конкурентна позиція, ринок банківських послуг, процентний дохід, комісійний дохід, кредитний портфель, депозитний портфель, кількість філій, банківські картки, прибуток і адміністративні витрати, непрацюючі кредити.

Табл.: 3, форм.: 10, бібл.: 29.

Edvard SHIRINIAN

postgraduate student, State Tax University, Irpin, Ukraine,

edvardshirianian@ukr.net.

ORCID ID: 0000-0003-2078-5370

COMPETITIVE POSITION OF THE BANK IN THE BANKING SERVICES MARKET OF UKRAINE

Introduction. The competitive position of the bank in the banking services market is defined as the position of the bank in comparison with competitors in the provision of banking services. The Law of Ukraine "On the Protection of Economic Competition" postulates only the maximum market share of any subject by one parameter. The issue of quantitative calculation of the bank's market position using various parameters and comparison is relevant.

The purpose of the article is to develop a new methodology for assessing the competitive position of a banking institution using quantitative parameters of market coverage and performance criteria that determine key aspects of bank activity.

The research methodology uses statistical analysis and comparison of market coverage indicators, elements of financial analysis in terms of activity efficiency. The NBU data on each bank, data from open sources, researchers' publications serve as the information base.

Results. We developed a methodology for determining the bank's competitive position on the banking services market of Ukraine. The number of proposed evaluation parameters and indicators of the bank's competitive position is eight. An integral indicator of the bank's competitive position is proposed to determine the bank's position in comparison with its competitors. The approach was tested on the example of a sample of 5 banks operating in Ukraine. It is shown how the market position can be improved.

Conclusions. The approach is aimed at improving the Law of Ukraine "On the Protection of Economic Competition" in terms of determining the competitive position. It shows the direction of competition, the expediency of integration with competitors in order to improve business efficiency and development.

Keywords: competitive position, banking services market, interest income, commission income, loan portfolio, deposit portfolio, number of branches, bank cards, profit and administrative expenses, non-performing loans.

JEL Classification: G21, L11, O16, O43.

Постановка проблеми. Згідно з довідниковою літературою, конкурентна позиція установи стосується ринкової позиції одного підприємства відносно інших у тій самій галузі [1]. Тому конкурентну позицію банківської установи (далі – КПБ) на ринку банківських послуг (далі – РБП) треба розглядати як позицію банку, порівняно з іншими банками, в частині надання банківських послуг, порівняно з банківськими послугами інших банків на РБП.

Онлайн-енциклопедія формулює, що конкурентна позиція фірми описує ринкову частку фірми відносно всіх інших компаній, що діють на ринку [2]. Уточнюється, що конкурентну позицію можна класифікувати за різними критеріями – за репутацією компанії, за певною послугою, за фінансовими результатами або за рівнем охоплення ринку. В нашому дослідженні розглядаємо останній варіант.

В Україні питання визначення конкурентної позиції банку недостатньо вивчено. Національний банк України не запропонував методіку визначення. Завдання оцінювання ринкового позиціонування установ має вирішувати Антимонопольний комітет України.

Він спирається на норми Закону України “Про захист економічної конкуренції” і формулює лише максимально дозволена ринкову частку будь-якого суб’єкта ринку [3–4]. На нашу думку, ідея визначення ринкової частки є правильною, однак Закон залишає невирішеними багато питань, серед яких:

- на якому територіально обмеженому ринку необхідно оцінювати ринкову частку учасника ринку – на рівні країни, регіональних рівнях областей, рівні окремих міст тощо?
- скільки має бути показників охоплення ринку і як їх визначати – один, за доходами, чи кілька, за різними показниками?
- показники мають бути лише внутрішні – банку чи зовнішні – ринку?

Дотепер не має відповідей на такі питання, не розроблено унормованої методики визначення конкурентної позиції банківських установ з позицій саме ринкового охоплення банківськими послугами, а не за результатами оцінювання стану активів, пасивів, резервів чи фінансових результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень із тематики присвячена окремим чинникам впливу на ринок банківських послуг і, відповідно, зазвичай здійснюють впорядкування банків за окремим видом діяльності. Приміром, в межах наглядової статистики фахівці НБУ визначають макроекономічні показники РБП і деталізують кредитну діяльність банків як важливий чинник розвитку РБП [5, с. 70]. В оглядах НБУ і в працях дослідників показано також важливість інших характеристик: 1) ринку платіжних карток як фак-

тора розвитку РБП [6, с. 52; 7, с. 1260], 2) депозитного портфеля банків як чинника впливу на банківський сектор і на економіку [8, с. 35], 3) інвестиційного потенціалу банків [9; 10, с. 202], 4) розміру ринку і домінуючих банків [11, с. 58]. Отже, серед чинників конкурентної позиції є як зовнішні фактори, які не залежать від банку, але мають бути враховані в процесі діяльності, так і внутрішні, якими банк може управляти. Багатофакторність корелює з економічною сутністю РБП на основі теорії відкритих систем [12, с. 119]. Аналіз свідчить, що для визначення позиції банку потрібно використати не лише внутрішні фактори і показники його діяльності, а й такі, що описують РБП, тобто зовнішні чинники впливу на банківську установу. Саме з таких припущень щодо необхідності поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів ми пропонуємо власний підхід.

Закон України “Про захист економічної конкуренції” регламентує умови монополічної позиції гравця на ринку і визначає максимально дозволена ринкову частку будь-якого банку (концентрацію) [3–4]. Домінуючою ринковою позицією банку є умова охоплення 35% РБП. Іншими словами, згідно з Законом показником конкурентної позиції банку на ринку (позначимо як X_i) є відсоткова частка його доходів (або показник концентрації): $X_i = 100\% D_i / D$, де: i – номер банку, D_i – дохід окремого i -того банку, D – дохід всіх банків на РБП. Згідно з Законом, має бути $X_i < 35\%$ [3]. У подальшому ми скористаємося таким підходом і спробуємо удосконалити його.

В Законі не уточнено, який саме дохід необхідно рахувати для пошуку X_i : дохід за основною операційною діяльністю чи валовий дохід. Для меж територій ринків Закон наводить умовну назву “певна територія”, але припускає, що це – вся Україна. На нашу думку, через наявну неоднорідність

розподілу банківських послуг за регіонами, доцільно було б обрати адміністративно-територіальні одиниці – області, в яких присутні банки як регіональні території ринків для застосування зазначеного вище Закону та запропонованої далі методики оцінювання ринкової позиції.

Дослідник П. К. Кулінічев вважає, що конкурентна позиція має характеризуватися кількісним розрахунком частки ринку за окремим видом діяльності і величиною рентабельності [13, с. 72]. Можна частково погодитися з таким підходом у випадку банків і враховувати показник рентабельності, оскільки максимізація рентабельності (прибутку) слугує головним завданням конкурентної боротьби на ринку. У подальшому ми врахуємо рентабельність банківських послуг окремого банку як один з показників визначення його конкурентної позиції на ринку.

М. Є. Іонін наголошує на необхідності значної кількості параметрів оцінки конкурентної позиції для того, щоб детально розкрити спроможність банку конкурувати з іншими [14, с. 143]. Можна погодитися, що одного показника буде мало і він вже є в зазначеному Законі. З іншого боку, велика кількість параметрів може не лише ускладнити аналіз, а й акцентувати увагу на другорядних несуттєвих показниках. Тому необхідно знайти оптимальну кількість характеристик, що визначають саме ринкову позицію.

Пошук і вибір оптимальних показників, що характеризують підприємства та якість управління, знайшов застосування у дослідженнях у вигляді ключових показників ефективності (далі – КПЕ) за підходом Пітера Друкера [15–17]. Згідно з державними стандартами “Системи управління якістю” ДСТУ ISO:9001:2015 та ISO:9000:2015, критерієм результативної діяльності компаній є ефективність, яка визначається порівнянням результату і ресурсів через відношення результату до витрат [18–19]. Це підтвер-

джує тезу про те, що показник рентабельності (або його різновиди) може бути обрано як один із параметрів, що відповідає за ринкову позицію банку. Приміром, операційна ефективність, яку оцінюють через відношення операційних витрат до операційних доходів і яка показує, як менеджмент банку може мінімізувати адміністративно-господарські витрати (і збільшити прибуток), стати показником ринкової позиції банку в частині порівняння управління банком. Забезпечення ефективності діяльності необхідно розглядати як ключовий напрям підвищення конкурентної позиції на ринку. Подібний підхід для оцінювання ефективності управління банком використано в різних дослідженнях [20, с. 75]. Заслужують на увагу результати схожих досліджень для інших фінансових установ [21–23]. Водночас, наведені показники стосуються фінансових результатів і не можуть слугувати повноцінними параметрами охоплення РБП, тому доцільно запропонувати інші ринкові показники.

Можна погодитися з думкою Л. А. Приступи і О. Б. Харчук про зв'язок конкурентоспроможності банку з реалізацією конкурентних переваг, конкурентною позицією та організацією внутрішнього середовища [24, с. 1203].

У праці О. Й. Шевцової і О. В. Портянової, присвяченій позиції банківської установи за діяльністю на ринку цінних паперів [25, с. 213], зазначено про можливість визначення ринкової позиції за окремою послугою. Продовжуючи таку логіку, можна дійти висновку про те, що скільки видів послуг надає банк, стільки і параметрів позиціювання на ринку можна запропонувати. Наприклад, кількісні ринкові параметри для операцій залучення коштів у вкладу (або депозитний портфель), для кредитування (або розміщення залучених коштів), для розрахунково-касових операцій тощо. У подальшому ми використаємо цю ідею для власної пропозиції.

Оскільки конкурентну позицію можна аналізувати через порівняння параметрів, то можна дійти висновку про відповідне оцінювання через впорядкування і рейтинги [26–27]. Рейтингові агентства (приміром, Standard & Poor's, A. M. Best та ін.) пропонують платні послуги з оцінювання позицій фірм для інвесторів та власників бізнесу і покупців акцій фірм, а методики оцінювання є закритими і націлені на визначення фінансового стану й результатів за окремими видами і напрямками діяльності. Поза увагою залишається звичайний отримувач послуги, потенційний клієнт.

Таким чином, аналіз наукових джерел дає можливість резюмувати наступне:

- по-перше, конкурентну позицію банку можна визначати за окремим показником (приміром, за доходами), за часткою охоплення ринку (як в Законі), за окремою послугою;
- по-друге, у фаховій літературі можна знайти окремі чинники, що відповідають за ринкову позицію банку, однак вони не систематизовані у загальну методику;
- по-третє, в Законі визначено граничну межу охоплення ринку – 35%;
- по-четверте, пропонуються платні закриті комерційні розробки;
- по-п'яте, методології оцінювання конкурентної позиції банку на основі кількісних параметрів охоплення ринку не розроблено.

Метою статті є розробка нової методології оцінювання конкурентної позиції банківської установи за допомогою кількісних параметрів охоплення РБП і критеріїв ефективності, що визначають ключові аспекти діяльності банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Законі України “Про захист економічної конкуренції” ринкову позицію установи визначено на основі: 1) бажання власників бізнесу максимально розширити

межі бізнесу; 2) обмеження великих гравців задля запобігання монополізації ринку [3]. Ми розробили власний підхід, що спирається на описану ідею охоплення ринку, та пропонуємо різні варіації показників охоплення РБП з урахуванням потреби підвищення ефективності бізнесу для досягнення позитивних фінансових результатів.

Деталізуємо нашу пропозицію і розглянемо кожний показник та формули розрахунку. Насамперед, необхідно врахувати частку банку на РБП за основною операційною діяльністю. Як відомо, основна діяльність банку є метою його створення і тому має забезпечувати найбільшу частку доходу. Вона охоплює залучення коштів у вклади для формування депозитного портфеля, розміщення залучених коштів для кредитування й операцій з цінними паперами, комісійні винагороди за розрахунково-касовими операціями. Саме тому пропонуємо набір параметрів і відповідних показників, які розкривають наведені аспекти основної операційної діяльності банку. Параметри в нашому випадку слугують факторами, що формують ринкову позицію, а показники є кількісним виміром для оцінювання і порівняння позицій.

Заслугує на увагу те, що аналіз даних РБП за останні 10 років показує, що в середньому процентні доходи банків становлять близько 60% їх загальних доходів, комісійні доходи за розрахунково-касовими операціями оцінюють на рівні 25% всіх доходів банків (а відрахування у резерви – близько 50% всіх витрат) [28–29].

Дослідимо спочатку змішані чинники впливу на ринкову позицію банку. Першим параметром, є процентний дохід. Йому відповідає показник ступеня охоплення ринку (згідно з Законом, $K_i \approx X_i$), який ми пропонуємо у наступному вигляді:

$$K_i = 100\% \text{ ПД}_i / \text{ПД}. \quad (1)$$

Обсяг процентного доходу ПД_i окремо i -го за номером банку та загального про-

центного доходу на ринку ПД можна знайти в наглядній статистиці НБУ, яка є в відкритому доступі [28–29].

Найкраща ринкова позиція установи досягається за умов максимізації показника K_1 , тобто можна сформулювати бажану умову для покращення ринкової позиції банку як $K_1 \rightarrow \max$. Остання умова припускає, що показник K_1 і обраний параметр фактично є стимуляторами, коли наявний прямий зв'язок між показником та оцінкою: чим більше значення K_1 (або $ПДi$), тим краща позиція банку на РБП. Зрозуміло, що умова $K_1 \rightarrow \max$ слугує орієнтиром для менеджменту банку під час ухвалення рішень щодо збільшення ринкової частки банку й охоплення РБП. Ця умова визначає стратегію управління банком.

Другим параметром в запропонованому переліку буде комісійний дохід від розрахунково-касового обслуговування. Показником охоплення ринку є частка банку за обсягом комісійних винагород (K_2):

$$K_2 = 100\% \text{ КД}i / \text{КД}, K_2 \rightarrow \max. \quad (2)$$

Тут комісійний дохід $\text{КД}i$ та величину загальних комісійних доходів всіх банків КД можна знайти в наглядній статистиці НБУ [28–29]. Висока частка визначає високу позицію на ринку, тому напрям бажаного розвитку визначається також максимізацією показника K_2 . Показник K_2 можна було б назвати показником ринкової позиції банку за напрямом розрахунково-касового обслуговування.

Третім параметром основної операційної діяльності є кредитний портфель банку, оскільки він розкриває ділову активність банку в частині взаємодії з клієнтами і надання послуг. Саме тому ми пропонуємо показником охоплення РБП визначати частку банку на ринку за обсягом кредитів (K_3):

$$K_3 = 100\% \text{ Кр}i / \text{Кр}, K_3 \rightarrow \max, \quad (3)$$

де: $\text{Кр}i$ – кредити та заборгованість клієнтів банку, Кр – загальний кредитний портфель всіх банків на РБП.

Максимізація кредитного портфеля банку має покращувати його ринкову позицію, тому бажана умова для покращення ринкової позиції банку є такою: $K_3 \rightarrow \max$. Наглядова статистика НБУ дає змогу визначити цей показник [28–29].

Четвертим параметром, що має визначити конкурентну позицію на ринку, обрано депозитний портфель. Він також розкриває характер взаємодії банку з клієнтами і може бути визначений у звітних даних як кошти клієнтів або зобов'язання банку. Тому показником для розрахунку буде частка банку на ринку за обсягом депозитного портфеля (K_4):

$$K_4 = 100\% \text{ Дн}i / \text{Дн}, K_4 \rightarrow \max. \quad (4)$$

Кошти клієнтів на депозитних рахунках окремого банку $\text{Дн}i$ і весь депозитний портфель всіх банків Дн на РБП можна знайти з відкритих джерел. Альтернативним параметром охоплення ринку щодо депозитних вкладень може бути кількість вкладників банку.

Депозитний портфель (та K_4) є стимулятором, а умова $K_4 \rightarrow \max$ визначає бажаний напрям зміни показника під час ухвалення управлінських рішень менеджменту банку в частині депозитних операцій банку.

П'ятим параметром охоплення ринку є кількість відокремлених підрозділів-філій банківської установи на РБП. Він характеризує ступінь просторової досяжності установи для клієнта і територіальну експансію певного банку. Відповідним показником для порівняння ми обрали частку банку на ринку за кількістю підрозділів (K_5):

$$K_5 = 100\% \text{ N}\phi i / \text{N}\phi, K_5 \rightarrow \max, \quad (5)$$

де: $\text{N}\phi i$ – кількість підрозділів (філій) окремого i -го банку, $\text{N}\phi$ – загальна кількість підрозділів на РБП. У разі відсутності відокремлених підрозділів можна обрати $\text{N}\phi i = 1$.

Чим більше його значення, тим краща ринкова позиція банку в частині доступності. Саме тому бажаною умовою ми приймаємо $K_5 \rightarrow \max$.

Шостим параметром конкурентної позиції банку обрано кількість договорів з клієнтами. У разі відсутності такої інформації можна скористатися даними про кількість клієнтів або платіжних банківських карток (чи активних платіжних карток). Параметр характеризує експансію клієнтської бази банку. Відповідним показником для оцінювання слугує частка банку на РБП за кількістю договорів або клієнтів (K_6):

$$K_6 = 100\% \text{НДОГ}i / \text{НДОГ}. K_6 \rightarrow \max. \quad (6.1)$$

Або частка банку на РБП за кількістю платіжних карток:

$$K_6 = 100\% \text{НКAPT}i / \text{НКAPT}. K_6 \rightarrow \max, \quad (6.2)$$

де: $N_{\text{ДОГ}}i$ – кількість договорів банку, $N_{\text{ДОГ}}$ – загальна кількість договорів на РБП, $N_{\text{КАРТ}}i$ – кількість платіжних карток банку, що перебувають у користуванні у клієнтів, $N_{\text{КАРТ}}$ – загальна кількість платіжних карток на РБП. Показник є важливим, оскільки передбачає можливість надання банківських послуг онлайн (враховує кількість електронних платіжних засобів та он-лайн сервісів банку).

Сьомим параметром обрано прибуток банку, який має бути максимізований у комбінації з адміністративними витратами, які мають бути мінімізовані. Відповідний показник є аналогом рентабельності адміністративних витрат банку:

$$K7 = \text{Пр}i / \text{AB}i. K7 \rightarrow \max, \quad (7)$$

де: $\text{AB}i$ – адміністративні витрати банку, $\text{Пр}i$ – прибуток i -го банку до оподаткування. Альтернативно можна використати для підрахунку $\text{AB}i$ адміністративні й інші операційні витрати. У випадку збитку ($\text{Пр}i < 0$) величину прибутку можна вважати нульовою $\text{Пр}i = 0$. Чим вище значення показника K_7 , тим кращою буде конкурентна позиція банку на РБП.

Восьмим параметром і останнім в нашій розробці обрано непрацюючі кредити (NPL). Затримки повернення кредитів зумовлюють зниження якості кредитних

портфелів банків. Не завжди це пов'язано з руйнуванням активів та втратою заставного майна. Причиною може бути кредитування пов'язаних з банком осіб. За розрахунковими даними НБУ, у 2023 р. в Україні банками видано кредитів на суму 1144,225 млрд грн, з яких 36,98% становлять непрацюючі кредити, більша частина яких належить корпоративному сектору [28–29]. Саме тому НБУ здійснює моніторинг NPL в кожному банку і наголошує на потребі реструктурувати, продати чи списати такі проблемні прострочені кредити. Відповідним показником для порівняння банків ми обрали частку непрацюючих кредитів в кредитному портфелі банку:

$$K_8 = 100\% \text{NPL}i / \text{Kр}i. K_8 \rightarrow \min, \quad (8.1)$$

де: $\text{NPL}i$ – непрацюючі кредити банку, $\text{Kр}i$ – кредитний портфель банку.

Обраний параметр $\text{NPL}i$ (або K_8) є дес-тимулятором, коли між ним і оцінкою наявний зворотний зв'язок: конкурентна позиція на РБП покращиться у разі зменшення такого показника до мінімуму.

Зауважимо, що математично можна обрати альтернативний параметр (працюючі кредити) і показник-стимулятор $K_9 = 1 / K_8$ так, щоб опис наведеної методики був однотипним:

$$K_9 = \text{Kр}i / \text{NPL}i. K_9 \rightarrow \max. \quad (8.2)$$

Сутність такого показника полягає в тому, що він показує, у скільки разів кредитний портфель банку є більшим за обсяг проблемних, непрацюючих кредитів. З такого бачення для показника K_9 бажаною умовою покращення позиції на ринку буде максимізація $K_9 \rightarrow \max$.

Таким чином, на основі систематизації праць і законодавчих норм ми розробили власний перелік параметрів і критеріїв, дотримання яких визначає високу конкурентну позицію банку на РБП. Перелік складається як з вже відомих показників, так і з нових, які ми пропонуємо для визначення конкурентної позиції банку (табл. 1).

На нашу думку, доцільно узагальнити запроповану методика оцінювання позиції банку за кожним параметром шляхом визначення інтегрального показника конкурентної позиції банку на РБП. Пропонуємо такий показник $K_{сер}$, як середнє геометричне значень окремих індексів за наступною формулою:

$$K_{сер} = [(K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4 \times K_5 \times K_6 \times K_7) / (K_8)]^{1/8}. \quad (9.1)$$

Або, альтернативно:

$$K_{сер} = [(K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4 \times K_5 \times K_6 \times K_7 \times K_8)]^{1/8}. \quad (9.2)$$

Висока конкурентна позиція банку на ринку може досягатися за умов максимізації такого інтегрального показника:

$$K_{сер} \rightarrow \max. \quad (10)$$

Фактичне значення цього показника визначає конкурентну позицію банку за простим правилом (порівнянням та впорядкуванням): у кого з банків більше значення $K_{сер}$, у того банку краща ринкова позиція.

Якщо $K_{заг} = 0$, то ринкова позиція банку є низькою. Нуль може бути отримано у випадку збитку, $Pr_i = 0$, та у разі нульових інших параметрів з переліку (табл.1). Чим більше нульових параметрів, тим нижчою буде загальна ринкова позиція банку при порівнянні.

Проведемо апробацію запропонованого підходу на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: визначимо показники за кожним видом діяльності та впорядкуємо конкурентні позиції банків залежно від отриманого результату для $K_{сер}$ (табл. 2 і 3). Для кількісного обчислення дані РБП були обраї станом на 01.11.2023 р., зокрема [28–29]:

Таблиця 1

Перелік запропонованих параметрів оцінювання конкурентної позиції банку на РБП*

№	Абсолютний параметр банку	Відносний ринковий показник. Формула	Детальна характеристика	Критерій або обмеження
Параметри охоплення РБП (змішані чинники, стимулятори)				
1	Процентний дохід (доходи за кредитами та розміщеними депозитами в інших банках)	Частка ринку за процентним доходом $K1 = 100\% \text{ ПДі} / \text{ПД}$	Чистий процентний дохід	$K1 \rightarrow \max$
2	Комісійний дохід (дохід розрахунково-касового обслуговування)	Частка ринку за обсягом комісійних винагород $K2 = 100\% \text{ КДі} / \text{КД}$	Чистий комісійний дохід	$K2 \rightarrow \max$
3	Кредитний портфель	Частка ринку за обсягом кредитів $K3 = 100\% \text{ Крї} / \text{Кр}$	Кредити та заборгованість клієнтів	$K3 \rightarrow \max$
4	Депозитний портфель	Частка ринку за депозитним портфелем $K4 = 100\% \text{ Дпї} / \text{Дп}$	Кошти клієнтів (або зобов'язання)	$K4 \rightarrow \max$,
5	Кількість відокремлених підрозділів-філій	Частка ринку за кількістю підрозділів $K5 = 100\% \text{ Нфї} / \text{Нф}$	Територіальна експансія	$K5 \rightarrow \max$
6	Кількість договорів (або клієнтів) або платіжних карток (активних платіжних карток)	Частка ринку за кількістю договорів $K6 = 100\% \text{ НДОГ} / \text{НДОГ}$ або платіжних карток $K6 = 100\% \text{ НКАРТї} / \text{НКАРТ}$	Експансія клієнтської бази (або електрон. платіжних засобів)	$K6 \rightarrow \max$
Показники ринкової позиції (внутрішні фактори)				
7	Прибуток і адміністративні витрати	$K7 = \text{Pr}i / \text{АВі}$	Рентабельність адміністративних витрат	$K7 \rightarrow \max$
8.1	Непрацюючі кредити	Частка непрацюючих кредитів в портфелі $K8 = 100\% \text{ NPL}i / \text{Крї}$	Проблемні, прострочені кредити	$K8 \rightarrow \min$
8.2	Працюючі кредити	Перевищення працюючих кредитів в портфелі $K9 = \text{Крї} / \text{NPL}i$	Непроблемні кредити	$K9 \rightarrow \max$

Примітка. Символом "i" позначено номер банку.

* Розроблено автором.

Параметри ринкової позиції для вибірки банків з приватним капіталом*

Параметр	Назва банківської установи				
	“ПУМБ”	“А - БАНК”	“ВОСТОК”	“ПІВДЕННИЙ”	“ТАСКОМБАНК”
Параметри охоплення РБП (змішані чинники, стимулятори)					
ПДі, млн грн **	9986,1	2180,5	1285,6	2321,6	1956,0
КДі, млн грн **	1684,2	297,9	464,5	718,4	226,8
Крі, млрд грн **	48,46	8,30	8,00	14,40	14,05
Крі, млрд грн***	62,119	13,063	11,825	17,205	17,241
Дпі, млрд грн **	112,53	18,89	18,98	38,20	26,46
Нфі, один. ***	221	201	34	48	97
$N_{\text{ДОС}}$, млн один.	1.96	н/д	н/д	н/д	н/д
$N_{\text{КАРТ}}$, тис. штук	4811	4868	740	640****	1253
(активні картки) тис. штук	952	946	246	150****	183
Параметри охоплення РБП (внутрішні фактори)					
Прі, млн грн **	7898,2	964,1	452,36	1780,48	310,059
АВі, млн грн **	5481,407	1738,66	1211,2	1836,9	1495,627
NPІ, млрд грн ***	9,668	2,646	1,218	2,996	3,900

* Розроблено автором на основі [28–29].

Примітка. н/д – немає підтверджених даних.

** станом на 01.11.2023.

*** скориговано дані на кінець.2023 р.

**** непрямі дані.

- процентний дохід $ПД=164,243$ млрд грн, комісійний дохід $КД=41,361$ млрд грн, валовий дохід банків $Д=243,072$ млрд грн;
- кредитний портфель банків $Кр=663,873$ млрд грн, депозитний портфель банків $Дп=2209,09$ млрд грн;
- кількість філій $Нф=5138$ одиниць (апроксимовано на кінець 2023 р.), кількість платіжних банківських карток $N_{\text{КАРТ}}=112,4$ млн штук, з яких активними є 46,6 млн штук.

Заслуговує на увагу, що значення загальної позиції за формулою (9) дещо відрізняється від середнього арифметичного позицій 1–8. Приміром, для “А-БАНК” середнє арифметичне позицій дорівнює 3,25, а середнє геометричне за формулою (9) є рівним $K_{\text{сер}}=0,91$, тому загальна ринкова позиція 2.

Розрахунки за формулами (1)-(10) виявляють, що найбільш висока конкурентна

позиція на РБП для нашої вибірки – у банку “ПУМБ”: $K_{\text{сер}}=2,5$, тому він є лідером в наведеному переліку, у 2,75 раза випереджає “А-БАНК” ($K_{\text{сер}}=0,91$) і у 4,24 раза – “ВОСТОК” ($K_{\text{сер}}=0,59$), який займає 5 позицію.

Цікаво також порівняти ринкові позиції банків за окремими видами діяльності (табл. 2–3). Приміром, “ТАСКОМБАНК” має майже втричі більше відокремлених підрозділів-філій, порівняно з банком “ВОСТОК” (див. позиції за показником K_3) і, водночас, вдвічі менше комісійних винагород за проведення банківських операції (див. позиції за показником K_2).

Наведена методика дає змогу будувати стратегію такої ринкової поведінки та позиювання, щоб в подальшому покращити позицію на РБП. Згідно з запропонованою методикою оцінювання, банки можуть підвищити прибуток ($Ппрі$) та зменшити адміністративні витрати на персонал ($АВі$), або

Визначення ринкової позиції українських банків вибірки*

Показник	Назва банківської установи				
	“ПУМБ”	“А - БАНК”	“ВОСТОК”	“ПІВДЕННИЙ”	“ТАСКОМБАНК”
Показники ринкової позиції (змішані чинники, стимулятори)					
K_1	6,08	1,33	0,78	1,41	1,19
Позиція 1	1	3	5	2	4
K_2	4,07	0,72	1,12	1,74	0,55
Позиція 2	1	4	3	2	5
K_3	7,23	1,25	1,19	2,15	2,10
Позиція 3	1	4	5	2	3
K_4	5,09	0,855	0,859	1,73	1,20
Позиція 4	1	5	4	2	3
K_5	4,3	3,9	0,7	0,93	1,9
Позиція 5	1	2	5	4	3
K_6	4,28	4,33	0,66	0,57	1,11
Позиція 6	2	1	4	5	3
Показники ринкової позиції (внутрішні фактори)					
K_7	1,44	0,55	0,37	0,97	0,21
Позиція 7	1	3	4	2	5
K_8	15,6	20,3	10,3	17,41	22,6
Позиція 8	2	4	1	3	5
Середнє арифметичне позицій 1-8					
Середнє арифметичне позицій 1-8	1,25	3,25	3,75	2,75	3,88
Загальна конкурентна позиція на РБП (бажана умова $K_{сер} \rightarrow max$)					
<i>Розрахункове $K_{сер}$ – формула (9.1)</i>	<i>2,50</i>	<i>0,91</i>	<i>0,59</i>	<i>0,85</i>	<i>0,65</i>
Загальна позиція	1	2	5	3	4

Примітка. Позиція 3 означає ринкову позицію банку за 3-м параметром. Показники К визначено у відсотках (окрім показника K_7).

* Розроблено, розраховано і скориговано автором на кінець 2023 р.

отримати додатковий прибуток за рахунок інвестиційної діяльності, вкладення у цінні папери або депозитні рахунки в інших банках і процентного доходу (ПДі).

Висновки. У роботі розроблено методологію визначення конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг України. Запропонований підхід спрямований на удосконалення положень Закону України “Про захист економічної конкуренції” в час-

тині визначення конкурентної позиції банку і ринкової частки суб’єкта ринку.

Запропоновано обирати для аналізу різні межі РБП – всю країну та адміністративно-територіальні одиниці – області, в яких присутні банки і банківські послуги, як регіональні території ринків для застосування наведеної методики оцінювання ринкової позиції банку.

Запропоновані вісім параметрів оцінювання і показників конкурентної позиції

банку характеризують процентний дохід, комісійний дохід, кредитний портфель, депозитний портфель, кількість відокремлених підрозділів-філій, кількість договорів (клієнтів) або платіжних карток, прибуток і адміністративні витрати, непрацюючі кредити.

Запропоновано інтегральний показник конкурентної позиції банку (який має бути максимальним для кращої позиції) для визначення місця банку, порівняно з конкурентами на ринку банківських послуг.

Авторський підхід може слугувати інструментом для управління банком як орієнтир для менеджменту під час ухвалення зважених рішень щодо збільшення ринкової частки банку. Підхід показує шляхи конкурентної боротьби банку, доцільності горизонтальної і вертикальної інтеграції з конкурентами задля підвищення ефективності бізнесу, подальшого розвитку та позиціонування на ринку банківських послуг.

Список використаних джерел

1. *The universal marketing dictionary*. URL : <https://marketing-dictionary.org/c/competitive-position/>.
2. *CEOPedia - comprehensive online encyclopedia*. *The universal marketing dictionary*. URL : https://ceopedia.org/index.php/Competitive_position.
3. *Про захист економічної конкуренції* Закон України 2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
4. Антимонопольний комітет України. URL : <https://amcu.gov.ua/>.
5. Іванов С., Ганзюк С. Тенденції розвитку вітчизняного ринку банківських послуг. *Економічний вісник ДДТУ*. 2020. № 1. С. 67–75.
6. Дзюблюк О., Луців Б., Чайковський Я. Сучасний розвиток ринку платіжних карток у цифровій економіці. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. № 6. С. 51–64.
7. Giebmann S. *Money, credit, and digital payment 1971/2014: from the credit card to Apple pay*. *Administration and Society*. 2018. № 50. P. 1259–1279.
8. Черкашина Е.Ф., Сотник О.О. *The relationship of the deposit base of banks in Ukraine with macroeconomic indicators*. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 3. С. 34–40.
9. Гаряга Л. О. *Управління кредитним портфелем у контексті реформування банківської системи України*. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5192>.
10. Капушак В. В. *Фактори впливу на конкурентоспроможність банківського сектору на тлі кризових явищ національної економіки України*. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14. С. 201–205.
11. Dick A. A. *Market size, service quality and competition in banking*. *Journal of Money, Credit and Banking*. 2007. Vol. 39, No. 1. P. 49–81.
12. Шірінян Е., Шірінян Л. *Ринок банківських послуг з позиції сучасної науки і законодавства*. *Облік і фінанси*. 2023. № 2. С. 111–121.
13. Кулінічев П.К. *Оцінка факторів впливу на конкурентну позицію підприємства*. *Вісник НТУ "ХПІ"*. *Технічний прогрес і ефективність виробництва*. 2013. № 45. С. 69–75.
14. Іонін М.Є. *Параметри оцінки конкурентної позиції страхової компанії*. *Фінанси, учет, банки*. 2014. № 1. С. 137–144.
15. Weiss M. A. *International P/L insurance output, input and productivity comparisons*. *Geneva Papers on Risk and Insurance Theory*. 1991. № 16. P. 179–200.
16. Drucker F. P. *Management: tasks, responsibilities and practices* New York: Truman Talley Books / E.P. Dutton. 1986. 553 p.
17. Eling M., Huang W. *An efficiency comparison of the non-life insurance industry in the BRIC countries*. *Working papers on risk management*

and insurance. University of St. Gallen. Institute of Insurance Economics. 2011. № 94. 32 p.

18. Національний стандарт України. ДСТУ ISO:9000:2015. Системи управління якістю. Вимоги. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 45 с.

19. Національний стандарт України. ДСТУ ISO:9001:2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 22 с.

20. Пась Я. І. Основні показники ефективності управління розвитком банківського бізнесу в Україні. Науковий Вісник Херсонського державного університету. Гроші, фінанси і кредит. 2021. Вип. 42. С. 72–80.

21. Ткаченко Н., Рябоконт Н. Ефективність системи реалізації страхових продуктів у діяльності банку. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2013. № 1. С. 122–133.

22. Левченко В. П. Теоретико-прагматичні підходи до формування конкурентоспроможності банку. Світ фінансів. 2013. №1. С. 169–174.

23. Цюбер І. Ю. Аналіз підходів до оцінювання конкурентоспроможності підприємств. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 6. С. 151–155.

24. Приступа Л. А., Харчук О.Б. Концептуальні засади конкурентоспроможності страхової компанії в сучасному ринковому середовищі. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 1201–1206.

25. Шевцова О. Й. Портянова О.В. Конкурентна позиція банку: оцінка за видами діяльності. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2015. Т. 21, № 1. С. 212–219.

26. Шірінян Л. В. Рейтингова система і рейтинг-оцінка фінансової стійкості страхових компаній України. Світ фінансів. 2007. Вип. 2. С. 152–163.

27. Романенко Є. Дискантне (публічне) рейтингування суб'єктів страхового бізнесу. Персонал. 2007. № 3. С. 24–27.

28. Національний банк України. Наглядова статистика. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.

29. Національний банк України. Показники фінансової діяльності банків. URL : https://bank.gov.ua/files/stat/Aggregation_new.zip.

References

1. The universal marketing dictionary. Available at: <https://marketing-dictionary.org/c/competitive-position/>.

2. CEOPedia – comprehensive online encyclopedia. The universal marketing dictionary. Available at: https://ceopedia.org/index.php/Competitive_position.

3. Pro zahust ekonomichnoi konkurentsii. Zakon Ukrainy. (2001). [On Protection of Economic Competition. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.

4. Antimonopolnyi komitet Ukrainy [Antimonopoly Committee of Ukraine]. Available at: <https://amcu.gov.ua/>.

5. Ivanov, S., Hanzyuk, S. (2020). Tendentsii rozvytku vitchyznianoho rynku bankivskykh posluh [Development trends of the domestic banking services market]. Ekonomichnyi visnyk DDTU – Economic Bulletin of the Dniprovsk State Technical University, 1, 67–75 [in Ukrainian].

6. Dziubliuk, O., Lutsiv, B., Chaikovskiy, Y. (2022). Suchasnyi rozvytok rynku platizhnykh kartok u tsyfrovii ekonomitsi [Modern development of the payment card market in the digital economy]. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 6, 51–64 [in Ukrainian].

7. Giebmann, S. (2018). Money, credit and digital payment 1971/2014: from the credit card to Apple pay. Administration and Society, 50, 1259–1279.

8. Cherkashyna, K. F., Sotnyk, O.O. (2019). The relationship of the deposit base of banks in Ukraine with macroeconomic indicators. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Market relations development in Ukraine, 3, 34–40.

9. Hariaha, L. O. (2016). Upravlinnia kredytnym portfelem u konteksti reformuvannia bankivskoi systemy Ukrainy [Credit portfolio management in the context of Ukraine banking reform]. Efektyvna eko-

nomika – Efficient Economy, 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5192>.

10. Kapushchak, V. V. (2017). Faktory vplyvu na konkurentospromozhnist bankivskoho sektoru na tli kryzovykh iavlyshch natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Factors which influence the competitiveness of the banking sector on during crisis of the national economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhorod National University. International Economic Relations and World Economy*, 14, 201–205 [in Ukrainian].

11. Dick, A. A. (2007). Market size, service quality and competition in banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 1, 49–81 (Vol. 39).

12. Shirinian, E., Shirinian, L. (2023). Rynok bankivskykh posluh z pozytsii suchasnoi nauky i zakonodavstva [The banking services market from the standpoint of modern science and legislation]. *Oblik i finansy – Accounting and Finance*, 2, 111–121 [in Ukrainian].

13. Kulinichev, P.K. (2013). Otsinka faktoriv vplyvu na konkurentnu pozytsiu pidprijemstva [Assessment of factors influencing the competitive position of the enterprise]. *Visnyk NTU “KHPI”. Tekhnichni prohres i efektyvnist vyrobnytstva – Bulletin of the National Technical University “KhPI”. Technical Progress and Production Efficiency*, 45, 69–75 [in Ukrainian].

14. Ionin, M. E. (2014). Parametry otsinky konkurentnoi pozytsii strakhovoi kompanii [Parameters for assessing the competitive position of an insurance company]. *Finansy, uchet, banki – Finance, Accounting, Banks*, 1, 137–144 [in Ukrainian].

15. Weiss, M. A. (1991). International P/L insurance output, input and productivity comparisons. *Geneva Papers on Risk and Insurance Theory*, 16, 179–200.

16. Drucker, F. P. (1986). *Management: tasks, responsibilities and practices* New York: Truman Talley Books / E.P. Dutton.

17. Eling, M., Huang, W. (2011). An efficiency comparison of the non-life insurance industry in the

BRIC countries. Working papers on risk management and insurance. University of St. Gallen. Institute of Insurance Economics, 94.

18. Natsionalnyi standart Ukrainy. DSTU ISO:9000:2015. Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy. [National standard of Ukraine. DSTU ISO:9000:2015. Quality management systems. Requirements]. (2016). Kyiv: UkrNDNC [in Ukrainian].

19. Natsionalnyi standart Ukrainy. DSTU ISO:9001:2015. Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv [National standard of Ukraine. DSTU ISO:9001:2015. Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms]. (2016). Kyiv: UkrNDNC [in Ukrainian].

20. Pas, Ya. I. (2021). Osnovni pokaznyky efektyvnosti upravlinnia rozvytkom bankivskoho biznesu v Ukraini [Main indicators efficiency of banking business development management]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Hroshi, finansy i kredyt – Scientific Bulletin of Kherson State University. Money, Finance and Credit*, 42, 72–80 [in Ukrainian].

21. Tkachenko, N., Riabokon, N. (2013). Efektyvnist systemy realizatsii strakhovykh produktiv u diialnosti banky [Effectiveness of the insurance product sales system in the activity of the insurer]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnogo ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University*, 1, 122–133 [in Ukrainian].

22. Levchenko, V. P. (2013). Teoretyko-prahmatychni pidkhody do formuvannia konkurentospromozhnosti banky [Theoretical and pragmatic approaches to the formation of the competitiveness of the insurer]. *Svit finansiv – World of Finance*, 1, 169–174 [in Ukrainian].

23. Tsober, I. Yu. (2009). Analiz pidkhodiv do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidprijemstv [Analysis of approaches to assessing the competitiveness of enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of the Economy*, 6, 151–155 [in Ukrainian].

24. Prystupa, L. A., Kharchuk, O. B. (2017). Kontseptualni zasady konkurentospromozhnosti strakhovoi kompanii v suchasnomu rynkovomu

seredovyshchi [Conceptual foundations of insurance company competitiveness in the modern market environment]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 13, 1201–1206 [in Ukrainian].

25. Shevtsova, O. Y. Portianova, O. V. (2015). *Konkurentna pozytsia banku: otsinka za vydamy diialnosti* [Competitive position of the bank: assessment by types of activity]. *Ekonomichniy analiz: zbirnyk naukovykh prats – Economic Analysis: Collection of Science Works*, 1, 212–219 (Vol. 21) [in Ukrainian].

26. Shirinian, L. V. (2007). *Reytnhova sistema i reytnh-otsinka finansovoi stiihosti strakhovykh kompaniy Ukrainy* [System of rating and rating-estimation of Ukrainian insurance companies financial stability]. *Svit finansiv – World of Finance*, 2, 152–163 [in Ukrainian].

27. Romanenko, E. (2007). *Dyskantne (publichne) reytnhuvannia subiektiv strakhovoho biznesu* [Discant (public) rating of insurance business subjects]. *Personal – Personnel*, 3, 24–27 [in Ukrainian].

28. *Natsionalnyi bank Ukrainu. Nahliadova statystyka* [National Bank of Ukraine. Supervisory Data]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.

29. *Natsionalnyi bank Ukrainu. Pokaznyky finansovoi diialnosti bankiv* [National Bank of Ukraine. Indicators of financial activity of banks]. Available at: https://bank.gov.ua/files/stat/Aggregation_new.zip.

Роман ЗВАРИЧ

доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, r.zvarych@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3741-2642

Богдан ХАРКОВСЬКИЙ

аспірант, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна,
kharkovskybohdan@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-4030-4991

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ НА ЕНЕРГЕТИЧНИЙ РИНОК ЄС

Вступ. Зростання енергетичної самодостатності та забезпечення сталого розвитку є важливими завданнями для країн у сучасному світі. Для України, яка має значний потенціал у виробництві енергії, зовнішньоекономічна діяльність на енергетичному ринку Європейського Союзу стає стратегічним аспектом в управлінні енергетичними ресурсами. В умовах сучасної геополітичної нестабільності та акценту на перехід до відновлювальних джерел енергії взаємодія України й Європейського Союзу на енергетичному ринку набуває особливого значення. Однак на своєму шляху до європейської інтеграції Україна має як вигідні аспекти співпраці, так і можливі виклики, які потрібно вирішувати.

Мета – проаналізувати зовнішньоекономічну діяльність України на енергетичному ринку ЄС, її вплив на трансформацію енергоринку ЄС, дослідити процес інтеграції України в енергетичну мережу Європейського Союзу, окреслити пропозиції щодо покращення конкурентних позицій України в енергетичній системі ЄС.

Результати. Досліджено вплив зовнішньоекономічної діяльності України на енергетичному ринку Європейського Союзу, розглянуто процес інтеграції української електромережі в об'єднану енергетичну систему ЄС, проаналізовано досвід імпортно-експортних операцій між Україною та країнами ЄС, окреслено проблеми та можливі виклики у процесі синхронізації електромереж, запропоновано можливі рішення проблем для проведення більш ефективної зовнішньоекономічної діяльності.

Перспективи. Предметом подальших досліджень є удосконалення інтеграції України в енергомережу ЄС, вивчення можливого впровадження “зеленої” енергетики з урахуванням вимог Зеленої угоди з декарбонізації й екологізації енергетики ЄС.

Ключові слова: декарбонізація, енергетика, екологізація енергетики ЄС, імпорт, експорт, зовнішньоекономічна діяльність, енергетичний ринок, об'єднана енергетична мережа ЄС.

Рис.: 3, бібл.: 20.

Roman ZVARYCH

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
r.zvorych@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3741-2642

Bohdan KHARKOVSKYI

postgraduate student, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
kharkovskybohdan@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-4030-4991

IMPACT OF UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY ON THE EU ENERGY MARKET

Introduction. Increasing energy self-sufficiency and ensuring sustainable development are important tasks for countries in the modern world. For Ukraine, which has a significant potential in energy production, foreign economic activity on the energy market of the European Union becomes a strategic aspect in the management of energy resources. In the conditions of modern geopolitical instability and the emphasis on the transition to renewable energy sources, the interaction of Ukraine and the European Union on the energy market is of particular importance. Thanks to its geographical location and developed energy infrastructure, Ukraine can become an important player in ensuring energy security for the EU. However, on its way to European integration, Ukraine has both beneficial aspects of cooperation and possible challenges that will need to be resolved in order to achieve effective geopolitical cooperation between Ukraine and the European Union.

The purpose of the article is to analyse Ukraine's foreign economic activity on the EU energy market, its impact on the transformation of the EU energy market, to research the process of Ukraine's integration into the EU energy network, to outline the proposals for improving Ukraine's competitive position in the EU energy system.

Results. The impact of Ukraine's foreign economic activity on the energy market of the European Union was studied, the process of integration of the Ukrainian electricity network into the EU's Energy System was considered, the experience of import-export operations between Ukraine and EU countries was analyzed, problems and possible challenges in the process of electricity networks synchronization were outlined, and possible solutions to the problems were proposed for conducting more effective foreign economic activity.

Prospects. The subject of further research is the improvement of Ukraine's integration into the EU Energy Network, the research of the possible implementation of green energy taking into account the requirements of the European Green Deal on decarbonization and greening of the EU energy sector.

Keywords: decarbonization, energy, import, export, foreign economic activity, energy market, greening of EU energy, EU Energy Network..

JEL Classification: O13.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності і до початку російського вторгнення зовнішньоекономічні відносини України з ЄС в секторі енергетики були доволі обмеженими і не достатньо динамічними. Лише з 2014 р. на фоні кардинальної

відмови від російського викопного палива Україна стала на шлях інтеграції в спільну електромережу Європейського Союзу та з кожним роком продовжувала розвивати ці зв'язки. Фінальною метою інтеграції було повне від'єднання української електромере-

жі від країн колишнього Союзу (Росія, Білорусь), повна синхронізація із мережею ЄС та інтеграція в єдину енергетичну систему ЄС. Незважаючи на війну, наша держава плідно вела енергетичні імпорто-експортні операції із країнами Європейського Союзу, однак якщо Україна планує бути повноцінним і ключовим членом цієї мережі, їй потрібно реформувати та перебудувати свою енергомережу під вимоги Зеленої угоди з декарбонізації й екологізації енергетики ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 28 лютого 2022 р. Україна у турборежимі подала заявку про прискорений вступ у ЄС. Європейська комісія підготувала та випустила звіт “Ukraine 2023 Report”, у якому детально відображено ситуацію з енергетикою в Україні й проблеми, з якими Україна може зіштовхнутися на шляху до євроінтеграції. Однак у звіті бракувало практичних шляхів і варіантів щодо вирішення цих проблем, а також рекомендацій щодо покращення позицій України в міжнародній енергетичній системі ЄС та покращення екологізації енергетики й використання “зеленої” енергії.

О. Краєв [1] досліджував місце України в спільній енергетичній політиці ЄС в контексті реципієнта практики/ініціативного партнера. А. Прокіп [2], В. Гвоздій [3], Д. Орлова [4] виокремили шлях української енергетики до євроінтеграції, дослідили можливості та потенціал експорту електроенергії. А. Сабадус [5] оцінила рівень європейської енергетичної інтеграції воєнної України. О. Вергелес [6] напрацював ключові кроки для глибшої інтеграції ринку електроенергії ЄС. Р. Малютін [7] виокремив Україну як невід’ємну частину енергетичної безпеки ЄС. С. Макогон [8] сфокусувався на місці українських газосховищ в енергетичній безпеці Європи. Т. Лафіт, І. Мошенець [9] синхронізували вплив війни на енергетичний ландшафт України.

Згадані вище дослідження та публікації недостатньо розкривають процес зовнішньоекономічної діяльності України та його вплив на енергетичний ринок ЄС. Також відсутні пропозиції щодо членства України в енергетичному секторі ЄС в умовах модернізації енергетичної інфраструктури, переходу на “зелені” види енергії та приєднання до Зеленої угоди ЄС. Саме тому доцільним є дослідження зовнішньоекономічної діяльності України на енергетичному ринку ЄС.

Метою статті є аналіз зовнішньоекономічної діяльності України на енергетичному ринку ЄС, її впливу на трансформацію енергоринку ЄС, дослідження процесу інтеграції України в енергетичну мережу Європейського Союзу, окреслення пропорцій щодо покращення конкурентних позицій України в енергетичній системі ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли Україна вирішила приєднатися до Енергетичного співтовариства у 2010 р., це було чіткою ознакою її наміру стати частиною європейського енергетичного ринку та побудувати конкурентоспроможний ринок із сильними взаємозв’язками зі своїми європейськими сусідами. Водночас це було й зобов’язанням взяти на себе фундаментальні дії реформ в енергетичному секторі та капітальний ремонт в успадкованій радянській моделі енергетики [10].

Однак тривалий час Україна не проводила суттєвих реформ, які дали б їй змогу увійти в Енергетичне співтовариство ЄС, а продовжувала співпрацю з росією в питаннях енергетики. Ключовий момент змін настав 2014 р. Саме тоді Україна зробила перші кроки та спроби остаточно відділитися від росії та ухвалила курс на євроінтеграцію. Зміни розпочалися доволі швидко і вже за короткий час було отримано перші результати остаточного реформування енергетики і найважливіше – розпочато

економічну співпрацю в енергетичному секторі Європи та України [11].

Так, згідно з офіційною статистикою, у 2013 р. Україна отримувала менше 10% імпортованого газу з ЄС, оскільки основний потік газових ресурсів надходив з РФ. Проте вже в 2014 р. ситуація почала змінюватися – імпорт газу з ЄС зріс до 26%, а в 2015 р. становив 63%. У 2016 р. Україна повністю перейшла на газ від Європейського Союзу та припинила його імпорт з російської федерації (рис. 1).

Цей перехід дав змогу заощадити значну суму коштів і значно підвищити енергетичну безпеку держави, зокрема в критичний зимовий період. Це стало можливим через тісну співпрацю між урядами та компаніями України, Словаччини, Польщі й Угорщини та інших країн-членів ЄС [1].

Новий газовий закон, ухвалений Верховною Радою України 9 квітня, привів у повну відповідність газове законодавство України до вимог енергетичного ринку ЄС. Співпраця між Україною та ЄС почала при-

носити плоди в питаннях енергоефективності та відновлюваних джерел енергії. Так, у 2015 р. мережа ЄС для обміну передовим досвідом з енергоефективності зростає більш ніж удвічі. У цей період 73 муніципалітети підписалися, що становить близько 10% населення України. За період від 2015 р. донині ці показники суттєво зросли і наразі близько 400 населених пунктів підписалися в Угоді мерів та продовжують вести ефективну співпрацю з Європейським Союзом у боротьбі зі зміною клімату та покращенням екологічності [12].

У період з 2015 р. по 2022 р. Україна активно продовжувала розвивати енергетичну мережу та нарощувати співпрацю із західними партнерами, зокрема з урядами Польщі, Словаччини й Угорщини. Однак до 2022 р. її енергетична система все ще була пов'язана із країнами колишнього Союзу. Ключовий момент у кардинальній зміні та реформі енергетичної системи настав з початку російського повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. [2].

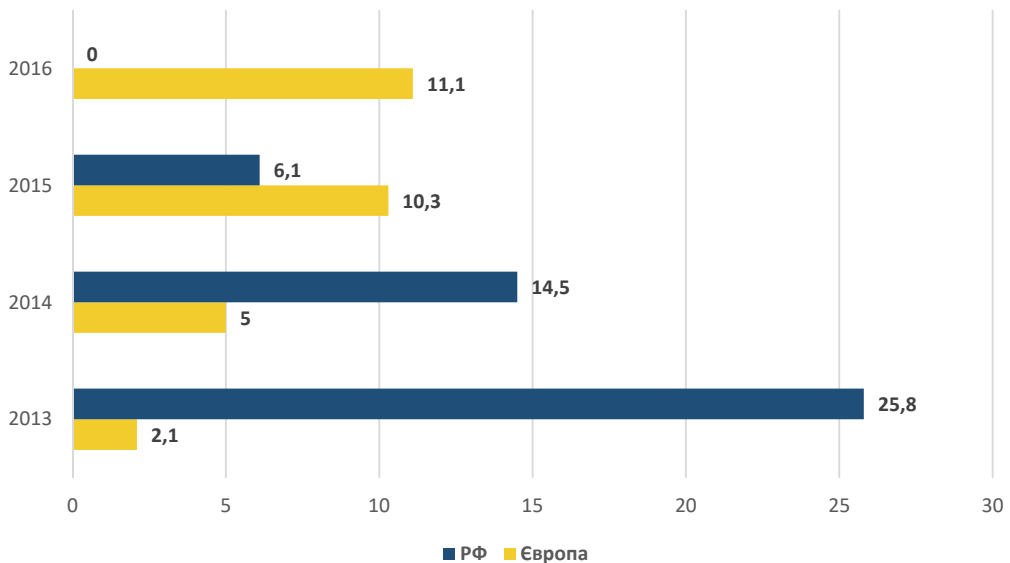

Рис. 1. Імпорт природного газу в Україну у 2013-2016 рр., млрд куб. м*

* Побудовано на основі [1].

Україна швидко розпочала процес євроінтеграції й офіційно подала заяву на членство в Європейському Союзі 28 лютого 2022 р. Завдяки успішній політичній роботі та підтримці з боку ЄС, з 16 березня 2022 р. українська енергосистема синхронізувалася з європейською континентальною мережею ENTSO-E і стала частиною європейського енергетичного простору. На початку цього процесу енергосистема України працювала в режимі пробної аварійної синхронізації, не проводячи операцій з європейськими контрагентами. Однак усе змінилося 30 червня 2022 р., коли Україна та ENTSO-E почали проводити експортно-імпортні операції [3]. ENTSO-E є некомерційною Брюссельською асоціацією операторів європейських систем передачі електроенергії (TSO), яка сприяє співпраці між операторами систем передачі електроенергії в Європі на загальноєвропейському та регіональному рівнях. Організація здійснює координацію діяльності ОСП у таких сферах, як експлуатація системи передачі, розвиток системи, ринковий розвиток та дослідження. За підтримки Асамблеї, що охоплює 39 операторів систем передачі, ENTSO-E активно сприяє ефективному функціонуванню внутрішнього енергетичного ринку електроенергії та транскордонної торгівлі [13].

Організація відіграє ключову роль у встановленні європейських правил з урахуванням законодавства ЄС та активно сприяє процесу синхронізації електромереж в Європі. Під синхронізацією розуміють об'єднання двох незалежних електромереж в одну спільну систему, в якій кожна окрема електромережа виробляє та споживає спільну електроенергію, таким чином доповнюючи одна одну [14].

До лютого 2022 р. українські енергосистеми взаємодіяли та були синхронізовані з російськими й білоруськими системами з

часів радянської епохи. На сьогодні деякі країни Балтії ще мають взаємодію з цими системами, але активно шукають можливості змінити цю ситуацію. Уже з 2017 р. Україна взяла на себе завдання готуватися до синхронізації своєї енергосистеми з системою Європейського Союзу, плануючи провести цю операцію у період з 2023 р. по 2024 р. [5]. Перша спроба відключення від енергосистем росії та Білорусі була запланована на лютий 2022 р. з метою проведення технічного аналізу роботи системи в ізольованому режимі. З початком повномасштабної війни плани були змінені й Україна подала запит на екстрене підключення до ENTSO-E для забезпечення стабільності своєї енергетичної системи. Після успішного підключення до мережі Укренерго отримали запити на експорт електроенергії з України з метою отримання додаткових надходжень до бюджету країни. На 7 червня 2022 р. оператор ГТС “Континентальної Європи” ухвалив рішення задовольнити вимоги Укренерго стосовно відновлення імпорту й експорту електроенергії [15]. Для поступового збільшення чистої пропускної спроможності експортного напрямку необхідно було виконати шість технічних умов перед отриманням схвалення від Регіональної групи “Континентальна Європа”. Ці заходи були необхідні для забезпечення стабільності взаємозв'язаної мережі та підвищення здатності демпфувати низькочастотні коливання. Подальше збільшення обсягів експорту розглядали як можливість, сприятливу для обох сторін.

Передусім, збільшення експорту електроенергії з України до європейських країн сприятиме підвищенню ліквідності ринку електроенергії та надходженню додаткового доходу. Умови воєнного стану й активних бойових дій примушують український енергетичний сектор зберігати довоєнні фінансові показники. З урахуванням цих об-

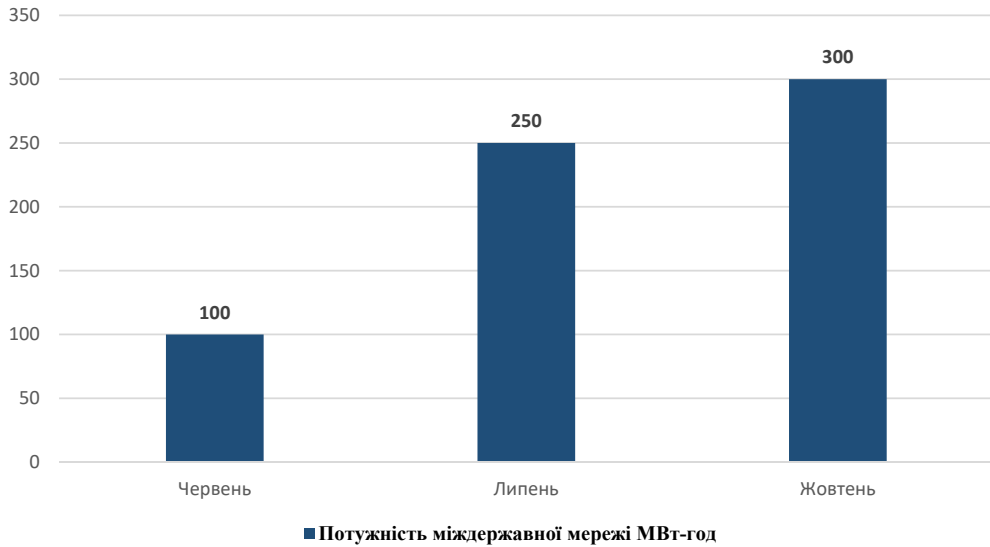
ставин експорт електроенергії виявляється економічно обґрунтованою альтернативою новим заходам і кредитам. По-друге, важливою перевагою для ЄС буде також покриття частини їхнього споживання електроенергії та зменшення їхньої залежності від росії. Одночасно надання низьковуглецевої електроенергії з України відчутно підвищить енергетичну безпеку в регіоні Центральної та Східної Європи. Таким чином, синхронізація енергосистем та відновлення експорту електроенергії з України до ЄС можуть виступити каталізатором для реактивації українського енергетичного сектору та залучення додаткових інвестицій в українську економіку [4].

Ситуація на ринках європейських країн зазнає змін залежно від структури виробництва електроенергії та сезонності її споживання. Країни, де велика частина енергетичного балансу припадає на традиційні джерела енергії, традиційно є донорами і постачальниками електроенергії (Німеччина, Франція, Польща і навіть Україна). Країни з великим внеском гідроенергетики в енергетичний баланс мають сезонний профіцит та експортують електроенергію під час пікового використання гідроресурсів, а взимку іноді імпортують електроенергію (Словаччина, Австрія, Швейцарія, Румунія, Балканські країни). Сезонні зміни в енергетичному балансі також визначаються розвитком генерації з інших відновлюваних джерел енергії. Крім того, у деяких країнах спостерігається постійний дефіцит (Угорщина, Італія, Сербія). У зв'язку з цим ціни на регіональних ринках електроенергії можуть зазнавати коливань, але українська електроенергія залишається більш доступною, порівняно з іншими державами [16]. Після невідкладної синхронізації українських та молдовських електромереж із континентально-європейською мережею в березні 2022 р. Україна почала експорту-

вати електроенергію на ринок ЄС. Проте цей експорт припинився з жовтня 2022 р. через масові авіаудари росії по електроенергетичній інфраструктурі. З метою обмеження розмірів запланованих відключень, спричинених військовими атаками, Україна здійснювала імпорт електроенергії з ЄС у зимові місяці і лише у квітні 2023 р. відновила обмежений експорт. Обсяги на ринку електроенергії значно скоротилися через припинення виробництва багатьма промисловими споживачами. У травні 2023 р. парламент затвердив закон про цілісність і прозорість оптового енергетичного ринку (Регламент REMIT) відповідно до зобов'язань України в рамках Енергетичного співтовариства [17].

Після повноцінної синхронізації електромереж та стабілізації енергомережі після обстрілів Україна почала товарний експорт електроенергії до Румунії та Словаччини. Також постачання електроенергії відбувається в Молдову та Польщу, але в цьому випадку експорт здійснюється за окремими міждержавними контрактами і не є комерційним. За тримісячний період експорту всі сторони отримують значні вигоди, переважно завдяки високим цінам на європейських ринках електроенергії та надлишкам електроенергії в Україні через зменшення споживання в промисловості [6].

Інтерес ЄС до української електроенергетики виявляється у швидкому нарощуванні потужностей на міждержавних стиках. Наприклад, початкова дозволена потужність становила 100 МВт-год на початку експорту 30 червня 2022 р., а до 30 липня пропускна здатність збільшили вдвічі – до 250 МВт-год. Збільшення потужності відбулося раніше, ніж планувалося, і станом на 1 жовтня 2022 р. дозволена пропускна здатність становила 300 МВт-год, з планами подальшого збільшення (рис. 2).

Рис. 2. Потужність міждержавної мережі МВт-год*

* Побудовано на основі [18].

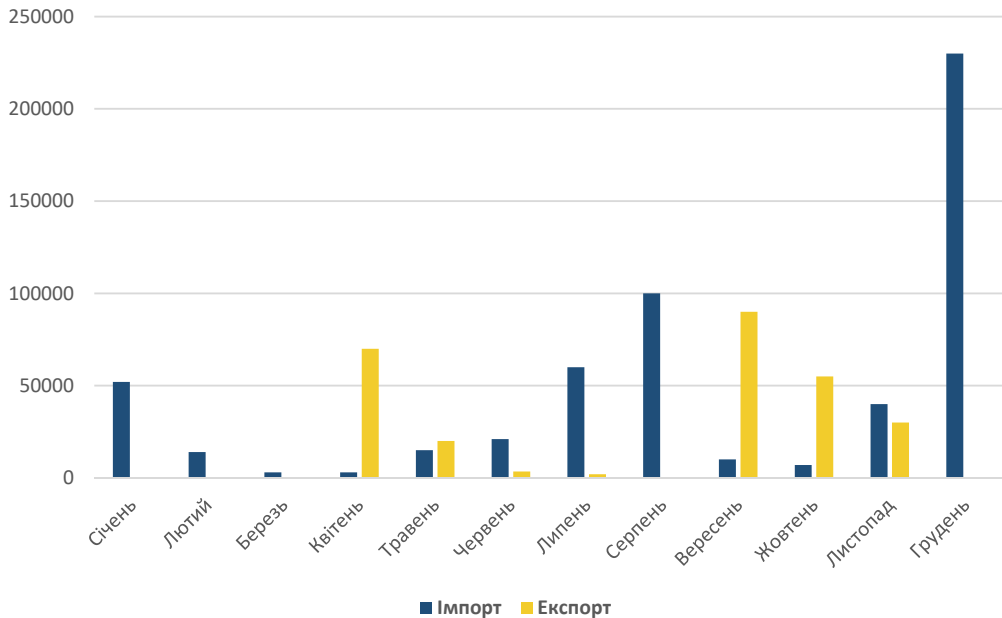
Також варто брати до уваги те, що синхронізація з мережею ЄС і збільшення потужності є необхідні для енергетичної безпеки України. Наша країна активно імпортує енергію із ЄС у разі виникнення дефіциту в електромережі через ракетні обстріли критичної інфраструктури, тому синхронізована енергетична мережа виступає як захисний інструмент для населення у разі значних пошкоджень інфраструктури [18].

Так, згідно зі статистичним прогнозом за 2023 р. Україна суттєво збільшить імпорт електроенергії через обстріли електромереж. Очікується, що найбільш відчутне збільшення імпорту відбудеться у грудні 2023 р., максимальні обсяги припадуть на 23–29 грудня, а найбільша кількість імпортованої електроенергії за добу може зрости до рекордних 20 тис МВт-год. Проте за зимовий період 2023 р. Україна зможе експортувати енергію, зокрема до Молдови та інших сусідніх держав (рис. 3).

Крім того, зростанню експорту електроенергії сприяв також обмінний курс гривні щодо інших валют, що зробило цей експорт

ще привабливішим. Таким чином, можна очікувати подальшого збільшення обсягів експорту електроенергії та зростання активності в співпраці з Європейським Союзом в енергетичному секторі. Країни ЄС активно переорієнтовуються на виробництво “зеленої” енергії, віддаючи перевагу їй перед традиційними джерелами, а також розглядають використання “зеленої” енергії для виробництва водню.

Україна має великий потенціал у виробництві “зеленої” енергії, і вже багато електростанцій, переважно сонячних та вітрових, були побудовані та введені в експлуатацію. У квітні 2023 р. ухвалила нову енергетичну стратегію на період до 2050 р. Цей документ поки що залишається конфіденційним, оскільки він не опублікований. За планом відновлення України від липня 2022 р. передбачено наміри уряду збільшити частку відновлюваної енергетики як у газовому секторі, так і в електроенергетиці, а також розвивати сферу “зеленого” водню. Перед початком повномасштабної війни з росією Україна розробляла проект NECP

Рис. 3. Обсяги імпорту-експорту електроенергії за 2023 р. (грудень прогноз)*

* Побудовано на основі [7].

(Національний план/стратегія енергетичного та кліматичного планування) [19].

Враховуючи вплив війни на енергетичну інфраструктуру України та загальні наслідки для її енергетичної системи, новий документ, який буде розроблено, має ставити за мету створення більш стійкої, децентралізованої й ефективної енергетичної системи, що базується на відновлюваних джерелах енергії. NECP має визначити конкретну політику та заходи й стати керівним документом для післявоєнної реконструкції відповідно до цілей Енергетичного співтовариства до 2030 р., враховуючи рекомендації секретаріату Енергетичного співтовариства [8]. Європейські організації, які відповідають за планування відновлення енергосистеми України після війни, висловлюють думку про необхідність надавати перевагу “зеленим” або енергоефективним проектам. Це означає, що під час відновлення зруйнованих електростанцій, які раніше використовували газ чи вугілля, роз-

глядається можливість будівництва нових об’єктів, які працюватимуть на відновлюваних джерелах енергії. У випадку, якщо це не є можливим, важливо провести реконструкцію електростанцій з використанням передових енергоефективних технологій.

За оцінками Міжнародного агентства з відновлюваної енергетики, в Україні є суттєвий потенціал для виробництва понад 320 ГВт вітрової енергії та 70 ГВт сонячної енергії. Ці оцінки не враховують потенціал встановлення вітрових і плавучих станцій у водах АР Крим, які, за даними дослідження Світового банку, можуть додатково виробляти понад 250 ГВт. Таким чином, загальна встановлена потужність відновлюваних джерел енергії в Україні за 10 років може сягнути 415 ГВт, а з кримськими проектами – 700 ГВт. Будівництво нових енергетичних потужностей відповідно до енергетичного балансу України є ключовим завданням для збереження стійкості системи. В поєднанні з можливістю експорту “зеленої”

енергії підтримка для відновлюваних джерел відкриває нові можливості для постачання “зеленої” енергії до Європи [8].

Виробництво водню в Україні може виявитися ключовим інструментом для досягнення енергетичної незалежності ЄС від російських ресурсів та прискорити перехід до “зеленої” енергетики. Це може відкрити Україні шанс стати провідним постачальником “палива майбутнього” для Європи. В світі вже використовують 70 млн тонн водню щороку, як хімічної речовини, у різних виробничих процесах, включаючи виробництво добрив. Наразі більшість цього водню виробляють із викопного палива, але існують технології виробництва водню за більш екологічно чистими технологіями, які розглядаються як інноваційні рішення для майбутнього. Серед чистих технологій виробництва водню є використання сонячної, вітрової або ядерної енергії. Такі методи дають змогу використовувати відновлювальні джерела енергії, зменшуючи викиди парникових газів та покращуючи стан довкілля. Ще одним варіантом виробництва водню є використання технологій, які спалюють викопне паливо, але при цьому уловлюють CO₂, перш ніж він потрапить в атмосферу. Це дає можливість зменшити викиди CO₂ та зробити процес менш шкідливим для навколишнього середовища. Використання “зеленого” водню стає все більш важливим, і Європейський Союз вже визначив амбіційні цілі щодо виробництва та імпорту 20 млн тонн “зеленого” водню до 2030 р., що сприятиме зменшенню залежності від імпорту російського газу та переходу до більш сталого й екологічно чистого енергетичного майбутнього [9].

Проведені дослідження в енергетичному секторі відображають важливі аспекти енергетичної й екологічної стратегії для ЄС та України. Попит на електроенергію очікується зростаючий, особливо з урахуванням

тенденції зменшення споживання викопного палива. Перехід до відновлювальних джерел енергії є ключовим аспектом гарантування сталості та енергетичної безпеки. Водень, як екологічно чисте паливо, набуває все більшого інтересу в контексті декарбонізації та переходу до невикопних джерел енергії. Європейська зелена угода та інші ініціативи покликані сприяти розвитку “зелених” технологій, забезпечити стаке й екологічно чисте виробництво енергії. Участь України у цьому процесі та розробка стратегії щодо планованого приєднання до Європейської зеленої угоди є важливими кроками. Активна декарбонізація й уніфікація підходів є ключовими елементами для спільного досягнення цілей та забезпечення сталого майбутнього. Залучення інтелектуального та технічного потенціалу обох сторін є важливим для успішної реалізації цих ініціатив [20].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна констатувати, що Україна пододала великий шлях до інтеграції в європейську енергетичну мережу, який розпочався в 2014 р. в результаті відмови від російського природного газу, та початку плідних зовнішньоекономічних відносин із ЄС в енергетичному секторі. За роки незалежності було досягнуто багато результатів, серед яких ключовим є синхронізація української енергомережі з мережею ЄС та початок повноцінних торгівельних операцій з імпорту та експорту електроенергії з країнами Європейського Союзу. Однак для того, щоб досягнути енергетичної безпеки та стабільності Україні, потрібно здійснити, ще багато кроків, серед яких можна розглянути наступні рекомендації для посилення та розкриття потенціалу української енергосистеми:

1. Розгляд можливості створення постійної системи технічного та фінансового забезпечення енергосистеми України під

час активної фази війни з російською федерацією дасть змогу забезпечити безперербійне функціонування електроенергетики та транспортних мереж, уникнути соціальних і гуманітарних криз.

2. Подальша інтеграція України до єдиного енергетичного ринку ЄС, який охоплює ринки електроенергії, нафти та газу, має бути серед пріоритетів уряду країни на найближчі роки. Це відкриє українським виробникам шлях до збуту своєї продукції європейським споживачам, що позитивно відобразиться на доходах відповідних компаній та українського бюджету.

3. Україна та її партнери з ЄС повинні спільно працювати над знаходженням альтернативних постачальників ключових традиційних джерел енергії для задоволення ринкового попиту перед повною декарбонізацією.

4. Забезпечення енергетичної безпеки ЄС та України вимагає максимального використання потенціалу обох сторін, як інтелектуального, так і технічного, у проведенні досліджень щодо перспективних енергетичних ініціатив. Особливу увагу необхідно приділити альтернативним енергетичним напрямкам, щоб далі впроваджувати ці ініціативи в контексті декарбонізації економіки та переходу на невикопні джерела енергії.

Дотримуючись вищезазначених рекомендацій, Україна зможе побудувати стабільну та збалансовану енергомережу, яка буде відповідати сучасним стандартам. Також українські стейкхолдери повинні розробити стратегію планованого приєднання України до Європейської зеленої угоди. Вона має передбачати кроки щодо впровадження елементів активної декарбонізації й уніфікації підходів України та ЄС до цього процесу впродовж наступних 10–15 років.

Список використаних джерел

1. Kraiev O. *Ukraine's place in the common energy policy of the EU: a recipient of practices or*

an initiative partner? Prismua. 2023. URL : <https://prismua.org/en/560987654590-2/>.

2. Prokip A. *The Ukrainian energy sector's thorny road to European integration*. Wilson Center. 2023. URL : <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-energy-sectors-thorny-road-european-integration>.

3. Gvozdiy V. *Ukrainian electricity export: capabilities and potential*. Golaw. 2022. URL : <https://golaw.ua/insights/energy-alert/eksport-ukrayinskoji-elektroenergiyi-mozhливosti-ta-potenczial/>.

4. Орлова Д. *Осінні підсумки імпорту та експорту електроенергії*. EXPRO Consulting. 2023. URL : <https://expro.com.ua/statti/osnn-pd-sumki-mportu-ta-eksportu-elektroenerg->

[sumki-mportu-ta-eksportu-elektroenerg-](https://expro.com.ua/statti/osnn-pd-sumki-mportu-ta-eksportu-elektroenerg-)

5. Sabadus A. *Wartime Ukraine's European energy integration continues*. Atlantic Council. 2023. URL : <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/wartime-ukraines-european-energy-integration-continues/>.

6. Verheles O. *Electricity markets in the EU and Ukraine: key steps towards greater integration and lessons for the region*. EU Neighbours East. 2023. URL : <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/blog/electricity-markets-in-the-eu-and-ukraine-key-steps-towards-greater-integration-and-lessons-for-the-region/>.

7. Maliutin R. *Ukraine is becoming an integral part of the EU's energy security*. JSC Ukrtransgaz. 2023. URL : <https://utg.ua/en/utg/media/news/2023/roman-maliutin-head-of-ukrtransgaz-ukraine-is-becoming-an-integral-part-of-the-eus-energy-security.html>.

8. Makogon S. *Ukraine's gas storage facilities can play a key role in European energy security*. Atlantic Council. 2023. URL : <https://www.atlantic-council.org/blogs/ukrainealert/ukraines-gas-storage-facilities-can-play-a-key-role-in-european-energy-security/>.

9. Laffitte T., Moshenets I. *Synchronized: the impact of the war on Ukraine's energy landscape*. Foreign Policy Research Institute. 2023. URL : <https://www.fpri.org/article/2023/12/the-impact-of-the-war-on-ukraines-energy-landscape/>

10. Співробітництво в енергетичній сфері. Представництво України при Європейському Союзі. 2021. URL : <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/energetika>.

11. Ukraine as part of the European energy market. Commission. 2015. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/SPEECH_15_4888.

12. European Commission Ukraine Report: Reflections from the Country's primary energy firm. Naftogaz. 2023. URL : <https://www.naftogaz.com/en/interviews/reflections-from-the-countrys-primary-energy-firm-column-on-kyiv-post>.

13. Ukraine and EU discuss further steps in integrating energy markets. Government Portal. 2023. URL : <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-ta-ies-obhovoryly-podalshi-kroky-v-inteh-ratsii-enerhetychnykh-rynkiv>.

14. How did Ukraine synchronize with the EU's power system, and why is it important for the country's energy security? ASAIID. 2023. URL : <https://energysecurityua.org/news/how-did-ukraine-synchronize-with-the-eu-s-power-system-and-why-is-it-important-for-the-country-s-energy-security/>.

15. Synchronising the energy systems of Ukraine and the EU. DLF Attorneys-at-law. 2022. URL : <https://dlf.ua/en/synchronising-the-energy-systems-of-ukraine-and-the-eu/>.

16. У грудні 2023 р. Україна імпортувала рекордні обсяги електроенергії за рік. EXPRO Consulting. 2023. URL : <https://expro.com.ua/novini/u-grudn-2023-r-ukrana-mportovala-rekordn-obsyagi-elektroenerg-za-rk>.

17. Ukraine energy exports resurrected. Strategic Foresight by Visegrad Insight. 2023. URL : https://visegradinsight.eu/ukraine_energy_exports/.

18. Galushchenko G. Accelerated integration of energy markets of Ukraine and EU will help strengthen mutual energy security. Ministry of Energy of Ukraine. 2023. URL : <https://www.kmu.gov.ua/en/news/herman-halushchenko-pryskorennia-intehratsii-enerhetychnykh-rynkiv-ukrainy-ta-ies-spryiatyme-zmitsnenniu-vzaiemnoi-enerhetychnoi-bezpeky>.

19. Impact of Russia's invasion of Ukraine on the markets: EU response. European Council. 2023. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/impact-of-russia-s-invasion-of-ukraine-on-the-markets-eu-response/>.

20. Zorkin A. What would joining the "energy EU" change for Ukrainians? Better Regulation Delivery Office. 2022. URL : <https://brdo.com.ua/en/news/shho-zminyt-dlya-ukrayintsiv-vstup-do-enerhetychnogo-yevrosoyuzu/>.

References

1. Kraiev, O. (2023). Ukraine's place in the common energy policy of the EU: a recipient of practices or an initiative partner? Prismua. Available at: <https://prismua.org/en/560987654590-2/>.

2. Prokip, A. (2023). The Ukrainian energy sector's thorny road to European integration. Wilson Center. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-energy-sectors-thorny-road-european-integration>.

3. Gvozdiy, V. (2022). Ukrainian electricity export: capabilities and potential. Golaw. Available at: <http://golaw.ua/insights/energy-alert/eksport-ukrayinskoyi-elektroenergiyi-mozhливosti-ta-potenzial/>.

4. Orlova, D. (2023). Osinni pidsumky importu ta eksportu elektroenerhii [Autumn summaries import and export electricity]. EXPRO Consulting. Available at: <https://expro.com.ua/statti/osnn-pd-sumki-mportu-ta-eksportu-elektroenerg->.

5. Sabadus, A. (2023). Wartime Ukraine's European energy integration continues. Atlantic Council. Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/bl ogs/ukrainealert/wartime-ukraines-european-energy-integration-continues/>.

6. Verheles, O. (2023). Electricity markets in the EU and Ukraine: key steps towards greater integration and lessons for the region. EU Neighbours East. Available at: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/blog/electricity-markets-in-the-eu-and-ukraine-key-steps-towards-greater-integration-and-lessons-for-the-region/>.

7. Maliutin, R. (2023). *Ukraine is becoming an integral part of the EU's energy security*. JSC Ukrtransgaz. Available at: <https://utg.ua/en/utg/media/news/2023/roman-maliutin-head-of-ukrtransgaz-ukraine-is-becoming-an-integral-part-of-the-eu-energy-security.html>.
8. Makogon, S. (2023). *Ukraine's gas storage facilities can play a key role in European energy security*. Atlantic Council. Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-gas-storage-facilities-can-play-a-key-role-in-european-energy-security/>.
9. Laffitte, T., Moshenets, I. (2023). *Synchronized: the impact of the war on Ukraine's energy landscape*. Foreign Policy Research Institute. Available at: <http://www.fpri.org/article/2023/12/the-impact-of-the-war-on-ukraines-energy-landscape/>.
10. Spivrobitnytstvo v enerhetychnii sferi [Cooperation in the energy industry sphere]. (2021). *Predstavnytstvo Ukrainy pry Yevropeiskomu Soiuzi – Representation of Ukraine to the European Union*. Available at: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnytstvo/energetika>.
11. *Ukraine as part of the European energy market*. (2015). Commission. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/SPEECH_15_4888.
12. *European Commission Ukraine Report: Reflections from the Country's primary energy firm*. (2023). Naftogaz. Available at: <https://www.naftogaz.com/en/interviews/reflections-from-the-countrys-primary-energy-firm-column-on-kyiv-post>.
13. *Ukraine and EU discuss further steps in integrating energy markets*. (2023). Government Portal. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-ta-ies-obhovoryly-podalshi-kroky-v-intehratsii-enerhetychnykh-rynkiv>.
14. *How did Ukraine synchronize with the EU's power system, and why is it important for the country's energy security?* (2023). ASAIID. Available at: <https://energysecurityua.org/news/how-did-ukraine-synchronize-with-the-eu-s-power-system-and-why-is-it-important-for-the-country-s-energy-security/>.
15. *Synchronising the energy systems of Ukraine and the EU*. (2022). DLF Attorneys-at-law. Available at: <https://dlf.ua/en/synchronising-the-energy-systems-of-ukraine-and-the-eu/>.
16. *U hrudni 2023 r. Ukraina importovala rekordni obsiahy elektroenerhii za rik [In December 2023, Ukraine imported record amounts of electricity for the year]*. (2023). EXPRO Consulting. Available at: <https://expro.com.ua/novini/ugrudn-2023-r-ukrana-mportovala-rekordn-obsyagi-elektroenerg-za-rk>.
17. *Ukraine energy exports resurrected*. (2023). Strategic Foresight by Visegrad Insight. Available at: <https://visegradinsight.eu/ukraine-energy-exports/>.
18. Galushchenko G. (2023). *Accelerated integration of energy markets of Ukraine and EU will help strengthen mutual energy security*. Ministry of Energy of Ukraine. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/herman-halushchenko-pryskornia-intehratsii-enerhetychnykh-rynkiv-ukrainy-ta-ies-spryiatyme-zmitsnenniu-vzajemnoi-enerhetychnoi-bezpeky>.
19. *Impact of Russia's invasion of Ukraine on the markets: EU response*. (2023). European Council. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/impact-of-russia-s-invasion-of-ukraine-on-the-markets-eu-response/>.
20. Zorkin, A. (2022). *What would joining the "energy EU" change for Ukrainians? Better Regulation Delivery Office*. Available at: <https://br.do.com.ua/en/news/shho-zminyit-dlya-ukrayintsiv-vstup-do-enerhetychnogo-yevrosoyuzu/>.

Назар МАРЧИШИН

кандидат економічних наук, докторант, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, nazarmarchyshyn84@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1680-6300

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПОВЕДІНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Вступ. Сучасний економічний світ, насичений нестабільністю та невизначеністю, вимагає нових підходів до розуміння й управління економічними процесами. У цьому контексті дослідження експериментальної поведінкової економіки – надзвичайно актуальні.

Ухвалення економічних рішень не є виключно раціональним процесом, адже воно пов'язане також із психологічними факторами, які визначають поведінку суб'єктів на ринку та в управлінських процесах. Розуміння психологічних аспектів, їх вплив на ухвалення рішень і розробка стратегій, які враховували б ці особливості, стають ключовим завданням в умовах сучасного глобального економічного середовища.

Актуальність дослідження експериментальної поведінкової економіки охоплює не тільки практичне застосування у різноманітних стратегіях та управлінських рішеннях, а й розглядається у контексті формування соціально відповідальних економічних політик та взаємодії між різними суб'єктами ринку.

Дослідження у цьому напрямку сприятиме формуванню більш гнучких та адаптивних стратегій, спрямованих на досягнення стабільного розвитку в умовах невизначеності і швидких змін.

Мета – висвітлити ключові аспекти експериментальної поведінкової економіки, розкрити її сутність та важливість застосування в сучасному економічному середовищі, проаналізувати психологічні чинники, які впливають на ухвалення економічних рішень, визначити важливість експериментальної поведінкової економіки як інструменту для управління і розвитку сучасних економічних стратегій.

Результати. Загальні результати дослідження вказують на необхідність переосмислення традиційних підходів у сучасній економіці та демонструють значущість і практичну вартість експериментальної поведінкової економіки в розвитку й оптимізації стратегій у різних сферах сучасного суспільства.

Висновки. Аналіз викладених у статті висновків відкриває нові перспективи для подальших досліджень у контексті розвитку теорії поведінкової економіки та її впливу на економічну практику.

Ключові слова: експериментальна поведінкова економіка, психологічні аспекти ухвалення рішень, економічний розвиток, управлінська практика, суб'єкти ринку, соціально відповідальні економічні політики, раціональність.

Бібл.: 15.

Nazar MARCHYSHYN

*Ph. D. (Economics), doctoral student, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
nazarmarchyshyn84@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1680-6300*

EMPIRICAL RESEARCH IN BEHAVIORAL ECONOMICS

Introduction. *The modern economic world, saturated with instability and uncertainty, requires new approaches to understanding and managing economic processes. In this context the relevance of experimental behavioral economics research is extremely important.*

Making economic decisions is not an exclusively rational process, because it is also connected with psychological factors that determine the behavior of subjects in the market and in management processes. Understanding these psychological aspects, their influence on decision-making and the development of strategies that would take these features into account become a key task in the conditions of the modern global economic environment.

The relevance of the study of experimental behavioral economics covers not only practical application in various strategies and management decisions, but is also considered in the context of the formation of socially responsible economic policies and interaction between various market subjects.

Research in this direction will contribute to the formation of more flexible and adaptive strategies aimed at achieving sustainable development in conditions of uncertainty and rapid changes.

The purpose *of the article is to highlight the key aspects of experimental behavioral economics, to reveal its essence and the importance of its application in the modern economic environment, to analyse the psychological factors, that influence economic decision-making, and to determine the importance of experimental behavioral economics as a tool for management and development of modern economic strategies.*

Results. *The general results of the study indicate the need to rethink traditional approaches in the modern economy and demonstrate the significance and practical value of experimental behavioral economics in the development and optimization of strategies in various spheres of modern society.*

Conclusions. *The analysis of the conclusions, presented in the article, opens up new perspectives for further research in the context of the development of the theory of behavioral economics and its impact on economic practice.*

Keywords: *experimental behavioral economics, psychological aspects of decision-making, economic development, management practice, market subjects, socially responsible economic policies, rationality.*

JEL Classification: A10, D11, 21, L29.

Постановка проблеми. Експериментальна поведінкова економіка використовує результати лабораторних експериментів для дослідження та розуміння економічної поведінки людей. Основна ідея полягає в тому, щоб взяти участь у контрольованих експериментах, щоб краще зрозуміти, як

індивіди, групи й організації реагують на різноманітні економічні умови.

Дослідження в експериментальній поведінковій економіці може охоплювати різні аспекти, зокрема такі, як: прийняття рішень, споживча поведінка, взаємодія на ринках, аукціони, грошові винагороди, справедли-

вість тощо. Експериментатори намагаються створити ситуації, які відображають реальні умови, щоб вивчити реальні реакції та стратегії людей у віртуальному середовищі.

Підходи експериментальної поведінкової економіки можуть бути використані для тестування гіпотез, розвитку теорій та поліпшення знань про те, як люди ухвалюють рішення в економічних ситуаціях.

Важливість експериментальної поведінкової економіки полягає у тому, що вона дає змогу покращити прогнозування й оптимізацію стратегій у різних галузях – від бізнесу до управління фінансами та соціальної політики. Це дає можливість більш точно моделювати реальні умови ухвалення рішень та розробляти ефективніші стратегії, що враховують людські аспекти. Зважаючи на психологічні впливи на економічну поведінку, експериментальна поведінкова економіка дає можливість побудувати більш реалістичні моделі та розкриває нові можливості для ефективного управління економічними ресурсами та процесами.

Експериментальна поведінкова економіка охоплює різні теоретичні напрями, що дають змогу розуміти та пояснювати економічну поведінку людини. Найпопулярнішими є: теорія обмеженої раціональності [1], теорія перспектив [2], теорія ігор [3, 4, 5], теорія поведінкових фінансів [2, 6], теорія соціального впливу [7].

На сьогодні не виникає жодних сумнівів, що саме експериментальна поведінкова економіка надає можливість глибше розуміти й аналізувати елементи, що визначають рішення людей, розширюючи традиційні рамки раціональності та враховуючи психологічні аспекти в ухваленні рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема експериментальної поведінкової економіки привертає увагу дослідників з різних галузей, зокрема економіки, психології, фінансів та ін.

Психологічні аспекти, такі як когнітивні функції, взяття на себе ризику, емоції та соціальний вплив, виявилися невід'ємною частиною розгляду поведінкових аспектів економіки. Ця співпраця між різними науковими галузями розширює уявлення про те, як індивіди та групи взаємодіють у сфері економіки та як ці взаємодії можуть впливати на ухвалення рішень.

Враховуючи такий підхід, експериментальна поведінкова економіка взяла на озброєння широкий набір методів, зокрема лабораторні експерименти, дослідження, імітаційні ігри й інші інструменти, щоб вивчити реальні реакції та стратегії людей в умовах різних економічних сценаріїв. Такий глибокий погляд на людське поведінкове економічне рішення дає змогу розробляти більш точні та практичні моделі для ефективного управління ресурсами й ухвалення стратегічних рішень у сучасному світі.

Експериментальна поведінкова економіка, як наукова дисципліна, почала розвиватися в середині ХХ ст. і виникла як реакція на традиційні економічні теорії.

Історія експериментальної поведінкової економіки значною мірою визначена роботами численних вчених, які приділяли увагу динаміці ухвалення рішень, взаємодії агентів на ринках та різноманітним аспектам поведінкових ефектів в економіці. Дослідження ролі агентів у складних умовах невизначеності та обмеженої раціональності вивчали: Д. Канеман, А. Тверські, Г. Саймон, Р. Тейлор та ін. Однак особливе визнання отримав В. Сміт, якому в 2002 р. була присуджена Нобелівська премія з економіки “за утвердження лабораторних експериментів як інструменту емпіричного аналізу в економіці, особливо при дослідженні альтернативних ринкових механізмів” [8]. Автор зробив великий внесок у проведення ринкових експериментів, розробку теорії експериментальних ігор

та вивчення ролі інститутів у формуванні ринкових умов. Учений визначив розвиток експериментальної поведінкової економіки, розширюючи розуміння динаміки ринків, ролі інститутів та процесів ухвалення рішень у господарських ситуаціях. В. Сміт сприяв поглибленню аналізу економічних взаємодій через систематичне використання експериментальних методів [9].

Важливим етапом у формуванні поведінкової економіки була також публікація робіт Д. Канемана та А. Тверські у 1970–1980 рр. Одне із ключових досліджень Prospect theory: an analysis of decision under risk (Теорія перспектив: аналіз рішень у умовах ризику) [2], опубліковане в 1979 р., виявило важливі психологічні аспекти впливу на ухвалення рішень в умовах невизначеності.

Р. Талер – нобелівський лауреат із економіки, всесвітньо відомий завдяки своїм працям у галузі поведінкової економіки та теорії обмеженої раціональності [7]. Включивши до аналізу економічних рішень психологічно реалістичні припущення, дослідив вплив обмеженої раціональності, соціальних преференцій і відсутності самоконтролю. Він продемонстрував, як ці людські особливості систематично відображаються в індивідуальних рішеннях, а також визначають ситуацію на ринку.

Е. Мескін – лауреат Нобелівської премії з економіки, який спільно з лауреатами Дж. Акерлофом та Р. Міртлом отримав визнання за внесок у дослідження теорії механізмів і дизайну. Мескін розробив нові методи аукціонного дизайну, що враховують економічні обставини та потреби різних господарських агентів [10]. Науковець спрямовував свої дослідження на взаємодію між теорією гри й експериментальною поведінковою економікою, вивчаючи, як індивіди і групи ухвалюють рішення в умовах невизначеності та конфлікту інтересів. Зокрема, Е. Мескін звертав увагу на те, як різні правила аукціонів можуть впливати на результати торгів та як

їхній дизайн може бути адаптований для досягнення бажаних економічних результатів. Він зробив значний внесок у розуміння взаємодії різних гравців на ринках та оптимізації механізмів для досягнення ефективності інституцій економічного обміну.

М. Суттер [11] – видатний економіст, спеціалізація якого охоплює експериментальну поведінку в галузі ігор, грошей та поведінкової економіки. Він впроваджує лабораторні експерименти, в рамках яких учасники беруть участь у різноманітних іграх, спрямованих на вивчення їхньої стратегічної поведінки та ухвалення рішень. Одним із головних аспектів його досліджень є аналіз взаємодії між учасниками та визначення результатів гри. М. Суттер ретельно досліджує вплив різних факторів, таких як соціальні норми, репутація та альтруїзм, на динаміку гри та стратегічні рішення учасників. Окрім цього, він активно зосереджується на грошовій економіці, використовуючи гроші як стимул для ухвалення рішень. Його дослідження дають змогу визначити, як гроші впливають на соціальну взаємодію й ефективність господарських механізмів у різних сценаріях. Крім того, М. Суттер розглядає поведінкові аспекти економічних рішень, зокрема вплив психологічних факторів на ухвалення рішень у сфері економіки. Його аналіз когнітивних аспектів та інших факторів надає глибоке розуміння того, як індивіди взаємодіють із економічними стимулами та ситуаціями, сприяючи розвитку сучасного погляду на експериментальну поведінкову економіку.

Дослідження учених розширюють розуміння експериментальної поведінкової економіки та її ключового значення в сучасному світі. Їхній внесок у галузь вивчення стратегічної взаємодії, грошової економіки та впливу психологічних факторів на економічні рішення не лише дає змогу розширювати теоретичний апарат, а й надає конкретні відомості для розробки ефективних

стратегій управління та ухвалення рішень у різних соціально-економічних контекстах.

Мета статті полягає у висвітленні ключових аспектів експериментальної поведінкової економіки, розкритті її сутності та важливості застосування в сучасному економічному середовищі, аналізі психологічних чинників, які впливають на ухвалення економічних рішень, та визначенні важливості експериментальної поведінкової економіки як інструменту для управління і розвитку сучасних економічних стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експериментальна поведінкова економіка – це галузь економічної науки, яка досліджує економічні явища, враховуючи психологічні аспекти ухвалення рішень. Вона використовує експериментальні методи для вивчення й аналізу впливу психологічних факторів на економічну поведінку, а також для створення контрольованих умов, в яких дослідники можуть спостерігати, як різні фактори впливають на ухвалення рішень, включаючи соціальні норми, репутацію, альтруїзм, інші психологічні аспекти.

Застосування експериментальної поведінкової економіки поширюється на різні галузі, зокрема корпоративні стратегії, управлінські рішення та розвиток соціально відповідальних економічних політик. Ця галузь відіграє ключову роль у формуванні більш повного та реалістичного розуміння економічної поведінки, що сприяє розробці ефективніших стратегій управління та ухвалення рішень в умовах сучасного економічного середовища [12].

Експериментальна поведінкова економіка є динамічною галуззю, яка ставить за мету розкриття психологічних аспектів ухвалення економічних рішень. Основні аспекти цієї дисципліни охоплюють методологію, дослідження поведінкових аномалій, визначення впливових факторів, застосування в реальному житті та розвиток теорії [13].

1. Методологія експериментальної поведінкової економіки базується на використанні експериментів як інструменту для вивчення різноманітних економічних сценаріїв. Учасники експериментів виступають в ролі “суб’єктів” і їх рішення та взаємодію записують й аналізують. Цей підхід надає можливість створити контрольовані умови для вивчення впливів різних факторів на ухвалення рішень.

2. Поведінкові аномалії: експериментальна поведінкова економіка акцентує увагу на виявленні та розумінні поведінкових аномалій – ситуацій, коли індивідуальні рішення не відповідають стандартним моделям раціональності. Аномалії можуть охоплювати непередбачувані реакції на стимули, неочікувані стратегії в грі чи інші незвичайні форми економічної поведінки.

3. Визначення факторів: головна мета експериментальної поведінкової економіки полягає в ідентифікації та вивченні різноманітних факторів, які впливають на економічні рішення, що охоплює соціальні норми, психологічні фактори, альтруїзм, індивідуальні уподобання й інші елементи, що формують поведінку учасників.

4. Застосування в реальному житті: отримані знання з експериментальної поведінкової економіки знаходять своє застосування в реальних ситуаціях. Це може містити розробку більш ефективних стратегій управління організаціями, оптимізацію корпоративних стратегій та визначення ефективних політичних рішень.

5. Розвиток теорії: експериментальна поведінкова економіка постійно вдосконалюється та розвивається. Нові експерименти та дослідження дають змогу розширювати теоретичні концепції та вдосконалювати розуміння економічної поведінки, що робить цю галузь важливою для сучасного економічного дослідження.

Ці аспекти взаємодіють, утворюючи важливу основу для розуміння й оптимізації економічних процесів у світі, де психологічні та соціальні фактори відіграють ключову роль в ухваленні рішень.

Проектуючи основні положення поведінкової економіки на теорію обліку, слід відзначити науковий внесок професора В. З. Семанюк, яка виокремила аномалії в обліку як системі створення інформації для управління. Науковець визначає необхідність кардинальної трансформації теорії обліку, зокрема розвитку критичного теоретичного мислення у дослідників, наголошує на важливості науки у сфері обліку в постіндустріальному суспільстві, виявляє фрагментарність існуючих досліджень і невідповідність між поняттями. Теорія обліку, на думку авторки, має розкривати філософські категорії пізнання, а конфлікт між традиційною та новою парадигмою визначає необхідність розробки нових підходів, зокрема інформаційної теорії обліку для постіндустріального суспільства [14].

Слід зауважити, що експериментальна поведінкова економіка виступає не лише як наукова дисципліна, а й як потужний інструмент для управління та розвитку сучасних економічних стратегій. Ця галузь вивчає, як індивіди та групи ухвалюють рішення в умовах невизначеності та як психологічні аспекти впливають на їхню поведінку. До прикладу розглянемо, як експериментальна поведінкова економіка виступає ключовим інструментом для формулювання та вдосконалення економічних стратегій [15]:

Урахування психологічних аспектів: експериментальна поведінкова економіка дає змогу враховувати психологічні аспекти в ухваленні рішень. Розуміння емоцій, страхів, соціальних впливів та інших психологічних факторів дає можливість розробляти стратегії, які краще відповідають реальним потребам та мотиваціям людей.

Тестування ефективності стратегій: застосування експериментів дає змогу тестувати різні економічні стратегії в контрольованих умовах. Це надає можливість оцінити ефективність стратегій та внести необхідні корективи до їхнього впровадження в реальному бізнесі або управлінських практиках.

Підвищення ефективності комунікації: розуміння психологічних особливостей ухвалення рішень сприяє покращенню комунікації між різними стейкхолдерами. Створення стратегій, які враховують специфічні психологічні аспекти різних груп, сприяє більш ефективному сприйняттю та ухваленню запропонованих рішень.

Адаптація до змін у споживчій поведінці: швидкі зміни у споживчій поведінці вимагають гнучкості у впровадженні стратегій. Експериментальна поведінкова економіка дає змогу адаптувати економічні стратегії до змін у вподобаннях та потребах споживачів.

Розробка соціально відповідальних стратегій: розуміння соціальних і психологічних наслідків різних стратегій дає можливість розробляти більш соціально відповідальні підходи. Експерименти дають змогу передбачити можливі впливи й уникати негативних наслідків для суспільства.

Експериментальна поведінкова економіка, як інструмент, має неабияке значення для розвитку сучасних економічних стратегій, роблячи їх більш адаптованими до реальних умов та потреб суспільства.

Експериментальна поведінкова економіка – це один із методів дослідження в широкому контексті поведінкової економіки. Цей підхід використовує контрольовані експерименти для вивчення й аналізу економічної поведінки людей, їхніх рішень та взаємодії у сфері економіки.

Експериментальний метод полягає в тому, що дослідники створюють умови, в яких учасники (індивіди чи групи) ухвалюють рішення або взаємодіють у розроблених

ними сценаріях. Може охоплювати використання ігор, економічних симуляцій чи інших ситуацій, що дають змогу вивчати, як різні фактори впливають на ухвалення рішень.

Експериментальна поведінкова економіка розширює звичайні економічні моделі, додаючи до них психологічні та соціальні аспекти, що дає змогу отримати більш повне розуміння того, як індивіди насправді ухвалюють економічні рішення в реальному світі, з усією їхньою складною природою та взаємодією.

Висновки. Сучасна економіка визнає необхідність переосмислення традиційних підходів до аналізу та прогнозування різноманітних явищ. Саме у цьому контексті експериментальна поведінкова економіка виявляється ключовою, надаючи можливість розглядати економічні рішення людей та їх наслідки через призму психологічних механізмів. Застосування цього підходу до різних галузей життя, зокрема бізнесу, фінансів та споживчої поведінки, дає можливість глибше розуміти взаємодію між індивідами та їхнім оточенням.

Вивчення дослідження експериментальної поведінкової економіки не лише розширює розуміння ухвалення рішень у сфері економіки, а й пропонує інноваційні підходи до оптимізації та покращення стратегій у сфері управління та прийняття управлінських рішень. Важливість цієї теми виходить за рамки суто академічних дебатів, оскільки вона прямо впливає на ефективність організацій, ринків і загальний розвиток суспільства.

Проаналізувавши ключові аспекти цього напрямку, зокрема методологію, виявлення поведінкових аномалій, визначення факторів, застосування в реальному житті та розвиток теорії, визначено, що експериментальна поведінкова економіка є необхідною для вдосконалення стратегій у сучасному світі.

Зазначено, що експериментальна поведінкова економіка робить значний внесок у сучасну економічну науку, допомагаючи розширити розуміння того, як індивіди

та групи ухвалюють економічні рішення, а також визначити стратегії, які можуть бути оптимальними в різних сценаріях.

Експериментальна поведінкова економіка виступає необхідним інструментом для розвитку ефективних стратегій у сучасному світі, де враховують психологічні та соціальні аспекти економічної взаємодії. Це, безсумнівно, потужний інструмент для вивчення людської поведінки та її впливу на подальші економічні процеси.

Список використаних джерел

1. Simon H. *Administrative behavior: a study of decision-making processes in administrative organizations*. NY: The Free Press, 1997. (First published in 1945.)
2. Kahneman D., Tversky A. *Prospect theory: an analysis of decision under risk*. *Econometrica*. 1979. Vol. 47, № 2. P. 263–291.
3. Шиян А. А. *Теорія ігор: основи та застосування в економіці та менеджменті: навч. посіб.* Вінниця: ВНТУ, 2009. 164 с.
4. Von Neumann J., Morgenstern O. *Theory of games and economic behavior: by J. Von Neumann and O. Morgenstern*. Princeton University Press, 1953.
5. Гладкова Л., Наумова М. *Застосування теорії ігор в економіці. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2013. Вип. 4 (2). С. 16–21.
6. Werner F. M., De Bondt R. T. *Does the stock market overreact?* *Journal of Finance*. 1985. Vol. 40, № 3. P. 793–805.
7. Thaler R. H., Sunstein C. R. *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*. New Haven, CT: Yale University Press, 2008. 293 p.
8. Smith V. L. *The Sveriges Riksbank Prize in economic sciences in memory of*
9. Alfred Nobel. 2002. URL : <http://www.nobel-prize.org>.

10. Smith V. L. *Bargaining and market behavior*. Cambridge University Press, 2000. P. 107–142.

11. Maskin Eric S. *Mechanism design: how to implement social goals*. *American Economic Review*. 2008. Vol. 98, № 3. P. 567–576.

12. Sutter M., Weyland M., Untertrifaller A. et al. *Financial literacy, experimental preference measures and field behavior – a randomized educational intervention*. CESifo Working Paper. 2023. № 10400. URL : <https://ssrn.com/abstract=4442433> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4442433>.

13. Wilson R. *Architecture of power markets*. *Econometrica*. 2002. Vol. 70 (4). P. 1299–1340.

14. Harrison G., Smith V., Williams A. et al. *Learning behavior in experimental auctions markets*. University of California, Los Angeles, 2001. 305 p.

15. Семанюк В. З. *Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві : монографія*. Тернопіль: THEU, 2018. 392 с.

16. Whitehead M., Jones R., Howell R. et al. *Nudging all over the world: assessing the impacts of the behavioural sciences on public policy*. ESRC Negotiating Neuroliberalism Project Report. 2014. URL : <http://changingbehaviours.wordpress.com>

References

1. Simon, H. (1997). *Administrative behavior: a study of decision-making processes in administrative organizations*. NY: The Free Press. (First published in 1945).

2. Kahneman, D., Tversky, A. (1979). *Prospect theory: an analysis of decision under risk*. *Econometrica*, 47, 263–291 (Vol. 2).

3. Shyian, A. A. (2009). *Teoriia ihor: osnovy ta zastosuvannya v ekonomitsi ta menedzhmenti*. [Game theory: basics and applications in economics and management]. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].

4. Von Neumann, J., Morgenstern, O. (1953). *Theory of games and economic behavior: by J. Von Neumann and O. Morgenstern*. Princeton University Press.

5. Hladkova, L., Naumova, M. (2013). *Zastosuvannya teorii ihor v ekonomitsi* [Application of game theory in economics]. *Naukovi zapysky Kirovohrad-*

skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education, 4(2), 16–21 [in Ukrainian].

6. Werner, F. M. De Bondt, R. T. (1985). *Does the stock market overreact?* *Journal of Finance*, 40, 793–805 (Vol. 3).

7. Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*. New Haven, CT: Yale University Press.

8. Smith, V. L. (2002). *The Sveriges Riksbank Prize in economic sciences in memory of Alfred Nobel*. Available at: <http://www.nobelprize.org>.

9. Smith, V. L. (2000). *Bargaining and market behavior*. Cambridge University Press.

10. Maskin, Eric S. (2008). *Mechanism design: how to implement social goals*. *American Economic Review*, 98, 567–576 (Vol. 3).

11. Sutter, M., Weyland, M., Untertrifaller, A. et al. (2023). *Financial literacy, experimental preference measures and field behavior – a randomized educational intervention*. CESifo Working Paper, 10400. Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4442433> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4442433>.

12. Wilson, R. (2002). *Architecture of power markets*. *Econometrica*, 70 (4), 1299–1340.

13. Harrison, G., Smith, V., Williams, A. et al. (2001). *Learning behavior in experimental auctions markets*. University of California, Los Angeles.

14. Semaniuk, V. Z. (2018). *Informatsina teoriia obliku v postindustrialnomu suspilstvi* [Information theory of accounting in the post-industrial society]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

15. Whitehead, M., Jones, R., Howell, R. et al. (2014). *Nudging all over the world: Assessing the impacts of the behavioural sciences on public policy*. ESRC Negotiating Neuroliberalism Project Report. Available at: <http://changingbehaviours.wordpress.com>.

Віктор ЗАЯЦ

старший науковий співробітник, Науково-дослідний інститут фінансової політики,
Державний податковий університет, Ірпінь, Україна, zyjcis@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4840-0823

Володимир ТИТОР

викладач, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна,
v.tytor@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2039-3716

ЄВРОПЕЙСЬКА ТРАНЗИТНА СИСТЕМА: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ГАРАНТІЯМИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Вступ. Стягнення за вимогами стосовно погашення боргів, пов'язаних з операцією спільного транзиту, є одним із напрямів міжнародної співпраці країн – учасниць розгорнутої в Європі міжнародної транзитної системи. У статті досліджено процес визначення в Україні забезпечених гарантіями зобов'язань щодо сплати боргу, який може виникнути щодо товарів, поміщених під діючу в Європейському Союзі процедуру спільного транзиту. Основну увагу приділено питанню однакового тлумачення та використання стосовно процедури спільного транзиту терміна “борг” в контексті положень актів міжнародного та національного законодавства. Проаналізовано наявне законодавче підґрунтя щодо об'єктивізації/визначення, перевірки та контролю митними органами розміру потенційного боргу. У пропозиціях визначено напрями вдосконалення вітчизняного законодавства, що є важливими для гармонізації та розвитку процедури спільного транзиту в Україні.

Мета – проаналізувати практику визначення забезпечених гарантіями зобов'язань у застосуванні процедури спільного транзиту й обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення процесу визначення, перевірки та стягнення сум забезпечених гарантіями зобов'язань.

Методи. Під час дослідження використано порівняльно-правовий метод для опрацювання норм міжнародного та вітчизняного законодавства щодо застосування процедури спільного транзиту, методи аналізу та синтезу стосовно аспектів визначення при спільному транзиті забезпечених гарантіями зобов'язань.

Результати. Охарактеризовано процес долучення України до діючої в Європейському Союзі міжнародної транзитної системи та використання фінансових гарантій для забезпечення сплати заборгованостей, пов'язаних з застосуванням процедури спільного транзиту. Запропоновано використання однакового тлумачення терміна “борг” в контексті положень актів чинного міжнародного законодавства, а також створення нормативно-правового підґрунтя щодо об'єктивізації/визначення, перевірки та конт-

ролю митними органами розміру гарантії, що призначена для покриття боргу, у випадку застосування процедури спільного транзиту.

Перспективи. Наукові дослідження стосовно використання в Україні процедури спільного транзиту доцільно продовжити з урахуванням потреби удосконалення, зокрема взаємної допомоги у стягненні за вимогами під час процедури спільного транзиту, що зумовлюватиме необхідність доопрацювання національного законодавства в частині запровадження необхідних механізмів стягнення боргу, можливості передачі стягнення боргу від однієї країни до іншої.

Ключові слова: процедура спільного транзиту, Нова комп'ютеризована транзитна система (NCTS), митна декларація, фінансова гарантія, борг.

Бібл.: 16.

Victor ZAIATS

Senior Research Scholar, Research Institute of Financial Policy, State Tax University,
Irpın, Ukraine, zyjcis@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4840-0823

Volodymyr TYTOR

Lecturer, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
v.tytor@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2039-3716

EUROPEAN TRANSIT SYSTEM: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF DETERMINING OBLIGATIONS SECURED BY GUARANTEES

Introduction. Debt collection related to the common transit operation is one of the areas of international cooperation between the countries participating in the international transit system deployed in Europe. The article examines the process of determining in Ukraine guaranteed obligations to pay a debt that may arise in relation to goods placed under the common transit procedure in force in the European Union. The main attention is paid to the issue of the same interpretation and use of the term "debt" in the context of the provisions of acts of international and national legislation in relation to the common transit procedure. The existing legal basis for objectification/determination, verification and control by customs authorities of the amount of potential debt is analyzed. In the proposals formulated in this article, directions for improvement of domestic legislation are defined, which are important for the harmonization and development of the common transit procedure in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the practice of determining the obligations secured by guarantees in the application of the common transit procedure and substantiating proposals for improving the process of determining, verifying and collecting the amounts of obligations secured by guarantees.

Methods. During the study, a comparative legal method was used when working out the norms of international and domestic legislation regarding the application of the common transit procedure, methods of analysis and synthesis regarding the aspects of determining obligations secured by guarantees during common transit.

Results. The process of joining Ukraine to the international transit system operating in the European Union and the use of financial guarantees to ensure the payment of debts related to the application of the common transit procedure is characterized. This made it possible to

determine and propose the introduction of the same interpretation and use of the term “debt” in the context of the provisions of the acts of the current international legislation, as well as the creation of a legal basis for the objectification/determination, verification and control by customs authorities of the amount of the guarantee intended to cover the debt, in the case of applying the common transit procedure.

Perspectives. *It is advisable to continue scientific research on the use of the common transit procedure in Ukraine, taking into account the need for improvement, in particular, mutual assistance in the collection of claims under the joint transit procedure, which will lead to the need to finalize the national legislation in terms of introducing the necessary debt collection mechanisms, the possibility of transferring debt collection from one country to another.*

Keywords: *common transit procedure, New Computerized Transit System (NCTS), customs declaration, financial guarantee, debt.*

JEL Classification: F15, H30, K33.

Постановка проблеми. Долучення України до сучасної європейської транзитної системи, шляхом впровадження в національне законодавство положень Конвенції про процедуру спільного транзиту (далі – Конвенція) [1], передбачено в Додатку XV до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) [2].

Завдяки реалізації комплексу правових та організаційно-розпорядчих заходів, наша держава досягла в 2022 р. відповідності всім критеріям, встановленим для приєднання до Конвенції, включаючи правові, структурні та ІТ-вимоги. Завершальним етапом вказаного процесу стало ухвалення Закону України від 30.08.2022 р. № 2555-IX “Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту” [3] та початок повноцінного застосування в Україні Нової комп’ютеризованої транзитної системи (NCTS) з 01 жовтня 2022 р.

Водночас на національному рівні потребують нормативно-правової регламентації питання здійснення, передбаченої Доповненням IV до Конвенції, взаємної допомоги при стягненні за вимогами, яка заснована

на заходах інформаційного й фіскального змісту і стосується забезпечення стягнення в кожній договірній країні гарантованої суми імпорتنих або експортних платежів та інших зборів, відсотків і витрат, які виникають в іншій країні стосовно товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність наукового інтересу стосовно діючої на європейському просторі міжнародної транзитної системи пояснюється приєднанням України в 2022 р. до Конвенції. Дослідження окремих теоретичних аспектів та практичних проблем застосування процедури спільного транзиту перебувають в центрі уваги науковців, експертів та фахівців з питань здійснення митної справи, як: І. Бережнюк, А. Брендак, Л. Дорофеева, В. Курилов, Е. Молдован, П. Пашко, С. Капітанець, Т. Руда, Н. Шкуренко та ін.

Зокрема, Т. Руда [4] характеризує міжнародний досвід застосування процедури спільного транзиту й обґрунтовує нагальність її впровадження у митну практику України. С. Капітанець та Н. Шкуренко [5] досліджують специфіку термінології, що застосовують у вітчизняному законодавстві з питань спільного транзиту; зазнача-

ють потребу в удосконаленні та уніфікації цієї термінології.

Водночас доцільним є вивчення питань, пов'язаних із забезпеченням стягнень за вимогами відповідно до Доповнення IV до Конвенції про процедуру спільного транзиту.

Метою статті є аналіз практики визначення забезпечених гарантіями зобов'язань при застосуванні процедури спільного транзиту й обґрунтування пропозицій щодо удосконалення процесу визначення, перевірки та стягнення сум забезпечених гарантіями зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передбачена Конвенцією [1] процедура спільного транзиту із застосуванням системи NCTS полягає, зокрема, у використанні для одного транскордонного переміщення товару єдиної гарантії та єдиного адміністративного документа (митної декларації) під час здійснення митного контролю товарів митницями країн – їхнього відправлення, транзиту та призначення.

Відображення відомостей про товари в графах єдиного адміністративного документа (ЄАД) – декларації типу T1 чи T2 здійснюються в уніфікований спосіб, узгоджений на міжнародному рівні, задля забезпечення однакового сприйняття та тлумачення таких відомостей митними органами різних країн світу.

Використання системи фінансових гарантій для забезпечення сплати заборгованостей, пов'язаних із застосуванням процедури спільного транзиту, передбачено главою IV (“Гарантії”) Доповнення I до Конвенції Про процедуру спільного транзиту. Відповідно до положень ст. 10 Доповнення I до Конвенції, суб'єкт процедури має надати гарантію для забезпечення сплати боргу, який може виникнути щодо товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту.

При цьому гарантію емітує гарант, котрим згідно зі ст. 316 Митного кодексу

України (далі – МКУ) [6] можуть виступати банки, страховики, фінансові компанії, які мають право на провадження діяльності з надання гарантій. Ці установи мають відповідати умовам, передбаченим ст. 316 МКУ, та бути включеними до Реєстру гарантів NCTS. Чинний на сьогодні національний Реєстр фінансових гарантів розміщено на офіційному веб-сайті Держмитслужби у розділі “Статистика та реєстри” (<https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>).

Гарант, відповідно до норм ст. 12 Доповнення I до Конвенції, зобов'язується сплатити забезпечену суму боргу, що може виникнути щодо товарів, які поміщуються під процедуру спільного транзиту. Проте не завжди такі зобов'язання гарант здійснює належним чином добровільно та в повному обсязі, а отже, вони потребують примусового виконання.

За вказаних обставин ст. 13(a) Конвенції передбачено, що компетентні органи відповідних країн згідно з положеннями Доповнення IV до Конвенції надають один одному допомогу щодо стягнень за вимогами, якщо ці вимоги виникли у зв'язку з операцією T1 або T2.

У Доповненні IV (“Здійснення взаємної допомоги при стягненні за вимогами”) до Конвенції фактично регламентовано взаємну, зокрема адміністративну, допомогу, яка заснована на заходах інформаційного й фіскального змісту і стосується забезпечення стягнення в кожній договірній країні гарантованої суми імпортерів або експортерів платіжів та інших зборів, відсотків і витрат, які виникають в іншій країні стосовно товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту. Зокрема, у Доповненні IV до Конвенції, серед іншого, передбачено, що:

1. На запит органу, “який надсилає запит, орган, який отримує запит, повинен надати будь-яку інформацію, яка буде корисна для органу, який надсилає запит, у

процесі стягнення його вимоги. Для отримання цієї інформації орган, який отримує запит, користується повноваженнями, передбаченими законами, підзаконними нормативно-правовими актами та адміністративними положеннями, що застосовуються до стягнення подібних вимог, що виникають у країні, де розташований такий орган.

2. Орган, який отримує запит, на запит органу, який надсилає запит, та відповідно до чинних правових норм щодо повідомлення про подібні інструменти чи рішення у країні, в якій розташований орган, який отримує запит, повинен повідомляти адресата про всі документи і рішення, в тому числі судового характеру, які виникають у країні, в якій розташований орган, який надсилає запит, та які стосуються вимоги та/або її стягнення.

3. На запит органу, який надсилає запит, орган, який отримує запит, повинен стягнути вимоги, які є предметом документа, що дозволяє їх примусове виконання відповідно до законів, підзаконних нормативно-правових актів і адміністративних положень, що застосовуються до стягнення подібних вимог, що виникають у країні, де розташований орган, який отримує запит.

4. У відповідних випадках та згідно із законодавством, чинним у країні, що в ній розташований орган, який отримує запит, документ, що дозволяє примусове виконання вимоги, повинен бути прийнятим, визнаним, доповненим або заміненим документом, що уповноважує на примусове виконання на території такої країни" [1].

Необхідність повноцінного здійснення наведених вище у пунктах 1–4 заходів зумовлює потребу їхньої відповідної нормативно-правової регламентації на національному рівні. Водночас слід враховувати, що Угода про асоціацію з ЄС (ст. 84), що набула чинності з 1 вересня 2017 р. [2], передбачає, зокрема, й поступове наближен-

ня митного законодавства України до норм законодавства ЄС.

Відповідно до положень ст. 76 ("Законодавство та процедури") Угоди про асоціацію з ЄС "Сторони цієї Угоди домовилися, що їхнє відповідне торговельне та митне законодавство, як принципове питання, має бути стабільним та всеохоплюючим та, що положення і процедури мають бути пропорційними, прозорими, передбачуваними, недискримінаційними, об'єктивними й мають застосовуватися уніфіковано та ефективно, а також, серед іншого, забезпечать:

- захист і сприяння законній торгівлі шляхом ефективного впровадження і дотримання вимог законодавства;
- уникнення непотрібних або дискримінаційних навантажень на економічних операторів, запобігання шахрайству і надання подальшого сприяння економічним операторам, які мають високий рівень відповідності законодавству;
- застосування єдиного адміністративного документа у цілях митного декларування;
- більшу ефективність, прозорість і спрощення митних процедур та практик на кордоні;
- без шкоди для застосування об'єктивних критеріїв оцінки ризиків, забезпечення недискримінаційних вимог та процедур, що застосовуються до імпорту, експорту і транзиту товарів;
- застосування міжнародних документів, що використовуються у митній справі і торгівлі, зокрема тих, що розроблені Всесвітньою митною організацією, Світовою організацією торгівлі, ООН, а також керівних принципів ЄС, таких як Митні прототипи.
- вжиття необхідних заходів для відображення та виконання положень Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур 1973 р. (Кіотська конвенція)" [2].

Варто зауважити на перебуванні в фокусі особливої уваги питання термінології, яка стосується взаємної адміністративної допомоги в законодавстві про спільний транзит. Зокрема, науковці у сфері державної митної справи С. Капітанець та Н. Шкуренко [5] досліджують специфіку понять “борг” та “митний борг” у контексті процедури спільного транзиту. Вони зауважують, “що після приєднання України до Конвенції важливим залишається напрямок продовження адаптації національного законодавства та підготовки необхідних змін до нормативно-правових актів, а процес наближення до загальноприйнятих норм, який проходить наша держава, забезпечує належність розвитку процедури спільного транзиту” [5].

Водночас актуалізується потреба удосконалення вітчизняної митної термінології, аби вона відповідала тій, яку використовують у світовій митній практиці. Правильність та однозначність визначення основних термінів та понять є необхідною, позаяк ця термінологія може бути використана для перекладу наявних і новоприйнятих нормативно-правових актів, котрі застосовують у сфері митної справи.

Одним із питань, яке наразі варто з'ясувати, є розмежування понять “митний борг” та “борг” у контексті застосування процедури спільного транзиту. Аналіз низки нормативно-правових актів, прямо або опосередковано пов'язаних із регламентацією спільного транзиту, засвідчив, що у частині з них згадуються вислови як “митний борг” та “борг”, так і “податковий борг”.

Проте, зосередившись на перших двох поняттях та їх тлумаченнях, зазначимо, що відповідно до п. 4 ст. 1 гл. 1 розд. I (“Загальні положення”) Закону України від 12.09.2019 р. N78-IX “Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи”, який на-

разі втратив чинність 01.10.2022 р., “митний борг” визначався як обов'язок особи сплатити суму митних платежів щодо товарів, поміщених у режим спільного транзиту” [7]. Митними платежами згідно з п. 27 ст. 4 Митного кодексу України визначені: “мито; акцизний податок (АП) із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); податок на додану вартість (ПДВ) із ввезених на митну територію України товарів (продукції)” [6]. Окрім цього, у наказі Міністерства фінансів України від 06.04.2021 р. № 200 “Про деякі питання забезпечення сплати митного боргу в режимі спільного транзиту” [8], який втратив чинність 5 липня 2023 р, послуговувалися також словосполученням “митний борг”.

Майже ідентично за змістом в наказі Міністерства фінансів України від 07.10.2022 р. № 325 “Про затвердження Порядку реалізації положень Конвенції про процедуру спільного транзиту” визначається “борг”, а саме як “зобов'язання особи сплатити суму митних платежів, що підлягають сплаті стосовно товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту” [9].

У Митному кодексі України “митний борг” згадується один раз у п. 6³ розд. XXI “Прикінцеві та перехідні положення”. Серед основних термінів і понять у ст. 4 МКУ відсутні визначення понять “борг” і “митний борг”.

Згідно зі ст. 3 гл. 1 розд. I Доповнення I до Конвенції, “борг” – це зобов'язання особи сплатити суму імпорتنих або експортних платежів та інших зборів, що підлягають сплаті стосовно товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту” [1].

При зверненні до діючої редакції Митного кодексу ЄС [10] з'ясується, що “митний борг” відповідно до положень ст. 5 глави 1 розділу 1 цього Кодексу визначено як зобов'язання особи сплатити суму ввізного або вивізного мита, що встановлене на товари згідно з чинним митним законодав-

ством. При цьому, на відміну від норм Конвенції, не йдеться про сплату ПДВ та АП.

Про строк для встановлення місця виникнення саме митного боргу в рамках процедури транзиту Союзу йдеться в ст. 77 Делегованого регламенту комісії (ЄС) № 2015/2446 від 28 липня 2015 р. [11] стосовно детальних правил щодо певних положень Митного кодексу ЄС.

Водночас частиною 2 ст. 85 Делегованого регламенту комісії (ЄС) № 2015/2446 [11] передбачено, що у випадку не закриття процедури транзиту Союзу митні органи, визначені відповідно до статті 87 МК ЄС, “повинні, протягом трьох років із дати прийняття транзитної декларації, повідомити гаранта про те, що він зобов’язаний або може бути зобов’язаний сплатити борг, за який він відповідає, щодо відповідної транзитної операції Союзу” [10].

У зв’язку з цим логічно постає питання про коректність одночасного вживання термінів “митний борг” та “борг” у контексті процедури спільного транзиту. Своєю чергою, передбаченими Конвенцією та МКУ складовими “боргу” можуть бути мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів, податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів, на відміну від складових “митного боргу” згідно з Митним кодексом ЄС – ввізного або ж вивізного мита, що встановлене на товари, але без АП та ПДВ.

Таким чином, поліваріантність тлумачень одних і тих самих понять у сфері митної справи або ж навпаки – варіативність термінів із однаковим визначенням не забезпечує чіткості їх розуміння та призводить до певного змістового нашарування. Також зауважимо, що неефективні норми вживання й укорінення некоректних понять мають тенденцію до переростання у категоріальні “пастки”, породжуючи нові та по-

силюючи існуючі методологічні і семантичні суперечності.

З огляду на вищевикладене, слід наголосити на необхідності доопрацювання національного митного законодавства в частині визначення основних термінів та понять загалом і введення понять “боргу”, “митного боргу” зокрема.

Зауважимо, що законодавство України з питань державної митної справи згідно з ч.1 ст.1 МКУ також охоплює міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Згідно з частиною 1 ст. 19 Закону України від 29.06.2004 р. № 1906 “Про міжнародні договори України”): “чинні міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства” [12].

Частиною 3 ст. 1 Митного кодексу України визначено “якщо міжнародним договором України, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені Митним кодексом та іншими законами України, застосовуються правила міжнародного договору України” [6].

Отже, правовою підставою для застосування на теперішній час у Наказі Міністерства фінансів України від 07.10.2022 р. № 325 “Про затвердження Порядку реалізації положень Конвенції про процедуру спільного транзиту” [9] терміна “борг” вважається визначення “боргу” згідно зі ст. 3 гл. 1 розд. I Доповнення I до цієї Конвенції [1].

Принципово важливим при цьому є встановлення адекватності перекладу українською мовою англійського слова “debt”, яке містить ст. 3 гл. 1 розд. I Доповнення I до Конвенції. Серед варіантів перекладу наявні наступні слова: “борг”, “заборгованість”, “зобов’язання”.

Для належного усвідомлення значення цих слів варто враховувати наступні словникові тлумачення:

- 1) борг – те, що взяте в позику; позичене;
- 2) заборгованість – наявність боргу;
- 3) зобов'язання – поставлене перед собою завдання, обіцянка, які неодмінно мають бути виконані; грошовий позиковий документ [13].

Чинною для України Міжнародною конвенцією про спрощення і гармонізацію митних процедур [14] не встановлено термін “борг”. Водночас у п. 4.1 (Стандартне правило) розділу 4 (Мита та податки) Загального Додатку цієї Конвенції зазначено, що обставини, за яких виникають зобов'язання щодо сплати мит та податків, визначені національним законодавством. У п. 5.4 (Стандартне правило) розділу 5 (Гарантії) Загального Додатку цієї Конвенції вказано, що у випадках, коли це передбачено національним законодавством, митна служба не вимагає представлення гарантій, якщо вона переконується, що зобов'язання, узятє перед нею, буде виконано.

Відповідно до положень ст. 76 Угоди про асоціацію з ЄС “Сторони цієї Угоди домовилися, що їхнє відповідне торговельне та митне законодавство, як принципове питання, має бути стабільним та всеохоплюючим, що положення і процедури мають бути пропорційними, прозорими, передбачуваними, недискримінаційними, об'єктивними й мають застосовуватися уніфіковано та ефективно, а також, серед іншого, забезпечать вжиття необхідних заходів для відображення та виконання положень Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур 1973 року (далі – Кіотська конвенція [14])” [2].

Оскільки при недотриманні умов процедури спільного транзиту не йдеться про повернення позики, більш вдалим адекватним перекладом слова “debt” вбачається слово “зобов'язання”.

Враховуючи вищевикладене пропонуємо розглянути можливість застосування в національному митному законодавстві України, замість терміна “борг”, іншої дефініції, наприклад, “зобов'язання з мит та податків” або “зобов'язання з митних платежів”, яка за суттю відповідатиме положенням п. 4.1 розділу 4 Загального Додатку до Кіотської Конвенції та характеризуватиметься наявністю у складі запропонованої категорії, окрім ввізного й вивізного, також і особливих видів мит.

Проте задля збереження логічного взаємозв'язку між структурними частинами цієї статті в подальшому будемо послуговуватися у ній словами “борг”, “митний борг”.

Взаємна допомога при стягненні за вимогами згідно з Доповненням IV до Конвенції [1] здійснюється стосовно належним чином обчисленого та забезпеченого гарантією боргу. Згідно з нормами Конвенції “суб'єкт процедури повинен надати гарантію для забезпечення сплати боргу, який може виникнути щодо товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту, внаслідок вилучення товарів з процедури спільного транзиту, невиконання будь-якої умови, яка регулює поміщення товарів під процедуру спільного транзиту або застосування процедури спільного транзиту.

Індивідуальна гарантія повинна покривати суму боргу, який може виникнути, розраховану на основі найвищих ставок митних платежів, що застосовують до товарів такого ж типу. Для цілей такого розрахунку товари Союзу, що перевозяться відповідно до Конвенції, повинні розглядатися як товари з-поза меж Союзу” [1].

Сума загальної гарантії відповідно до положень ст. 74 Конвенції має дорівнювати референтній сумі, встановленій митницею гарантії. “Референтна сума загальної гарантії повинна відповідати сумі боргу, який може підлягати сплаті у зв'язку з кожною

операцією спільного транзиту, щодо якої подана гарантія, у період між поміщенням товарів під процедуру спільного транзиту та моментом закриття такої процедури.

Для цілей такого розрахунку враховують найвищі значення боргу, розраховані для товарів такого ж типу в країні митниці гарантії, а товари Союзу, що переміщуються відповідно до Конвенції, розглядаються як товари з-поза меж Союзу. Якщо інформація, необхідна для визначення референтної суми, відсутня в митниці гарантії, таку суму встановлюють на рівні 10 тис. євро для кожної транзитної операції.

Митниця гарантії встановлює референтну суму у взаємодії з суб'єктом процедури. При встановленні референтної суми митниця гарантії визначає таку суму на підставі інформації про товари, що були поміщені під процедуру спільного транзиту за попередні 12 місяців, та оцінки обсягу очікуваних операцій, відображених, зокрема, у комерційній та бухгалтерській документації суб'єкта процедури. Митниця гарантії переглядає референтну суму з власної ініціативи або за зверненням суб'єкта процедури та за необхідності коригує її.

Кожен суб'єкт процедури повинен забезпечити, щоб сума, яка підлягає сплаті або може підлягати сплаті, не перевищувала референтну суму. Така особа повинна повідомити митницю гарантії, якщо референтна сума більше не є достатньою для покриття її операцій" [1].

Відтак вказані вище норми Конвенції [1] спонукають суб'єктів процедури до отримання ними інформації щодо суми митних платежів за найвищими ставками, що застосовують до товарів, у разі їх випуску у вільний обіг на території будь-якої з країн-учасниць цієї Конвенції, територією яких буде здійснюватися їхнє переміщення. Джерелом надання інформації щодо суми митних платежів за найвищими ставками

в зарубіжних країнах з товарів, переміщуваних за процедурою спільного транзиту, можуть бути іноземні контрагенти суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

Компетентні митні органи згідно з ст. 116 Конвенції ініціюють провадження щодо боргу, як тільки для них стане можливим розрахувати суму боргу та визначити боржника. Важливо, що зобов'язання гаранта залишаються чинними, доки може бути пред'явлена вимога щодо сплати боргу.

Згідно зі ст. 118 Конвенції "країни-учасниці спільного транзиту повинні надавати допомогу одна одній у визначенні органів, відповідальних за стягнення. Такі органи повинні повідомляти митницю відправлення та митницю гарантії про всі випадки, в яких виник борг за транзитними деклараціями, прийнятими митницею відправлення, та про заходи стягнення, здійснені стосовно боржника. Крім того, вони повинні повідомляти митницю відправлення про стягнення платежів та інших зборів для закриття транзитної операції такою митницею" [1].

У процесі здійснення взаємної допомоги при стягненні за вимогою запит на стягнення, який орган-заявник надсилає запитуваному органу, повинен згідно зі ст. 7 Доповненні IV до Конвенції "супроводжуватися офіційним документом, що дозволяє її примусове виконання, виданим в країні, де розташований орган-заявник, або його засвідченою копією і, за потреби, оригіналом або засвідченою копією інших документів, необхідних для стягнення. При цьому у запиті на стягнення зазначається ім'я/найменування та адреса відповідної особи, характер вимоги, основна сума боргу, відсотки, пов'язані витрати, а також будь-яка інша відповідна інформація" [1].

Приведені вище засади розрахунку суми фінансової гарантії та боргу, що має покриватися нею, реалізовано в положеннях "Порядку забезпечення сплати митного

боргу в режимі спільного транзиту”, затверженому Наказом Міністерства фінансів України від 06.04.2021 р. № 200 “Про деякі питання забезпечення сплати митного боргу в режимі спільного транзиту” [8], який втратив чинність з 05 липня 2023 р.

Згідно з вказаним Порядком “розмір індивідуальної гарантії, необхідної для поміщення товарів у режим спільного транзиту, а також розмір частини базової суми загальної фінансової гарантії або звільнення від гарантії, що підлягає резервуванню для поміщення товарів у режим спільного транзиту, визначається відповідно до суми митного боргу, що може виникнути щодо товарів, які поміщуються в режим спільного транзиту.

Розрахунок суми митного боргу, що може виникнути щодо товарів, які поміщуються в режим спільного транзиту, здійснюється відповідно до розділу II цього Порядку, згідно з яким:

- сума митного боргу, що може виникнути щодо товарів, які поміщуються в режим спільного транзиту, визначається відповідно до суми митних платежів, що підлягають сплаті при випуску таких товарів для вільного обігу на митній території України. При цьому пільги та преференції в оподаткуванні, встановлені законодавством для операцій з ввезення товарів на митну територію України, не враховуються;
- сума митного боргу, що може виникнути щодо товарів, які поміщуються в режим спільного транзиту, визначається відповідно до найбільших ставок податків (мито, акцизний податок, податок на додану вартість) для товарів, що класифікуються в одній товарній підпозиції згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТ ЗЕД) разом з товарами, які поміщуються в режим спільного транзиту;
- розрахунок суми митного боргу здійснюється відповідно до найбільшої повної ставки ввізного мита, встановленої Законом України від 19.10.2022 р. № 2697-IX “Про Митний тариф України” [15], на рівні товарної підпозиції згідно з УКТ ЗЕД.
- якщо до товарів, що класифікуються в одній товарній підпозиції згідно з УКТ ЗЕД разом з товаром, який поміщується в режим спільного транзиту, встановлено сезонне мито, сума сезонного мита включається до розрахунку суми митного боргу за найбільшою ставкою;
- якщо товари, що класифікуються в одній товарній підпозиції згідно з УКТ ЗЕД разом з товаром, який поміщується в режим спільного транзиту, підпадають під дію рішення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі щодо оподаткування антидемпінговим, спеціальним та/або компенсаційним митом, сума такого мита включається до розрахунку суми митного боргу за найбільшою ставкою” [8].

На відміну від положень Конвенції про процедуру спільного транзиту, дещо інший принцип обчислення митного боргу передбачено в Митному кодексі ЄС (ст. 90/“Обов’язкова гарантія”). Передусім, “якщо надання гарантії є обов’язковим, митні органи встановлюють суму такої гарантії у розмірі точної суми ввізного чи вивізного мита, відповідної митному боргу, та інших зборів, якщо таку суму можна безсумнівно встановити на момент, коли вимагається гарантія. Якщо ж точну суму встановити неможливо, гарантія встановлюється в розмірі оцінюваної митними органами максимальної суми ввізного чи вивізного мита, що відповідає митному боргу, та інших зборів, які виникли або можуть виникнути” [10].

Враховуючи вищевикладене, з метою забезпечення взаємної допомоги при стягненні за вимогами згідно з Доповне-

нням IV до Конвенції, виникає потреба створення законодавчого підґрунтя щодо об'єктивізації/визначення, перевірки та контролю митними органами розміру суми забезпеченого гарантією боргу.

Варіантом вирішення такої потреби може бути правова регламентація доцільності відображення в зовнішньоекономічних договорах розрахованої суми забезпеченого гарантією можливого боргу. Вказані дії за своїм змістом подібні до декларування у графі 47 Митної декларації відомостей про нарахування митних платежів, що суттєво оптимізує (скорочує) трудовитрати працівників митниці.

Відтак пропонуємо розглянути можливість внесення змін до ст. 6 (“Договори (контракти) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та право, що застосовується до них”) Закону України від 16.04.1991 р. № 959 “Про зовнішньоекономічну діяльність” [16], доповнивши її частиною 7 в наступній редакції:

“Зовнішньоекономічні договори (контракти), при переміщення товарів за якими застосовується процедура спільного транзитну, мають містити відомості про розрахунок суми забезпеченого гарантією боргу, який може виникнути щодо таких товарів, відповідно до положень Конвенції про процедуру спільного транзиту”.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, варто зауважити, що використання фінансових гарантій є дієвим інструментом для забезпечення сплати заборгованостей, пов'язаних із застосуванням процедури спільного транзиту. Водночас задля удосконалення на національному рівні процесу визначення, перевірки та стягнення сум забезпечених гарантіями зобов'язань вбачається доцільним:

- ініціювати доопрацювання/гармонізацію окремих позицій понятійно-категорійного апарату вітчизняних норма-

тивно-правових актів щодо процедури спільного транзиту відповідно до положень міжнародного законодавства;

- розглянути можливість запровадження до національного законодавства норм щодо необхідності відображення в зовнішньоекономічних договорах відомостей про розраховану за операцією спільного транзиту суму забезпеченого гарантією зобов'язання;
- визначити національну модель (механізм) здійснення, передбаченої Доповненням IV до Конвенції Про процедуру спільного транзиту, взаємної допомоги при стягненні за вимогами, стосовно забезпечення стягнення в Україні гарантованої суми платежів, які виникають в іншій країні щодо товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту.

Список використаних джерел

1. Конвенція про процедуру спільного транзиту : міжнародний документ від 20.05.1987/. ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014. ВР України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту : Закон України від 30.08.2022 № 2555-IX. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>.
4. Руда Т. В. Міжнародний досвід застосування процедур спільного транзиту. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. Т. 2, № 6. С. 45–49. URL : [http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekonnew/2022/VKNU-ES-2022-N6Part2\(312\).pdf](http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekonnew/2022/VKNU-ES-2022-N6Part2(312).pdf).

5. Капітанець С. В., Шкуренко Н. Г. Категоріальна специфікація понять “митний борг” та “борг” у контексті процедури спільного транзиту. Нові реалії здійснення митної справи в Україні : збірник тез Науково-практичного круглого столу до Дня науки. Ірпінь-Хмельницький, 30 травня 2023 року. ДПУ. С. 40–43.

6. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17>.

7. Про режим спільного транзиту та заведення національної електронної транзитної системи : Закон України від 12.09.2019 р. N78-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-IX#Text>.

8. Про деякі питання забезпечення сплати митного боргу в режимі спільного транзиту : Наказ Міністерства фінансів України від 06.04.2021 р. № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0648-21#Text>.

9. Про затвердження Порядку реалізації положень Конвенції про процедуру спільного транзиту на території України : Наказ Міністерства фінансів України від 07.10.2022 р. № 325 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-22#Text>.

10. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#n1458.

11. Делегований регламент комісії (ЄС) № 2015/2446 від 28 липня 2015 року на доповнення Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 стосовно детальних правил щодо певних положень Митного кодексу Союзу. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_028-15#Text.

12. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

13. Словник української мови: в 11 т. Борг. Заборгованість. Зобов'язання. Т. 1, 1970.

С. 217. Том 3, 1972. С. 26. Том 3, 1972. С. 674. URL : <http://sum.in.ua/s/>.

14. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур : міжнародний документ від 18.05.1973 р. ВР України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_643.

15. Про Митний тариф України : Закон України від 19.10.2022 р. № 2697. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#n9>.

16. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959. ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/959-12>.

References

1. Konventsiia pro protseduru spilnoho tranzytu vid 20.05.1987 [Convention on the procedure of common transit]. (1987, May, 20). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text.

2. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: international document]. (2014, June, 27). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

3. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro protseduru spilnoho tranzytu. Zakon Ukrainy vid 30.08.2022 № 2555-IX [On the accession of Ukraine to the Convention on the common transit procedure. Law of Ukraine]. (2022, August, 30). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>.

4. Ruda, T.V. (2022). Mizhnarodnyi dosvid zas-tosuvannia protsedur spilnoho tranzytu [International experience in the application of joint transit procedures]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University, 6, 45–49 (Vol. 2). Available at: [http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekonnew/2022/VKNU-ES-2022-N6Part2\(312\).pdf](http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekonnew/2022/VKNU-ES-2022-N6Part2(312).pdf).

5. Kapitanets, S. V., Shkurenko, N. G. (2023). *Katehoriialna spetsyfikatsia poniat "mytnyi borh" ta "borh" u konteksti protsedury spilnogo tranzytu [Categorical specification of the concepts of «customs debt» and «debt» in the context of the joint transit procedure]. Zbirnyk tez Naukovo-praktychnoho kruhloho stolu do Dnia nauky – Collection of theses of the Scientific and Practical Round Table for the Day of Science, 40-43. Ipin-Khmelnytskyi: State tax university. Available at: https://www.dpu.edu.ua/images/2023/Photo_dlya_novyn_2023/NDI%20finansovoi%20politiky/07%20lipen%20NDI%20FP/Zbirnik_tez_30.05.2023_.pdf.*

6. *Mytnyi kodeks Ukrainy vid 13.03.2012.№ 4495-VI [Customs Code of Ukraine]. (2012, March, 13). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17>.*

7. *Pro rezhym spilnogo tranzytu ta zaprovadzhennia natsionalnoi elektronnoi tranzytnoi systemy. Zakon Ukrainy vid 12.09.2019 № 78-IX [On the joint transit regime and the introduction of the national electronic transit system. Law of Ukraine]. (2019, September, 12). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-IX#Text>.*

8. *Pro deiaki pytannia zabezpechennia splaty mytnoho borhu v rezhymi spilnogo tranzytu. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 06.04.2021 № 200 [On some issues of ensuring the payment of customs debt in the mode of joint transit. Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. (2021, April, 06). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0648-21#Text>.*

9. *Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii polozhen Konventsii pro protseduru spilnogo tranzytu na terytorii Ukrainy. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.10.2022 № 325 [On approval of the Procedure for the implementation of the provisions of the Convention on the procedure of common transit on the territory of Ukraine. Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. (2022, October, 07). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-22#Text>.*

10. *Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (ES) vid 09.10.2013 № 952/2013 Pro vstanovlennia Mytnoho kodeksu Soiuzu [Regulation of the*

European Parliament and the Council (EU) On establishing the Customs Code of the Union]. (2013, October, 09). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#n1458 [in Ukrainian].

11. *Delehovanyi rehlament komisii (ES) vid 28.07.2015 № 2015/2446 na dopovnennia Rehlementu Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (ES) № 952/2013 stosovno detalnykh pravyl shchodo pevnykh polozhen Mytnoho kodeksu Soiuzu [Commission Delegated Regulation (EU) Supplementing Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council regarding detailed rules regarding certain provisions of the Union Customs Code]. (2015, July, 28). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_028-15#Text [in Ukrainian].*

12. *Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906 [On international treaties of Ukraine. Law of Ukraine]. (2004, June, 29). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.*

13. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1–11). Available at: <http://sum.in.ua/s/>.*

14. *Mizhnarodna konventsiia pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur vid 18.05.1973 [International Convention on the simplification and harmonization of customs procedures]. (1973, May, 18). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_643.*

15. *Pro Mytnyi taryf Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 19.10.2022 № 2697 [About the Customs Tariff of Ukraine. Law of Ukraine]. (2022, October, 19). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#n9>.*

16. *Pro zovnishnoekonomichnu diialnist. Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 № 959 [About the foreign economic activity. Law of Ukraine]. (1991, April, 16). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/959-12>.*

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Рецензія на монографію
“Фінансова система України: реалії, виклики, перспективи” :
моногр. / за заг. ред. д. е. н., проф., І. О. Лютого.
Київ, 2023. 420 с.*

Монографія “Фінансова система України: реалії, виклики, перспективи” підготовлена фахівцями кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка за науковою редакцією завідувача кафедри, доктора економічних наук, професора, заслуженого економіста України Ігоря Олексійовича Лютого.

В рецензованій монографії подано результати наукових досліджень, здійснених з питань значущих соціально-економічних проблем, як от: еволюція фінансової системи, глобалізаційні тенденції та специфічні проблеми застосування цифрової фінансової інклюзії для досягнення цілей сталого розвитку тощо.

Сучасна фінансова система України зіштовхнулася з непередбачуваними обставинами військової агресії, що потребує адаптації до реалій воєнного стану одночасно з перебудовою в контексті євроінтеграційних процесів. Тому наразі фінансова система нашої держави характеризується значними трансформаційними змінами, що виникли внаслідок безпрецедентних викликів, спричинених раптовим неспровокованим військовим вторгненням. Водночас

стабільний розвиток фінансової системи та її структурних ланок є запорукою збереження належного фінансового забезпечення суспільного добробуту та фінансової спроможності для досягнення економічної і політичної незалежності країни. Саме тому порушена у монографії проблематика є актуальною та необхідною для подальших наукових досліджень.

В монографії розглянуто питання розвитку публічних фінансів в умовах війни, а також планування заходів у фінансовій сфері, які необхідно реалізувати з метою якнайшвидшого й ефективного повоєнного відновлення усіх сфер економіки та забезпечення добробуту населення. Висвітлено особливості функціонування окремих ланок фінансової системи та їх вплив на економічний розвиток країни в умовах глобалізаційних процесів, що супроводжують євроінтеграційні прагнення України. Особливу увагу приділено розкриттю теоретичних і практичних проблем пенсійного страхування в період становлення та розвитку вітчизняної системи соціального страхування.

Високу наукову цінність мають висвітлені в монографії питання суспільно-еконо-

мічного характеру, такі як професійна етика та залучення громадськості до бюджетного процесу. Видання характеризується широким спектром охоплення суб'єктів фінансових відносин як на рівні фінансів підприємств, так і на рівні міжнародних фінансів. Ці сектори розглянуто в контексті фінансового менеджменту, процесів формування і використання фінансових ресурсів. Проблематику фінансових ринків та особливості державного регулювання цієї сфери проаналізовано на основі сучасного інструментарію і моделювання регуляторного впливу.

Монографія “Фінансова система України: реалії, виклики, перспективи” має значну науково-теоретичну базу і ґрунтується на репрезентативному обсязі аналітичного матеріалу, що забезпечує об'єктивність та достовірність отриманих результатів. Наукове дослідження виконано на належному професійному рівні та має наукову і практичну цінність; характеризується цілісною структурою, логічним поданням матеріалу і глибиною проникнення у суть проблеми; рекомендується для використання в науковій діяльності та навчальному процесі.

Ольга Кириленко – д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету

Тематична спрямованість журналу

Тема статті повинна відповідати тематичній орієнтації журналу: актуальні питання теорії фінансів, грошей і кредиту; державні та місцеві фінанси; податкова та фіскальна політика; державне управління та фінансовий менеджмент; банківська та грошово-кредитна політика; ринок фінансових послуг та міжнародних фінансів.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Науковий журнал “Світ фінансів” виходить чотири рази на рік українською та/або англійською мовами. До друку приймають статті, які мають наукову і практичну цінність.

1. Стаття має **відповідати тематичному спрямуванню видання, бути актуальною і містити результати теоретичного або експериментального дослідження.**

2. **До друку приймають лише ті наукові статті, які мають такі структурні елементи:**

- постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; аналіз останніх досліджень і публікацій, які обговорюють досліджувану автором проблему, виявлення не досліджених аспектів проблеми, якій присвячена стаття;
- формулювання мети статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки на підставі цього дослідження з окресленням перспективи подальших розвідок у відповідному напрямку.

3. **Обсяг основного тексту статті** має становити **не більше 18 сторінок формату А4**, набраних у редакторі MS Word шрифтом “Times New Roman”, кеглем 14, через 1,5 інтервалу, усі поля – по 2 см.

4. Стаття обов'язково має містити **індекс УДК**, визначений за таблицями Універсальної десятикової класифікації (розміщується на початку статті), та **код JEL Classification**, визначений відповідно до системи класифікації, розробленої виданням Journal of Economic Literature (розміщується під ключовими словами англійською мовою).

5. Перед назвою статті необхідно навести **персональні дані автора(ів)** українською та англійською мовами в такій послідовності:

- повні прізвище, ім'я, по батькові так, як вони зазначені в паспорті (англійською мовою так, як автор зареєстрований (цитований) у міжнародних наукометричних базах, або як вказано у закордонному паспорті);

- вчений ступінь, наукове звання та почесне звання;
- посада та офіційна назва установи (підприємства, організації) за основним місцем роботи;
- електронна адреса;
- код ID ORCID (за наявності);
- контактні телефони.

6. **Назва статті** (українською та англійською мовами) має бути короткою, влучно відображати зміст статті, не містити аббревіатур.

7. **Анотація українською мовою** (обсягом 220-250 слів) має відповідати стандарту ДСТУ ГОСТ 7.9:2009 (ИСО 214-76); бути структурованою в такій послідовності: загальний опис проблеми, мета, методи дослідження, основні наукові результати, їх теоретичне та практичне значення, висновки.

8. **Анотація англійською мовою** має бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз, оригінальна (не копіювати україномовну анотацію), обсягом до 220 слів, містити стислий структурований виклад статті, загальний опис проблеми, що розглядається, мету, методи дослідження, основні наукові результати, їх теоретичне та практичне значення, висновки.

9. **Ключові слова** (від 5 до 8 слів та словосполучень) українською, англійською та російською мовами.

10. **Виклад статті** має бути чітким, структурованим, не переобтяженим графічним матеріалом, таблицями та формулами, не допускати повторів у тексті тієї інформації, яка міститься в таблицях чи ілюстраціях (водночас слід наводити аналітичний коментар до неї).

У тексті статті всі статистичні дані, таблиці, ілюстрації, цитати мають бути підкріплені наведеними у квадратних дужках посиланнями на номери джерел зі списку літератури із зазначенням сторінок, на які посилається автор (наприклад: [1, с. 25]; [2, с. 46–48]). Посилання на застарілі за змістом публікації, навчальну та науково-популярну літературу і власні публікації є небажаними (останнє допускається лише у разі необхідності). З метою підвищення наукового рівня статті варто посилатися на зарубіжні наукові джерела та періодичні видання, що належать до провідних міжнародних наукометричних баз даних (SCOPUS. WEB OF SCIENS та ін.)

11. **Список використаних джерел** має бути оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 "Національний стандарт України. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання".

12. **References** – список використаних джерел, перекладених англійською мовою та оформлених згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Після прізвища автора поставити кому, а далі після кожного ініціалу має бути крапка. Далі в круглих дужках рік видання, назва публікації транслітерацією і англійською мовою (в квадратних дужках); місто, видавництво, назва наукового видання

(транслітерацією і англійською мовою); номер журналу, сторінка; available at: (вказати адресу електронного ресурсу).

Кількість джерел – **не менше 10 і не більше 20**.

13. **Усі таблиці й ілюстрації** повинні мати порядковий номер, стислу назву, що чітко відображає їхній зміст, умовні позначення та одиниці вимірювання всіх показників, а також посилання на джерело інформації, з якого вони запозичені чи на основі якого вони побудовані (або вказано, що вони самостійно складені автором).

14. **Графіки та діаграми** повинні бути побудовані в редакторі Microsoft Excel. При цьому слід мати на увазі, що журнал є чорно-білим, тому всі графічні матеріали мають бути якісно й чітко відображені в чорно-білому варіанті, а елементи, якими зображено різні показники, позначаються різними штриховками (а не фоновими плашками), що покращує сприйняття користувачем видання.

15. **Статті, оформлені не за викладеними вимогами, до реєстрації не приймають.**

16. Редакційна колегія залишає за собою право редагувати, скорочувати статті.

17. **Відповідальність за достовірність фактичної та цифрової інформації, власних імен, географічних назв, цитат та інших відомостей несуть автори публікацій.**

18. На останній сторінці статті мають бути засвідчені підписами авторів (дозволяється скан-копія) **підтвердження оригінальності дослідження, відсутності плагіату, наявності дозволів, необхідних для використання у статті матеріалів, що охороняються авторським правом, а також того, що стаття підготовлена спеціально для цього видання, не публікувалася раніше і не подана до інших видань.**

Сподіваємося на плідну співпрацю.

*Редколегія наукового журналу
“Світ фінансів”*

Thematic focus of the magazine

The topic of the article should correspond to the thematic orientation of the journal: current issues of the theory of finance, money and credit; state and local finance; taxation and fiscal policy; state administration and financial management; banking and monetary policy; the market of financial services and international finance.

REQUIREMENTS FOR ARTICLES

The scientific journal "World of Finance" is published four times a year in Ukrainian and / or English. The articles of a scientific and practical value are accepted.

1. The article **should meet the thematic areas of the journal, be relevant and contain theoretical or experimental research findings.**

2. **To be accepted for publication, scientific articles must have the following structural elements:**

- formulation of the problem in general and its relationship to important scientific and practical tasks;
- analysis of recent research and publications which discuss the problem under investigation by the author and on which the author relies, identification of the uninvestigated aspects of the problem to which the article is dedicated;
- formulation of the objectives of the article (statement of the task);
- presentation of the basic research material with full justification of the scientific results;
- conclusions from this study and the prospects for further research in the relevant field.

3. The length of the article (main text) shouldn't be more than 18 A4 pages, typed in the MS Word, font "Times New Roman", size 14, line spacing – 1.5, all margins – 2 cm.

4. The article must contain **the UDC index** determined by the Universal Decimal Classification tables (placed at the beginning of the article) and the **JEL Classification code** determined in accordance with the classification system developed by the *Journal of Economic Literature* (placed under the keywords in English).

5. Before the title of the article, **personal data of the author(s)** are given in Ukrainian and English in the following order:

- full name as it appears in the passport (in English as the author is registered (cited) in international science-metric databases, or as indicated in the foreign passport)
- academic degree, academic title and honorary title;

- position and official name of the institution (company, organization) at the main place of work;
- e-mail;
- ORCID ID (in the presence);
- contact phone numbers.

6. **The title of the article** is given in Ukrainian and English, should be brief, accurately reflect the content of the article, not contain abbreviations

7. **An abstract in Ukrainian language** between 220–250 words in content and presentation should comply with DSTU GOST 7.9: 2009 (ISO 214-76), be structured in such a sequence: a general description of the problem, the purpose, the research methods, the main scientific results, theoretical and practical significance, conclusions.

8. **An abstract in English** should be written in accordance with the requirements of international science-metric databases, original (does not copy the abridged Ukrainian-language abstract), between 200 words (actually a summary), contain a brief structured presentation of the article, a general description of the problem, the objective of the article, research methods, the main scientific findings and their theoretical and practical significance, and conclusions which could be accompanied by recommendations, assessments, proposals.

9. **Keywords** (from 5 to 8 words and phrases) are given in Ukrainian, English and Russian.

10. **Presentation of the article** should be clear, structured, not overloaded with graphical material, tables and formulas, avoid repetition in the text of information included in the tables or illustrations (at the same time, an analytical commentary should be given to it).

In the text of the article, all statistics, tables, illustrations, quotations should be supported by references in the square brackets to the source numbers from the list of references, indicating the pages to which the author refers (for example: [1, p. 25], [2, pp. 46–48]). References to out-of-date publications, educational and popular scientific literature and one's own publications are undesirable (the latter are allowed only if necessary). To increase the level of the article, one should refer to foreign scientific sources and periodicals included in the leading international science-metric databases (SCOPUS, WEB OF SCIENCE, etc.).

11. **A list of references** given after the text of the article should be drawn up in accordance with the requirements of DSTU 8302: 2015 “National standard of Ukraine. Information and documentation. Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation”.

12. **References** is a list of the used sources translated into English and executed in accordance to the international bibliographic standard APA-2010 (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

After the author's surname (last name) put a comma, and then after the first letters of the name and patronymic name should be a point. Next in the round brackets is the year of publication, then in square brackets is the title of work in transliteration and in English; a

publisher city, a publisher, the name of the journal (in transliteration and in English); journal number, page; available at: (specify electronic resource address).

Author, A.A. (Year of Publication). Title of work. [transliteration and in English] Publisher City: Publisher. Journal [transliteration and in English], journal number, page; available at: http://.

The number of sources is not less than 10 and not more than 20.

13. **All tables and illustrations** should have a sequence number, a brief title, clearly reflect their contents, symbols and measurement units of all indicators, as well as references to the source of information which they are taken from or based on (or it should be indicated that they are independently made by the author).

14. **Graphs and diagrams** must be made in the Microsoft Excel, and the corresponding files are added to the main file of the article. It should be remembered that the publication is black-and-white, so all graphs must be accurately and clearly seen in the black-and-white version, and the elements that show different indicators are designated by different shades of grey (rather than by background plates), which improves the user's perception of the publication.

15. **Articles that do not meet the requirements** listed above **are not accepted for registration.**

16. The Editorial Board reserves the right to edit, cut articles, return them for revision and reject them in case of negative review.

17. **Authors of publications are fully responsible for the reliability of actual and digital information**, proper names, geographical names, citations and other information.

18. The last page of the article should contain verified with signatures of the authors (in the scanned format) **confirmation of the originality of the research, absence of plagiarism, the authorization** necessary for using copyrighted materials in the article, and that the article is prepared specially for the journal "World of Finance", **has not been published earlier and is not available in other publications.**

We hope for fruitful cooperation.